

Zempléni Múzsza

társadalom-
tudományi
és kulturális
folyóirat

XVIII. évfolyam
1. szám

2018
tavasz

Kesztyű

LÁTÓTÉR

NAGY Béla:
Dobsinától Kolozsvárig.
Reményik Sándor családfája
5

HORVÁTH Ferenc:
Az intézményesített
színészképzés kezdetei.
Adatok a Színészeti
Tanoda igazgatósági
jegyzőkönyveiből,
1864–1868

11

HARSÁNYI László:
Az Országos Magyar
Izraelita Közművelődési
Egyesület Hitvédelmi
Szövetsége, 1931–1933

22

FAZEKAS Zsuzsanna:
Társadalmi kategorizáció
és reprezentáció a Rákosi-
korszak ünnepein

28

**BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:**
Közéletiség és ideológia
Király István naplójában

37

LÁTÓMEZŐ

SÁNDOR Zsuzsa:
Különös közelképek a
végtelen csendben.
Lenkey-Tóth Péter
festészete

47

FARKAS Gábor
versei

63

PAULJUCSÁK Péter
versei

67

SERES Lili Hanna
versei

71

SZELES Judit
versei

75

CSÁK Gyöngyi
versei

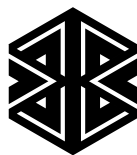
77

HAJÓS Eszter:
Én hallgatlak, te csendben
nézel engem.

79

SZIHALMI Csilla:
Élet és tudomány
(Szomoró Dezső: *A tudósok*)

81

LÁTÓSZÖG

EGEY Tibor:
Szabó Csaba (1937–2017).
Emlékezés a hű pataki
diákra, diplomatára, barátára
85

HALMI Iván:
Úti batyu Csabának
88

**LAKATOS-FLEISZ
Katalin:**
Gárdonyi keserédes hangja
89

KOVÁTS Dániel:
Zarándokúton – Kazinczy
Ferenc nyomában
91

BALÁZSI Károly:
A közösségi művelődés
ideje és rendje
94

Polcra való
(könyvajánlók)
97

. . . .
*Lapszámunkat Lenkey-
Tóth Péter festőművész
alkotásaival illusztráltuk.
A címlapon az Esküvő
képpen – Róma I., a
hátlapon A beszéd – 1936
című festmények láthatók.*

Zempléni Múzsza

t á r s a d a l o m t u d o m á n y i é s k u l t u r á l i s f o l y ó i r a t

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor alapító főszerkesztő (btg@zemplenimuzsa.hu)

Bordás István lapigazgató (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Barna Péter irodalmi szerkesztő (barnapeter@zemplenimuzsa.hu)

Haffner Anikó olvasószerkesztő

Baráth Béla Levente, Egey Emese,

Takács Ádám, Ugrai János szerkesztőségi tagok

Tanácsadó Testület

Balászi Károly, Dobrik István, Fehér József, Földy-Molnár Lilla,

Hoppál Mihály, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor (elnök),

Lapis József, Marczi Mariann, Nyiri Péter, Orosz István,

Pocsainé Eperjesi Eszter, Stumpf István, Tamás Edit

Logó: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szakmai partner:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága

Állandó támogatók:

Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk, a szerkesztőség tagjainak fenti e-mail címlein, illetve a szerkesztőség címén: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: www.zemplenimuzsa.hu; www.facebook.com/zemplenimuzsa

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Lapunk a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható az *Inmedio* és *Relay* hirlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen. Felelős vezető: Kapusi József

NAGY Béla

Dobsinától Kolozsvárig

Reményik Sándor családfája

Nagy veszteség érte 1941. október 24-én a magyar irodalmi életet: elhunyt Reményik Sándor, az „erdélyi költőfejedelem”. A 20. század Végvári néven is ismert egyik legjelentősebb magyar költője, befejezve küzdelmes földi pályafutását, végleg elfoglalta helyét a halhatatlanok birodalmában. A mindössze 51 éves költőt a kolozsvári református egyház Kismező utcai Diakonissza kórházában érte a halál, ágyánál szeretett húga, Imre Kálmánné Reményik Sarolta virrasztott. A lelki és testi betegségektől meggyötört élettelen testét a lutheránus templomban ravatalozták fel, innen kísérték nagy részvét mellett utolsó útjára október 26-án a Házsongárdi temetőbe és helyezték örök nyugalomra a Reményik család sírkertjébe, szülei és az itt nyugvó rokonai mellé. Bár már fiatal kora óta különböző betegségekkel küzdött, Reményik Sándor mégis mindig az életet hirdette, s még az egyik legutolsó versében (*Béke*, 1941. május 16.) is arról ír, hogy bár „szenvadni elkerülhetetlen”, élni azért mégis jó.

A költő halála a kolozsvári Reményikek férfi ágának kihalását is jelentette, ő volt ugyanis a család utolsó, kolozsvári férfi leszármazottja. Az 1943-as kiadású *Kolozsvári Lak- és Címjegyzék*ben már nem szerepel Reményik nevű kolozsvári lakos, a család Szentlélek (ma Virgil Fulicea), valamint a Donáth úti ingatlanjainak tulajdonosaként dr. Imre Kálmánné Reményik Sarolta, a költő Budapesten élő húga szerepel.

(*A felvidéki nemes ősök*) A Kolozsvárra elszármazott Reményikek felvidéki nemesi családból eredeztethetőek. Steven Tötösy de Zepetnek irodalomtörténész, nyelvkuató *A magyar történelmi nemesség listáján* három felvidéki Reményik nevű nemes családot is említ csetneki, oláhpataki és olsvai előnevekkel. A Borovszky Samu (1860–1912) történész által szerkesztett *Magyarország vármegyéi és városai* monográfia *Gömör-Kishont vármegye nemes családjai* fejezetében (írták ifj. Reiszig Ede és Sarlay Samu) a Reményik családdal kapcsolatban ezt olvashatjuk: „Eredetileg trencsényi család, 1659. október 20-án szerezte nemességét és ott hirdette ki”. Hogy miért kapta a nemesi címet, és hogy mikor kerültek Gömör-Kishont megyébe, nem tudni, de az 1703. évi nemesi összeírás már említést tesz az Oláhpatakon élő és ott birtokokkal rendelkező Reményik családról. Valószínűleg innen kerülhettek az Oláhpataktól néhány kilométerre, északabbra fekvő Dobsinára, a költő Reményik Sándor apai felmenőinek lakhelyére. Ezt megerősíti Szontágh Sándor *A Dobsina-i Szontágh házról* című, a *Dobsina 600 éve (1326–1926)* emlékkönyvben megjelent írása is, amelyben a szerző, a négy dobsinai nemes család közt, a Reményik családot is megemlíti. Reményik Sándor őseinek nemesi származását mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az anyakönyvi bejegyzésekben a Reményik/Remenyik (korábbi névváltozatok) nevek előtt ott található a „nobilis” latin, vagy annak német változata, a „von” előtag, ami egyértelműen a nemesi rangot jelenti.

(*Dobsina, az ősi fészek*) Reményik Sándor anyakönyvi bejegyzésekkel is bizonyítható, időben a legtávolabbi felmenői dobsinai származásúak voltak. Dobsina (szlovákul Dobsiná, németül Dobschau) a történelmi Magyarország Gömör-Kishont vármegyéjének egyik legjelentősebb bányászvárosa volt, ma a szlovákiai Kassai kerület Rozsnyó járásához tartozik. A Gömör-Szepesi-érchegység középső részén, Rozsnyótól 26 km-re észak-nyugatra fekvő település kialakulását a környék gazdag színesfém- és vasérckészletének köszönheti. Már az első tatárjárás előtti időkben ismert bányatelepülés volt, amelyet a német nyelvterületekről (feltehetőleg a szomszédos Szepességből) ide költözött telepesek létesítettek.

Az első írásos adatot a dobsinai bányásztelepülésre vonatkozóan IV. Béla királyunk 1243. június 3-án kibocsátott adománylevelében találjuk, miszerint a tatárjárás idején kiváló érdemeket szerzett Bebek családnak adományozza Gömör vármegye nagy részét, a hozzá tartozó, Dobsinát is magába foglaló csetneki uradalommal együtt. Később, a 17. század derekán a csetneki birtok a Reményik nemesi család tulajdonába került – innen a család csetneki előneve. A bányatelepülés 1326-ban városi rangot nyert. A magukat bulénereknek nevező és a buléner nyelvet (sajátos német nyelvjárás számos magyar és tót jövevényszóval) beszélő, bányászattal és fémfeldolgozással foglalkozó szorgalmas lakóinak köszönhetően, a 19. század végéig, 20. század elejéig tartó töretlen fejlődését még az időnkénti török dúlások (az 1584. október 14-i betöréskor 350 lakost hurcoltak el) sem tudják megállítani.

Mikulik József dobsinai születésű ügyvéd és történész (aki Szinnyei József, a történész életrajzírója szerint nem más, mint a Rozsnyó körüli Betz Sándor erdőmester veje, azaz Reményik Sándor édesanyjának a sógora) *A bánya- és vasipar története Dobsinán* című, 1880-ban közölt tanulmányában így ír szülővárosáról: „Dobsina városa a bánya- és vasiparának köszöni eredetét, kora felvirágzását, megalapított jó hírét és régi gazdagságát, de viszont ezen őstermelés virágzásától függ jövője is.” Írásának, az itt élő és bányászattal foglalkozókról szóló részében megemlíti a Reményikeket is, akik közül Reményik Andrásnak 1725-ben 46 bánya neve van, míg Reményik Jakab nemcsak bányákkal, hanem vashámorral is rendelkezik. Nem tudjuk, hogy milyen rokoni viszony létezett a fent említett Reményikek és a költő, adatokkal is bizonyítható felmenői között. Azt viszont igen, és ezt a korabeli anyakönyvek is bizonyítják, hogy Reményik Sándor felmenői több nemzedéken át itt születtek, ebben a felvidéki bányavárosban.

(*A dobsinai felmenők*) A költő adatokkal is bizonyítható, időben legtávolabbi felmenőjének a Dobsinán élő, Johannes Remenik nevű szépapja tekinthető. Ő és Mária nevű (a vezetékneve nincs bejegyezve a dobsinai anyakönyvben) felesége feltehetően 1700 körül születhettek. Nem tudunk sokat róluk, de az anyakönyvi bejegyzések szerint 1724 és 1730 között négy gyermekük született: Johannes (1724. szeptember 9.–?), Dorothea (1727. március 31.–?), Ana Mária (1728. december 19.–?) és Mathia (1730. december 17.–?). A négy gyermek közül utóbbi, a legfiatalabb Reményik Mathia/Mátyás a költő ükapja, aki 1761. január 27-én házasságot kötött bizonyos Susanna Czizerinnel (valószínűleg magyarosan Csiszér Zsuzsanna), akitől hét gyermeke született, öt leány és két fiú. Ők születési sorrendben a következők: Anna Susana (1764. február 10.), Johannes (1767. augusztus 6.), Mária (1770. május 3.), Ana Mária (1773. március 15.), Mathias (1775. április 13.), Esther (1776. augusztus 31.) és Sophia (1786. július 18.).

Az 1767. augusztus 6-án született Johannes Remenik, azaz Reményik János – a költő dédapja – a szintén Dobsinán élő Georgii Gómery (Gömöri György) és Esthera Szojkin (Szojkin Eszter) házaspár Mária (született 1777. június 18-án) nevű leányát vette feleségül. A házasság igen termékenynek bizonyult, összesen kilenc gyermekük született, sőt az apának

házasságon kívüli fia is volt. Az 1796 és 1817 között, tehát csaknem 20 év alatt született tíz gyermek közül a legelső, az 1796. február 13-án világra jött Mathias (Mátyás). Ő az első Reményik, aki, amint azt a továbbiakban látni fogjuk, Kolozsvárra került. Mátyást követően születtek Susana (1797), Esthera (1799), majd a századforduló után Anna Mária (1800), Joannis (1802), majd egy hosszabb szünet után az utolsó leány, Justina (1810). Ezután már csak fiúk születtek: Ludovicus – a költő nagyapja – 1812-ben, Carolus 1815-ben és végül Simon 1817-ben. Közben 1814-ben, vízkereszt napján megszületett az apának házasságon kívüli, bizonyos Gáll Mária (aki szintén Czizerin leány volt és 1771-ben született) nevű nővel való kapcsolatából egy féltestvér is, aki születésnapjára való tekintettel a Gasparus Melchior Baltazar (Gáspár Menyhárt Boldizsár) keresztneveket kapta.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a dobsinai anyakönyvben a dédszülők gyermekeinek a születési bejegyzéseinél minden esetben az apa, Mathias/Mátyás neve előtt ott szerepel a nobilis előtag, ami egyértelműen bizonyítja a család nemesi származását. A másik érdekesség, amit érdemes kiemelni az, hogy Reményik Sándor apai dédapjának, Joannes Remenik Anna Mária nevű leánya, a szintén dobsinai Páck (Pákh) Mihállal (Reményik Sándor édesanyjának a nagyapja) kötött házassága révén, anyai ágon a költő dédanyja volt.

(A kolozsvári korszak kezdete) A 19. század közepétől kezdődően Dobsinán és környékén a bányák kimerülése következtében a bányászat és a fémfeldolgozó ipar fokozatos hanyatlásnak indult. Ezzel egy időben kezdetét vette az addig oly virágzó és gazdag bányaváros lassú gazdasági hanyatlása, lakosainak elszegényedése. Ennek legszomorúbb következménye pedig az elvándorlás lett, a munka nélkül maradt, bánya- és fémiparban dolgozók ifjabb nemzedéke kénytelen volt máshol munkát keresni. Sokan közülük a távoli Amerikai Egyesült Államokban próbáltak szerencsét.

Reményik Sándor dobsinai dédapjának legidősebb fia, Mátyás is az elvándorlás útját volt kénytelen választani. Ő a 19. század elején hagyta el szülőföldjét, s ha nem is a messzi Amerikában, de a szülővárosától így is eléggé távol eső Kolozsváron próbált szerencsét. Vaskereskedéssel kezdett foglalkozni és rátermettségének, szorgalmának köszönhetően sikerült aránylag rövid időn belül megvetnie a lábát választott városában. Valószínű, hogy meg lehetett elégedve az itt szerzett tapasztalatokkal, körülményekkel, mert nemsokára ide csábította a nála jóval fiatalabb öccsét, Lajost, illetve a szintén fiatalabb féltestvérét, Gáspárt is. A „vasárus” Reményik testvérek a 19. század közepe táján már Kolozsvár – Ürmössy Lajos megfogalmazása szerint (lásd: *Kolozsvár kereskedelme és ipara története*) – „elsőrendű” kereskedőinek számítottak, olyanok mellett, mint Dietrich Sámuel vagy Krémer Samu.

Reményik Mátyás családjáról nem sok adat maradt fent. A dobsinai anyakönyvi bejegyzések szerint Juditha Betze nevű feleségétől három leánya született (Johanna, Amália és Ludovica), de sorsuk alakulásáról tudomásom szerint nincsenek adatok. Reményik Mátyásról, az első kolozsvári vaskereskedő Reményikről viszont tudjuk, hogy Kolozsvár egyik gazdag és megbecsült polgára volt. A Szentlélek (ma Virgil Fulicea) utca 8. szám alatti saját házában (ma is létezik) lakott, de emellett a Szentegyház/Iuliu Maniu utcában is volt háza. Virilisként, tehát mint az egyik legtöbb adót fizető polgár, a város Törvénybizottságának tagja volt. Az 1876-ban bekövetkezett haláláról a budapesti *Vasárnapi Újság* 1876. június 4-i számában hírt adott (sajnos a nevét tévesen Mihálnak írták). Ő volt az első kolozsvári Reményik, akit az evangélikus-lutheránus sírkertben temettek el.

(A vaskereskedő nagyapja) A Kolozsvárra került három Reményik testvér közül talán Reményik Lajos – a költő nagyapja – vitte a legtöbbre. Az anyakönyvi bejegyzés szerint 1812. feb-

ruár 26-án született Dobsinán. Kolozsvárra kerülve bátyja mellett tanulta ki a mesterséget, majd mint vaskereskedő a Bánffy palota mellett egykor álló Tivoli ház földszintjén működő Dietrich-féle vaskereskedésben dolgozott. Erről a korszakról a később híressé vált nagykarolyi származású festőművész, Ligeti Antal (1823–1890) is megemlékezik, akinek az 1885-ben tett kolozsvári látogatása alkalmával a *Kolozsvári Közlöny* 1885. június 18-án megjelent száma ezeket írta: „Ligeti Antal, mint meséli, 40 évvel ezelőtt állandó lakosa volt Kolozsvárnak. Akkor, mint a régi Wendlé cég (a későbbi Dietrich cég elődje) kereskedő növendéke volt (...). A piacunkon máig fennálló Reményik és Fia cég alapítójával, Reményik bácsival inaskodott és jó kedvvel rajzolgatott. Egy ízben a régi bolond Samu, a »csuka legyen belőled« szavajárásáról ismert csendes őrült megjelenvén a boltban, Ligeti lerajzolta, s otthon oly sikerülten dolgozta ki, hogy Szatmári Károly Romániában ma is élő festő, akkor már jó nevű művész, a boltinas rajzát kőbe metszette, s 5000 példányba sokszorosította.” Ehhez a visszaemlékezéshez hozzá kell tenni, hogy a 19. század derekán, amikor Ligeti Kolozsváron inaskodott, „Reményik bácsi”, azaz Reményik Lajos nem inasként, hanem már a harmincas éveiben járó kereskedőként tevékenykedett az említett boltban.

Reményik Lajos, ahogy az idők és a körülmények megengedték (ne feledjük, ebben az időben zajlott az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc) megnősült. Feleséget Felvidékről választott magának a nála 18 esztendővel fiatalabb Nickl Matild (1830–1912) személyében. Házasságukból öt gyermek született, akiket, Mihályt kivéve, érdekes módon a dobsinai lutheránus templom anyakönyvébe jegyezték be. A keresztszülők, Mária, Viktor és ifj. Lajos esetében az apa testvére, Gáspár, anyai részről Nickl Amália voltak, születési helyül pedig a dobsinai 739-es számú ház van megjelölve. Az ifjabb Lajos esetében a keresztelési szertartást, illetve a bejegyzést egy Reményik nevű pap végezte, aki nem más, mint Reményik János (1802. május 20.–?), az apa testvérbátyja, aki 1848 és 1859 között lelkészként a dobsinai lutheránus templomban teljesített szolgálatot.

Az elsőszülött gyermek, Mária Mathild a későbbiek során férjhez ment a kolozsvári polgári iskola tanárához, Czirják Alberthez (1847–1888). A házasságból születő Mariska (1876–1943) nevű lányuk ifj. Genersich Antallal kötött házassága révén rokonságba került az egy ideig a kolozsvári Egyetem híres kórbonctan professzorának, id. Genersich Antalnak a családjával. A családfő Reményik Lajos két fia, Viktor és Mihály a családi hagyományt folytatva szintén az apjuk mesterségét választották. 1878-ban közösen átvették a Dietrich-féle vaskereskedést és Reményik Lajos és Fiai név alatt működtették tovább, kezdetben a régi helyen, a Tivoli házban, majd ennek lebontása után a Fötér 23. szám alatti ingatlan keleti szárnya földszintjén. A cég jogi és egyéb ügyes-bajos dolgait a jogi végzettségű ifj. Reményik Lajos, a költő kedvenc nagybátyja intézte.

(*Reményik Károly, a költő apja*) A vaskereskedő Reményik család Károly nevű fia érettségi után a budapesti Kir. József Műegyetemre iratkozott be, amelynek építészeti szakosztályát az 1879–1880-as tanévben végezte el, majd 1883-ban, elsőként Kolozsvárról, építészmérnöki oklevelet szerzett. Tanulmányai befejeztével megnősült és akárcsak édesapja, ő is felvidéki lányt vett el feleségül: a Dobsinától nem messze levő Jólész nevű településen élő Bretz család Mária (1863–1930) nevű lányának kérte meg a kezét. A fiatal házaspár Kolozsváron telepedett le és a Király/I. C. Brătianu és a Minorita/Hermann Oberth utcák délkeleti sarkán lévő Toldalagi-Korda-palota emeletén béreltek lakást. Ebben a házban született meg nemsokára első gyermekük, a későbbi költő, aki az anyai nagyapa után a Sándor nevet kapta. Az immár háromtagú család nemsokára átköltözött a Szentlélek utca 6. szám alatti új egyemeletes házba, amelyet a fiatal építészmérnök maga tervezett és épített fel a régi földszintes ház helyén.

A következő két lány, Sándor húgai, a mindössze egy évet élt Mária (1892–1893) és Sarolta (1894–1948) már itt születtek.

Azokban az időkben csak építésztervezői munkából Kolozsváron nem nagyon lehetett megélni, a nagyobb, államilag is támogatott építkezések, beruházások terveinek elkészítése az ismertebb és főleg nagyobb befolyással bíró budapesti tervező irodáknak jutott. Ezért aztán Reményik Károly is saját építkezési céget alapított, amely rövidesen a város egyik legismertebb ilyen vállalkozása lett. Szakmai tudását, rátermettségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az általa vezetett cég egyre-másra nyerte a versenytárgyalásokat, kapta a legjelentősebb építkezésekre szóló megbízatást. A Reményik Károly nevéhez fűződő legjelentősebb kolozsvári épületek közül említem a Neológ Zsinagógát (1886–87, tervező Hégner Izidór), a Ferenc József Tudományegyetem keleti és nyugati szárnyát (1893–97, tervezte Meixner Károly és Alpár Ignác), a János Zsigmond Unitárius Kollégiumot (1899–1901, Pákei Lajos tervei alapján), a Mikó utcai Országos Karolina Kórház épületeit (1897–1905, tervezői Korb Flóris és Giergl Kálmán), az Egyetemi Könyvtárat (1906–1907, szintén Korb és Giergl tervei alapján).

Reményik Károly nemcsak megbecsült szakember, hanem ismert közéleti személyiség is volt. Számos szakmai és egyéb közösségi szervezetnek, egyletnek volt a támogatója, tagja vagy éppenséggel alelnöke, elnöke. A kolozsvári lutheránus egyházköztség példamutató tagja, 1912 és 1924 között gondnoka volt. A politikától sem tartotta távol magát, az első világháborút lezáró párizsi békeszerződés, illetve az impériumváltást követően Erdélyben megalakult Országos Magyar Párt tevékeny tagja, 1929-től pedig a Kolozs megyei tagozat elnöke volt. A mindvégig tevékeny építész és közéleti személyiséget 78 éves korában, 1935-ben érte a halál. A Reményik család sírkertjébe temették el, szeretett felesége és két, már itt nyugvó fivére mellé. (Reményik Károly életéről, tevékenységéről részletesebben a *Szabadság* napilap 2016. június 21-i számában megjelent, *Kolozsvár első okleveles építész-mérnöke: Reményik Károly*, a költő apja című írásomban olvashatnak.)

(*A költő édesanyja*) A költő édesanyja, amint az előbbiekben láthattuk, a felvidéki Jólész nevű faluban született 1863. július 15-én. A jelenleg Szlovákiához tartozó, a magyar határhoz közeli Krasznahorka várának lábánál fekvő Jólész (Jovice) 1318-ban már kifejlett község volt, de első írásos emléke csak 1352-ből való. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a 455 lakos túlnyomó többsége magyar ajkú, míg 2011-ben a falu 726 lakója közül 546 magyarnak, 130 szlováknak vallotta magát. Az akkori kisteleplülésnek nem lévén temploma, az újszülöttet Dobsinára vitték megkeresztelni, ahol augusztus 4-én a Mária Anna Izabella nevet kapta.

Édesapja a rozsnyói kerület erdőmérnöke Alexander Betz/Betz Sándor, édesanyja Pack (Pakh) Mária, Michael Pack és Ana Maria Remenik lánya volt. Betz Mária anyai nagyanyja, nem más, mint Reményik Sándor nagyapjának édes nővére, és ily módon a költő anyai részről is „kapott” egy Reményik dédszülőt. Hantz Lám Irén *A lámpagyújtogató* című könyvében így ír Reményik Sándor édesanyjáról: „Bretz Mária írói vénával megáldott nő volt: verselt, sokat mesélt gyermekeinek érdekes, általa kitalált meséket. Verseit németül írta, mesélni magyarul mesélt. Sorsa a későbbiekben tragikusan alakult, mivel nagyon fiatalon elvesztette hallását, és éveinek legnagyobb részét süket csendben élte le. 1930. március 25-én 67 évesen érte a halál.”

(*„Egy lángot adok, ápolod, add tovább”*) „Kis városunk története az utolsó századokban 4 birtokos nemes családot említ. Mindannyian bányászattal foglalkoztak, gazdagok voltak és előkelők. Legelőször kihalt Dobsinán az Antony család, követte a Lányi família, a melyekből már hírmondó sem maradt. Azután a Remeniyk családot érte el végzete, melynek már itt

férfi tagja nincsen. Míg a Szontagh famíliának utolsó férfi tagja él már csak szerényen kis szülővárosunkban, melynek bányászata több mint 200 éven át generációkon keresztül biztosított jólétet és tekintélyt a családnak. Sic transit glória mundi” – írta Szontagh Sándor 1926-ban a már említett *Dobsina 600 éve (1326–1926)* emlékkönyv egyik fejezetében. Reményik Sándor halálával ugyanez történt 15 évvel később, a Kolozsvárra szakadt Reményikekkel kapcsolatban. Véget ért egy közel másfél évszázados korszak, s a költő koporsójának lezárása a Reményikek kolozsvári, fizikai értelemben vett jelenlétének végét is jelentette. De megmaradt a vasáros Reményikek emléke, száz év elmúltával is büszkén állnak, dacolva idővel – és sajnos, sok esetben az emberi közönnyel – az építész Reményik Károly épített örökségünké vált épületei. És ami a legfontosabb, ránk maradt Reményik Sándor felmérhetetlen szellemi öröksége, irodalmi, lapszerkesztői munkásságának eredménye. A mi feladatunk az, hogy az építész Reményiktől ránk maradt épített örökséget óvjuk és megtartsuk, a költő Reményiktől kapott lángot pedig ápoljuk és továbbadjuk az eljövendő nemzedékeknek.

(A közlemény eredetileg a kolozsvári Művelődés c. folyóiratban jelent meg. Köszönjük a közlés lehetőségét.)

HORVÁTH Ferenc

Az intézményesített színészképzés kezdetei

Adatok a Színészeti Tanoda
igazgatósági jegyzőkönyvéből, 1864–1868

A magyar iskolarendszerű színészképzés történetének első évtizedeiből, de különösen az 1864-től 1874-ig terjedő kezdeti időszakból igen kevés korabeli dokumentum maradt fenn. Ezt az állítást igazolja, hogy a színészképzéssel kapcsolatban 1945 előtt keletkezett dokumentumokat jelenleg rendezett állapotban őrző PIM Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet kéziratárában ezzel a kezdeti időszakkal kapcsolatban csak alig több, mint egy tucat dokumentum kutatható. Ennek okát részben magyarázza az, hogy a 19. század utolsó harmadában létrehozott művészeti iskolák közül a működését 1865-ben megkezdő Országos Színészeti Tanoda – a mai Színház- és Filmművészeti Egyetem jogelődje – kezdetektől fogva nem rendelkezett saját szaklevéltárral, és – többek között – ez is közrejátszott az iskola történetének alaposabb megismerését biztosító dokumentumok nagymértékű pusztulásában.¹

A Színészeti Tanoda működésének kezdő évtizedéről az 1874-ben megjelent könyv volt az első olyan mű, amelyben a szerző – Paulay Ede, akkor a Tanoda igazgatója – ismertette a Tanoda szervezetét, alapszabályait, tanárainak és növendékeinek névsorát, esemény-naptárát, a vizsgaelőadásokat, a nevesebb vendégeket és végül visszapillantást adott az intézmény elmúlt tíz évének történetéről.²

A helyzet ezt követően javult, egyre több dokumentum jelent meg, így rendszeresen napvilágot láttak a Színészeti Tanoda évkönyvei,³ továbbá két újabb összefoglalás a Tanoda létrehozása óta eltelt húsz, illetve huszonöt év történéseiről, s ez utóbbi már átvezetett a közben több alkalommal nevet változtatott Tanoda jogutódjának számító Országos Színésziskola, majd Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia történetéhez.⁴

Az intézmény alapításának centenáriuma Csillag Ilona szerkesztésében összefoglaló könyv készült.⁵ Molnár Gál Péter 2005-ös tanulmányában megállapította, hogy ezt követően minden, e témával foglalkozó további kézikönyv, lexikon és számos cikk lényegében Csillag Ilona adatait ismétli.⁶ Annak érdekében, hogy a színháztörténet-írás végre kimozduljon ebből az „állóvízből” és újabb források felhasználásával gazdagodjon a színészképzés története, s minél több részletre derüljön fény, Molnár Gál Péter a színházi újságírás tanulmányozását hívta segítségül. Ez kétségtelenül új eredményeket hozott, de a korabeli napi- és hetilapok által közölt tudósításokat, kritikákat és híreket célszerű többszörösen ellenőrizni, mert adataik éppen a gyors megjelenés miatt gyakran hibásan jelenhettek meg. Új és eredményesnek bizonyult irányt nyitott a források feltárása területén Szalisznyó Lilla, amikor a fent hivatkozott kezdeti korszak neves színésztárának, rendezőjének és tanárának, Egressy Gábornak kiterjedt levelezését vonta vizsgálata alá.⁷

Mindezek azt bizonyítják, hogy a színháztörténet kutatói folyamatosan törekednek újabb források feltárására, bár újabb korabeli dokumentumok már egyre kisebb eséllyel találhatók.

Eredményesnek mutatkozik az a kutatási irány is, hogy a Színészeti Tanodával levelezés útján kapcsolatba került intézmények levéltárait vizsgáljuk meg, feltételezve, hogy ott fennmaradt a Tanodából hozzájuk intézett levél, vagy az arra adott válasz. Erre vonatkozóan jó példát ismertet a Tanoda könyvtárának megalakulásáról szóló tanulmány, amely bemutatja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1864. november 28-ai ülésének jegyzőkönyvében fellelhető egy, a Tanoda könyvtárával kapcsolatos – ma levéltárban lévő – feljegyzés.⁸

A korabeli források kutatásában nem várt, kedvező eredménnyel járt a színészképzésben meghatározó szerepet vállaló Gyulai Pál életéről megjelent könyv.⁹ Gyulai, aki a Színészeti Tanoda megalakulása előtt, 1864 nyarán vált meg a pesti református gimnázium tanári állásától, „csábító feladatnak” tartotta, hogy a működését hamarosan megkezdő Tanoda vezetésében részt vegyen. Erre komoly esélye is volt, mert a sajtóban megjelent „alapos dramaturgiai cikkeivel elvitázhatatlan érdemeket” szerzett. A Helytartótanács ennek alapján nevezte ki 1864. november 27-én a Színészeti Tanoda igazgatójává.¹⁰ Paulay Ede szerint a főigazgatóval, Festetics Leó gróffal együtt ő dolgozta ki az alapszabályokat, amelyek az intézet tanulmányi rendjét és egész életét körvonalazták.¹¹ Meglepő, hogy a könyv Gyulai működésével kapcsolatban több alkalommal hivatkozik lábjegyzetben a Színészeti Tanoda jegyzőkönyveire, mint történeti forrásra, anélkül, hogy annak elérhetőségét megnevezné.¹² A Tanoda könyvtárának megalakulásáról szóló tanulmány is több helyen hivatkozik a jegyzőkönyvekre, tehát ez a szerző is jól ismerte ezeket, de a forrás lelőhelyét ő sem közölte.¹³ Hosszas nyomozás eredményeként a Színház- és Filmművészeti Egyetem könyvtárában megtaláltuk a kéziratot, amely keményfedeles borítóján a szerény „Jegyzőkönyv” feliratot és a később ráírt „1865-től 1868-ig” szövegű kiegészítést viseli, és amely jelenleg a Könyvtár katalógusában már a jegyzet szerinti elnevezéssel szerepel.¹⁴

Erre a történeti értékű korabeli forrásra vonatkozó eddig megismert hivatkozások időben eléggé távol esnek egymástól (1941 és 1987), és bár ráirányították a figyelmet magára a forrásra, felhasználásuk nem a színészképzéssel kapcsolatban, hanem életrajzi, illetve könyvtári témákban történt. Jelenlegi ismereteink szerint a dokumentum színészképzésre vonatkozó első felhasználása a *Szcenárium* 2016. februári számában valósult meg, ahol is a tanulmány közel húsz esetben utal a jegyzőkönyv valamely pontjára.¹⁵

Alaposan megvizsgálva Papp Ferenc könyvének a tanári ülésekre vonatkozó egyes bejegyzéseit, arra az egyébként logikus eredményre jutottunk, hogy a tanári ülések a most újból „felfedezett” jegyzőkönyv időhatárán, azaz 1868. november 8-án túl is folytatódtak. Ezt igazolja egyébként Paulay Ede a már idézett könyvében is, amikor ezt írja: „Végül megemlítendő, hogy minden évben átlag 12, tehát 10 év alatt [azaz 1874-ig] mintegy százhusz tanári ülés tartott.”¹⁶ Ebből viszont arra következtethetünk, hogy valahol – jó esetben – még lappang a jegyzőkönyv folytatása, legalábbis az 1887. évig, mert ettől kezdve az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattárának katalógusa hivatkozik egy olyan iratgyűjteményre, amely címe alapján az 1888–1946. évekre vonatkozó tanári értekezletek jegyzőkönyveit tartalmazza.¹⁷ A teljesség érdekében azonban meg kell jegyezni, hogy a gyűjteményben egyetlen igazgatósági, vagy ahogy később nevezték, tanári ülés jegyzőkönyve sem található meg, legfeljebb kézzel írt jegyzőkönyv fogalmazványok, sokszor évszám megjelölése nélkül – ezzel kizárva az azonosíthatóságot –, de a gyűjteménynek majdnem a fele csak egyszerű kísérőlevél, amelylyel a jegyzőkönyvet a Színművészeti Akadémia felügyeletét ellátó Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba felterjesztették. Természetesen a felterjesztő levelek melléklete, a jegyzőkönyv minden esetben hiányzik, ezért csak az a módszer marad, hogy a VKM levéltárát kell kutatni a hiányzó jegyzőkönyvek megtalálása céljából.¹⁸

A Tanoda igazgatósági üléseinek jegyzőkönyve című kéziratot (a továbbiakban: *Jegyzőkönyv*)

a Színészeti Tanoda alapszabálya szerint a Tanoda titkára vezette, aki a tárgyalat időszakban Paulay Ede volt. A *Jegyzőkönyv* 86 számozott oldalt tartalmaz és címével ellentétben az első bejegyzések nem 1865-ben, hanem már 1864-ben megtörténtek, sőt az első igazgatósági ülést is még 1864. december 8-án megtartották.¹⁹

A *Jegyzőkönyv* 1864. december 8-a és 1868. november 8-a között negyvenhét tanári ülés menetét és határozatait tartalmazza, emellett hat olyan ülés nélküli eseményt és döntéshozatalt is rögzít (kinevezés, költségvetés készítés, felvételi vizsgák és tanévnyitó), amelyek a Tanoda működésével voltak kapcsolatosak. A *Jegyzőkönyvet* azért tarthatjuk az egyik leghitelesebb korabeli dokumentumnak, mert azt a titkár vagy az üléseken vezette, vagy az ülésen készített feljegyzései alapján később, de legfeljebb néhány napon vagy héten belül megírta, vagyis naprakész információkat rögzített. Továbbá az igazgatóság következő ülésén a résztvevők észrevételeket fűzhettek az előző ülés jegyzőkönyvéhez, majd hitelesítették azt, ezért a jegyzőkönyv bejegyzései kollektív ellenőrzés alatt álltak.²⁰

A *Jegyzőkönyvben* túlsúlyban szereplő igazgatósági ülések eredményei a korszak szokásai szerinti sajátos elrendezésben jelennek meg. Az ülések dátuma után az ülés elnöke és a résztvevő tanárok felsorolása következik, majd a lap bal oldalára az ülésre kijelölt vagy a tanárok által vitt, döntést igénylő feladatokat írta a titkár, jobbra pedig az ezekre vonatkozó döntés és/vagy felelős tanár neve jelent meg. Az 1865. március 17. és május 28. között tartott 9. ülésig (ennek hiányzik az időpontja) az üléseket és a feladatokat sorszámokkal jelölték, de miután egy-egy ülésen általában nem azonos számú feladatot tárgyaltak, az ülések számozása emiatt a 9. ülésig sem folyamatos.²¹ A 10. üléstől kezdve már csak a feladatokat és az azokra hozott határozatokat és intézkedéseket sorszámozták. Két esetben előfordult, hogy az igazgatósági ülés közvetlenül a tanévnyitó után következett.²² Megtörtént, hogy egy napon kétszer is érkeztek, máskor pedig három egymást követő napon tanácskoztak.²³

Az ülések napirendjén számos téma szerepelt, de terjedelmi korlátok miatt valamenynyit e tanulmányban nem ismertethetjük. A teljesség igénye nélkül felsoroljuk a legfontosabb ügyköröket, majd néhány érdekesebb eseményt és határozatot részletesebben bemutatunk.²⁴

Az állandóan vagy nagy gyakorisággal szereplő témák a következők voltak: felvételi vizsgák menetrendjének meghatározása és a felvett növendékek számának összesítése; az éves tanrendek és vizsgarendek összeállítása; a felvételi vizsgák közötti időszakban újabb, képzésre alkalmasnak tartott növendékek rendkívüli felvétele; a kellő képességek vagy szorgalom hiánya, illetve fegyelmi okok miatt egyes növendékek elbocsátása; az ösztöndíjra érdemes növendékek kiválasztása; ösztöndíjak évközben történő átruházása más növendékekre; az alapszabályokból származtatott házi szabályok folyamatos fejlesztése; valamint fegyelmi tárgyalások megtartása.

A Tanoda létrehozása utáni első időszakban felmerült aktuális ügyek: a Tanoda 1865. január 2-ai ünnepélyes megnyitása; a növendékek nemi elkülönítése elleni tanári fellépés; a Tanoda könyvtárának megalakítása; valamint a tanároknak és növendékeknek nyújtott orvosi, szociális és kulturális juttatások biztosítása. Először ezekből teszünk közzé szemelvényeket.

a) A *Jegyzőkönyv* nagy részletességgel ismerteti a Színészeti Tanoda 1865. január 2-ai ünnepélyes megnyitását, amelyen megjelent a Magyar Királyi Helytartótanács alelnöke, Péchy Ferenc és Abonyi Sándor tanácsos, valamint a Színházi Bizottmány részéről gr. Károlyi György elnök, b. Révai Simon és Ürményi József, továbbá a Nemzeti Színház intendánsa, Radnótfáy Sámuel. Képviselve volt az irodalom, és a teljes számmal összehívott növendékek nagyrészt megjelent szülei által a közönség is. Az ünnepélyt gróf Festetics Leó, mint az új intézet főigazgatója szónoklással nyitotta meg. Beszédét a *Jegyzőkönyv* teljes terjedelmében

tartalmazza. Ebben többek között kifejtette, hogy „nem csekély zavarba ejtetem, midőn e rop-pant, és lélekben járó feladásnak súlyát parányi tehetségemmel, és gyenge erőmmel összetartva latra teszem; de ha csekély személyemben az számíttatott érdemnek, hogy a művészet nékem vezető nemtöm, (...) akkor fogadják el tőlem azon rendíthetetlen szent ígéretemet, hogy ha csak nemtelen gáncok, vagy a művészet körén kívül álló botránys hátrányok nem gördítettek elejbém, mindent, mi csekély erőmből kitelik, mindent, mit tapasztalás érlesztette buzgalommal tehetek, és mit az előttünk álló szent cél elérésére áldozhatok, tenni és elkövetni és áldozni el nem mulasztandom (...)”. Beszéde végén üdvözölte a tanári testület tagjait és külön a növendékeket, azzal, hogy „a művészet nemesíti a lelket, magasztosságra emeli az érzést, jóra, és a valódi szépre lelkesíti a keblet, és az egek felé emelkedő szárnyain hordja biztosan hódolóját. Ne csüggedjete el tehát, fáradjatok, hogy feljebb álljatok a középszerűségnél, mert csak az olyant illetheti a babér.”²⁵ Ezután a titkár felolvasta a Tanoda drámai és operai szakának mindhárom osztályára vonatkozó megállapított tanrendet és a főigazgató bejelentette, hogy a tanórák január 9-én megkezdődnek.

b) A növendékek „nemi elkülönzésének” eltörlését Szigeti József drámai (vígjátéki) tanár már az igazgatóság 1864. december 8-án tartott első ülésén indítványozta, amelynek a „méltóságos színházi bizottság” elé terjesztésére a főigazgató ígéretet tett, de addig továbbra is az alapszabályokhoz való ragaszkodást határozták el.²⁶ A téma az 1866. április 5-én tartott 22. tanári ülésen ismét napirendre került és a következő határozat elfogadásával végződött: „Egy évi tapasztalás azon meggyőződésre vezette a tanárokat, hogy a növendékek nemi elkülönzése nagy hátrányára van a haladásnak; mert a mit így egy egész éven át tanítanak, azt féle alatt is elvégezhetnék, tehát épen még egy annyi idő lesz meggazdálkodható, ha a M[agyar] Orsz[ágos] Színházi Bizottmány megengedi, hogy a növendékek csak osztályonként, nem pedig nemükre nézve is különböztetnek. Minél fogva felkéri a gyűlés ő Méltóságát a gróf urat, hogy a M[éltóságos] Bizottmányban e tárgyat előterjeszteni, és ha csak lehet, annak engedélyezését kieszközölni szíveskedjék; annál is inkább; mert ha a növendékek színpadi próbákon együtt lehetnek (pedig együtt kell lenniök), kevesebb ok hozható fel együttlétük ellen a tanoda szobáiban, hol a tanár minden egyes növendéket folytonosan szemmel tarthat. A tanári kar addig is, míg e kegyes határozatról értesítve leend, úgy osztotta be a tanórákat, hogy azok osztályonként elkülönítették ugyan, de nemileg nem, és az így megállapított tanrendet kiadta a titkárnak a növendékekkel leendő közlés végett.”²⁷ Az ügy többé nem került az igazgatóság napirendjére, de más forrásból ismert, hogy végül 1866-ban sikerült elfogadtatni a Helytartótanáccsal az elkülönítés eltörlését.²⁸

c) A Tanoda könyvtárának mielőbbi megalakítását az igazgatóság fontos feladatának tartotta, ezért a főigazgató már az első ülésen felszólította a tanárokat, hogy tegyenek indítványt a „tanításhoz szükséges anyagok megszerzése iránt”, ő pedig egyidejűleg bemutatta azt az általa kiszemelt hat német nyelvű könyvet, amelyeket a könyvtár részére át is adott.²⁹ A könyvtári állomány gyarapításába bevonták a Magyar Tudományos Akadémiát és a Kisfaludy Társaságot. Ennek eredménye lett, hogy az MTA számos saját kiadású könyvét, szótárát és színművek példányait ingyenesen megküldte a Tanodának.³⁰ Magánadakozásokra is sor került: Egressy Gábor drámai tanár a szerkesztésében megjelent *Magyar Színházi Lap* egy év-folyamát és egy könyvet, Csengery Antal a *Budapesti Szemle* két évfolyamát adta ajándékba.³¹

d) A főigazgató szándéka az volt, hogy a Nemzeti Színház tagjainak már biztosított orvosi ellátást és betegség esetén gyógyfürdő igénybevételét a Tanoda tanáira és növendékeire is kiterjessze. Ez a törekvése sikerrel járt, mert a Nemzeti Színház orvosai, nevezetesen Bókay, Farkas és Mizsey Endre urak „megígérték, hogy a tanoda növendékeit, mint a színház tagjait betegség esetében ingyen látogatják meg, sőt kieszközölték, hogy a Korona és a Kígyóhoz

címzett gyógyszerárakban az ő rendelésükre kiszolgáltatók gyógyszer 50% elengedésével adatnak.”³² Mizsey orvos úr „jelentette a főigazgató gr[óf] urnak, hogy nála Császárfördői jegyek vannak letéve, a színészeti tanoda tanárai és növendékei számára, kik betegség esetében azokat használni akarják, forduljanak hozzá.” Az irgalmas szerzet ezen emberbaráti nemes határozatát a főigazgató levélben köszönte meg a rend perjeléhez intézett levelében.³³ A főigazgató elérte azt is, hogy a Tanoda tanárai jegy nélkül látogathassák a Nemzeti Színház előadásait.³⁴

Az egyedi ügyek után a Tanoda működésével összefüggésben folyamatosan napirenden levő témákat tekintjük át.

Az igazgatósági ülések évente visszatérő pontja volt a felvételi vizsgák időpontjának kitűzése, a vizsgák menetrendjének megállapítása és a felvehető növendékek számának meghatározása. Az első, 1865/66. tanévre a beíratások 1864. december 15-én befejeződtek, magukat a felvételi vizsgákat a drámai szakon 1864. december 16–17-én, az operai szakon december 19–21. között mindig délután 2 órai kezdettel megtartották.³⁵ (Előkészületeikről és lebonyolításukról a jegyzőkönyv nem tartalmaz bejegyzést.) A december 27-ei 4. igazgatósági ülésen kiválasztották a felvett növendékeket.³⁶ Ismeretes, hogy ekkor 101 jelentkezőből a drámai szakra 24, az operai szakra 26, azaz összesen 50 növendéket vettek fel. A főigazgató ebben az esetben eltért az alapszabályoktól, mert „az 1⁶⁰ osztályba – nagyon nehéz levén az első látásra ennyi jelentkező közt pontos választást tenni – a rendes számon felül néhány növendéket vett fel a főigazgató úr; azért hogy ha – mint gyanítható – lesznek a választottak közt olyanok, kiknek képesség hiányuk rövid idő múlva kitűnik, ezek azonnal pótolva legyenek.”³⁷

A következő, 1866/67. évi felvételi vizsgákra való felkészülést az 1866. február 25-ei 19. igazgatósági ülésen megkezdték és úgy határoztak, hogy a beíratások március 5–10. és a felvételi vizsganapok március 24–26. közötti időpontját és az alapszabályok szerinti felvételi feltételeket a sajtóban közzéteszik.³⁸ A felvett növendékek neveit az 1866. március 24-én tartott ülés jegyzőkönyve tartalmazza, ezek szerint a drámai szakon 5 férfi és 5 nő, az operai szakon 6 férfi és 16 nő, összesen 32 növendék kezdhetett meg tanulmányait.³⁹

Az 1867/68. tanévre vonatkozóan az 1867. január 29-én tartott 30. ülésen hoztak határozatot. Ennek értelmében a beíratásokra a február 25. – március 5. közötti napokat, a felvételi vizsgák napjait pedig március 6–7-re tűzték ki. Intézkedtek arról, hogy ez a határozat hét napi- és hetilapnak legyen megküldve.⁴⁰ Erre a tanévre a drámai szakon 8 férfi és 2 nő növendéket vettek fel, ehhez adódott még a számfeletti sorában felvett 6 férfi és 2 nő hallgató. Ezekkel számolva a drámai szakra 14 férfi és 4 nő, összesen 18 növendék került be. Az operai szaknál első alkalommal vettek fel hallgatókat egy-egy tanárhoz. Böhm Gusztáv énektanár 11 elsőéves növendéket kapott (5 férfi és 6 nő), Boccolini Ercole pedig 10 (3 férfi és 7 nő) hallgatóval kezdhetett el a képzést.⁴¹ Az operai szakra felvett 21 növendéssel együtt erre a tanévre összesen 39 növendéket iskoláztak be.

Az 1868/69. tanévre való felkészülés azzal kezdődött, hogy a főigazgató az 1868. március 8-ai 41. ülésen vitára bocsátotta: mikor legyen a felvételi vizsga és mikor nyissák meg a tanévet. Rövid eszmecsere után elhatározták, hogy „a jelentkezők felvételi vizsgája lesz Március 24 d.e. 10 órakor, miről az illetők értesítendőek,” de a tanév megnyitásának időpontjáról a döntést elnapolták.⁴² A határozathozatalra a 42. igazgatósági ülésen (1868. március 24.) került sor, akkor úgy döntöttek, hogy a megnyitó április 14-én lesz.⁴³ Az 1868/69. tanévre felvettekről szintén a 42. ülésen, tehát a felvételi vizsga napján határoztak. A 28 jelentkezőből a drámai szakra 5-5 új férfi és nő növendéket vettek fel, amelyhez még hozzászámítva a tavalyi számfeletti 2 nő és 1 férfi növendéket összesen 13 elsőévest jelentett. Az operai szaknál folytatták a tavalyi gyakorlatot, így Böhm Gusztáv 1 férfi és 2 nő, valamint 1-1 számfeletti

férfi és nő, összesen 5 hallgatót kapott. Boccolini Ercole tanárnak az újonnan felvett 1 férfi és 4 nő mellett 1 számfelletti nő növendék jutott.⁴⁴ Az 1868/69. tanévre így összesen 24 növendék felvételére került sor.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az igazgatóság gondosabban készült fel a felvett növendékek vizsgáinak megszervezésére, mint a felvételi vizsgákra. Különösen az első évben látszott, hogy még nem alakult ki a vizsgáztatás egyértelmű menetrendje, mert az 1865. február 26-án tartott 6. igazgatósági ülés két változat közül választhatott: egy félévi zártkörű és egy év végi nyilvános vizsga, vagy csak egy év végi vizsga. Az ülés végül is az első, két vizsgát tartalmazó változat mellett határozott. A félévi vizsga időpontját a nyári szüenidő előtti utolsó napokban, tehát június közepe felé tervezték, amelyen csak a főigazgató és a tanárok vesznek részt, és az év végén tartják meg az ünnepélyes nyilvános vizsgákat, „melyek után bizonyítványok fognak a növendékeknek kiszolgáltatni.”⁴⁵ A 9. igazgatósági ülés (1865. március 17. és május 28. között; pontos időpontja hiányzik) tovább finomította a döntést azzal, „hogy a félévi vizsgák ideje a színházi szüenidőtől feltételeztetvén, annak megkezdése előtt két héttel egyik tanár sem fog újat tanítani, hanem csak az addig előadottakat ismételtetni, (...) és a vizsgák tárgya az illető tanárok által lesz meghatározandó.”⁴⁶

Végül az 1865. május 29-ei 10. ülésen a tanárok között létrejött közmegegyezés után elhatározták, hogy június 13-án és 14-én délután Egressy Gábor, 16-án és 17-én délután Szigeti József, 19-től 22-ig délután Gyulai Pál, 23-án és 24-én délután Boccolini Ercole, 26-tól 28-ig Campilli Frigyes táncitanár és 27-én Bakits Ferenc zongoratanár urak tartják vizsgáikat.⁴⁷ Korai volt azonban a vizsgamenetrendet véglegesnek tekinteni, mert még ugyanazon ülésen megváltoztatták az időpontokat; a korábbi, két hétre elnyújtott vizsgaidőszakot hat naposra vonták össze, de ebből az új vizsgaidőszakból hiányoztak az Egressy Gábor és Szigeti József által tartandó vizsgák. Lehet, hogy ők a módosított vizsgaidőszakról nem tudva már megtartották vizsgáikat, erre utal az a jegyzőkönyvi megjegyzés, hogy az újólag meghatározott vizsgaidőpontokat ott kell alapul venni „a mely osztályokban még meg nem tartattak” a vizsgák.⁴⁸

A félévi vizsgák eredményeinek kiértékelését és az osztályzatok megállapítását az 1865. június 21-én tartott 12. igazgatósági ülésen végezték el a tanárok. „Egressy úr nem volt jelen, mert egészsége helyreállítása miatt már fordőre utazott – hanem osztályozását beadta írásban. Felolvasatott azután a másik két drámai tanár osztályozása is, és a titkár megbízott, hogy a megállapított szabályt szem előtt tartva, vesse össze a 3 tanár osztályozását, és az eredményt egy külön ívre leírva adja át a főigazgató gróf úr ő Méltóságának, mi az ülés után azonnal meg is történt.”⁴⁹

A tanév végi nyilvános vizsgákra való felkészülés már az 1865. szeptember 14-ei 13. ülésen elkezdődött, ahol a betegség miatt távollévő főigazgató helyett Gyulai Pál aligazgató elnökölt. Azt a határozatot hozták, hogy a vizsga „gyakorlati része valamely színmű előadásában állván, az a nagy színpadon tartassék meg, ellenben az elméleti rész az iskola termeiben tartassék.”⁵⁰ Közben az 1865. október 1-jén megtartott 14. igazgatósági ülésen ismertté vált, hogy a „Helytartótanács az év végét Martiusra határozta, ennél fogva az év végi vizsgák szintén jövő évi Martius hóban lesznek megtartandók.”⁵¹

Az év végi vizsgák ügye hosszabb szünet után legközelebb az 1866. január 6-ai 16. igazgatósági ülésen került ismét napirendre. A főigazgató arra kérte az ülés résztvevőit, hogy határozzanak a vizsgák megtartásáról, annak érdekében, hogy ezzel a közönséget megnyugtassák a Tanoda eddigi működésével kapcsolatban és bizonyítsák a Tanoda hasznosságát, sőt szükségességét. Az ülésen elhatározták, hogy a próbákra és az előadásokra színlapokat nyomtatnak, továbbá a főigazgató felkéri a Nemzeti Színház intendánsát, Radnótfáy Sámuel, hogy

a színház színpadán a próbák és az előadások alatt a helyes világítást és a szükséges segéd-személyzetet biztosítsa.⁵² A tanárok pedig azt a feladatot kapták, hogy az elméleti vizsgákra készítsenek vizsgakérdéseket.

A három nappal később, 1866. január 9-én tartott 17. igazgatósági ülésen, amelyen csak az operai szak tanárai vettek részt, a főigazgató felkérésére összeállították az operai vizsgák menetrendjét.

Az 1866. január 28-ai 18. igazgatósági ülés résztvevői szembesültek azzal a kedvezőtlen hírral, hogy a Színházi Bizottmány nem fogadta el a vizsgák menetére kidolgozott tervüket, és azt kívánja, „hogy a gyakorlati vizsgák mind a drámai, mind az operai szakban egy napon tartassanak.” A Színházi Bizottmány határozatának végrehajtását Egressy lehetetlennek tartotta és ezt a véleményét a teljes tanári kar támogatta. Ezért határozatot hoztak, amelyet a főigazgató egy módosított vizsgarenddel együtt jóváhagyás céljából megküldött a Bizottmánynak.⁵³ A határozat így hangzott: „Miután a magas bizottmány határozata a gyűlés véleménye szerint megakadályozná, hogy a nyilvános vizsgákon úgy a magas bizottmány, mint a meghívandó vendégek meggyőződést szerezhessenek arról, hogy az intézet ez évben hivatásának becsülettel megfelelt: a gyűlés ő méltósága, a főigazgató gróf úr által felkéri a magas bizottmányt, hogy a következő – lehető legtömöttebbre szabott vizsga-sorrendet elfogadni méltóztassék.”

A vizsgákat naponta 1-4 óra között tervezték megtartani. A főigazgató ismételt felkérte a Nemzeti Színház intendánsát, hogy a vizsgarendben felsorolt napokon a színház csarnokát és színpadát engedje át, a színházi segéd-személyzet álljon a drámai tanárok rendelkezésére és a vizsganapokon a Nemzeti Színház olyan darabokat adjon elő, amelyek a vizsgák lebonyolítását nem gátolják. Az intendáns azt a kérést viszont nem teljesíthette, hogy a színházi zenekar adjon közzenét és az operai vizsgákon is vegyen részt. Emiatt Erkel Ferenc főzeneigazgatót kérték fel hasonló zenekari közreműködésre.⁵⁴

Ahogy közeledtek a Színészeti Tanoda első nyilvános vizsgái, az igazgatóság egyre többet foglalkozott azzal, hogy minél körültekintőbb szervezéssel segítse a vizsgák sikeres lebonyolítását. Az 1866. február 25-én megtartott 19. ülés a közönség időbeni tájékoztatására hozott intézkedéseket. Elhatározták, hogy az elméleti és gyakorlati vizsgák részletes programját ki-nyomtatják, és azt a lapoknak közzététel céljából megküldik. A Nemzeti Színházban tervezett gyakorlati vizsgákra jegyeket nyomtatnak, amelyeket a Tanoda iránt érdeklődő műbarátoknak március 8-án a Tanoda irodájában maga a főigazgató oszt ki. Felkérték a színház azon bérlőit, akik a gyakorlati vizsgákon jelen kívánnak lenni, hogy helyeikről március 5-7. között rendelkezzenek. Összeállították a vizsgákra hivatalosan meghívottak névsorát, amelyben szerepeltek a Magyar Országos Színházi Bizottmány, az Országgyűlés művészetekkel foglalkozó bizottmánya, a lapok szerkesztősegei és a Nemzeti Színház tagjai, valamint a Helytartótanács némely tagjai.⁵⁵

Az 1865/66. tanévet lezáró nyilvános vizsgák kisebb változtatásokkal, de alapvetően az elfogadott vizsga-sorrend szerint lebonyolódtak. Érdekes, hogy az igazgatóság az első és sok felkészülést igényelt vizsgák fogadtatásáról nem emlékezett meg a *Jegyzőkönyvben*, még arról az emlékezetes március 21-éről sem, amikor a nagy vihar miatt több vizsgadarab előadása végleg elmaradt.

Az 1866/67. tanévben csak egy év végi nyilvános vizsgát terveztek, amelynek idejéről, tárgyról és felosztásáról az 1867. január 29-én megtartott 30. igazgatósági ülésen tárgyaltak először, de akkor el is fogadták a vizsga-sorrendet és azt, hogy március 12. és 31. között melyik napon ki vagy kik lesznek a vizsgáztató és felkészítő tanárok. A tanodai vizsgákat naponta 10-1, a színházban naponta 1-4 óra között tartják meg. Elhatározták, hogy a vizsgák sorrendjét annak idején a lapokkal és a Nemzeti Színház intendánsával közölni kell. Az

igazgatóság továbbá elfogadta a főigazgató indítványát, hogy „a színpadi vizsgák, részint a költségek fedezése, részint a szükségelt szolgálknak és segédszemélyzetnek adandó díjak utalványozhatása végett, némi csekély belépti díjak mellett tartassanak.” Az ülés megállapította a belépti díjakat mind a három vizsgára és az egyes vizsgaelőadásokra érvényes jegyekre, és felkérte a főigazgatót, hogy a díjak bevezetéséhez és azok mértékének alkalmazásához kérje a Színházi Bizottmány jóváhagyását.⁵⁶

Új volt ebben a tanévben, hogy megállapodtak a gyakorlati vizsgákon előadásra kerülő színművekről vagy színmű részletekről, annak érdekében, hogy elegendő időt adjanak a növendékeknek szerepeik tökéletes elsajátítására. A megállapodás szerint a drámai vizsgán Tóth József növendékei előadják a „Romeo és Julia” 4. felvonását, Vörösmarty „Áldozat” című tragédiáját 3 felvonásba sűrítve és a „Bánk bán” 4. felvonását. A vígjátéki vizsgára Szigeti József „A jó barátok” című vígjátékot, szintén rövidítve, „Az egy úr és asszonyosság”, valamint a „Ha te úgy, én is úgy” című egyfelvonásos vígjátékot jelölte ki.⁵⁷ Sem a vizsgák megtörténtéről, sem azok visszhangjáról a *Jegyzőkönyv* nem tartalmaz bejegyzést.

Az 1867/68. tanév vizsgájának előkészítése volt az utolsó, amelyről a *Jegyzőkönyv* említést tett. Az 1868. január 19-ei 37. és a 21-ai 39. igazgatósági ülésen a főigazgató felszólította a tanárokat, hogy a vizsgák napjait és részleteit határozzák meg.⁵⁸ Ezek az említett üléseken meg is történtek, ezért határozattal fogadták el a március 10. és 23. közötti időszakra vonatkozó vizsgasorrendet.

A tanárok a vizsgák után elkészítették a növendékek „érdemsorozatait”, amelyeket március 26-án az újonnan felvett növendékek jelenlétében felolvastak. Ezzel az 1867/68. évi hivatalos vizsgaidőszakot be is fejezték. A főigazgató azonban 1868. augusztus 21–22-ére, valamint szeptember 2-ára és 4-ére próbavizsgát írt elő, hogy a három havi próbaidőre felvett növendékek tehetségéről személyes tapasztalatokat szerezzen, és a tehetségtelennek ítélt növendékeket ennek alapján a Tanodából elbocsássa. Ezekre a vizsgákra a Nemzeti Színház intendánsát is meghívták.⁵⁹

Ez a próbavizsga és annak a tehetségtelen növendékek elbocsátását eredményező hatása rávilágít arra a sajátos helyzetre, hogy bár minden eddig tárgyalt tanévben ismerjük a felvételt nyert növendékek számát, a gyakorlatban minden évben előfordult, hogy a tanév felvételi vizsgája után, de még a következő tanév felvételi vizsgája előtt számos rendkívüli felvétel történt, és ugyancsak sok növendék került ki különböző okok miatt a Tanodából ugyanezen időszakban. A *Jegyzőkönyv* egyértelműen mutatja, hogy például az 1865/66. tanévre felvett növendékek jegyzékében utólag többek nevét kihúzták vagy éppen pótlólag beírták.⁶⁰ Emiatt csak azt jelenthetjük ki, hogy a felvett növendékek összlétszáma kizárólag a felvétel napján volt hiteles, később a tanév folyamán ehhez képest jelentős változások következhetnek be.

A felvételre való alkalmasság oka legtöbbször homályban maradt. Volt olyan eset is, amikor a *Jegyzőkönyv* csak azt rögzítette, hogy a jelentkező „engedélyért folyamodott” és ez elegendő volt a felvételhez. A felvétel az alapszabályok szerint a főigazgató kizárólagos joga volt, aki ezzel élt is, mert néhány esetben nincs nyoma annak, hogy a felvétel előtt a szaktanárok véleményét kikérte volna.

A Színészeti Tanoda alapszabályainak 30. §-a kimondja, hogy „a növendékek a 2-dik és 3-dik osztályban ösztöndíjra is számíthatnak, ha azt képességeikkel és kiváló szorgalommal megérdemlik. Az ösztöndíjakat a tanári ülés jelöli ki, és a főigazgató terjeszti fel jóváhagyás végett felsőbb helyre.”⁶¹ Ennek megfelelően már az első, 1865/66. tanévben adtak ki ösztöndíjakat, mert, ugyancsak az alapszabályok 31. §-a szerint „igen kitűnő tehetség, vagy a színészetnél már működött, vagy különben színművészetre képzett egyén egyszerre a 2-ik sőt a 3-ik osztályba is felvétethetik.”⁶² A Tanoda mind a drámai, mind az operai növendé-

kek részére 8-8 db 200 ft-os ösztöndíjat létesített. Amennyiben egy növendék érdemtelené vált az ösztöndíjra vagy elbocsátották, illetve saját döntése alapján elhagyta a Tanodát, akkor ösztöndíját egy másik, arra érdemes növendékre ruházták át, és ezt a határozatot a felettes szervnek jóváhagyás végett megküldték.

Az igazgatósági ülések az ott tárgyalt témák és esetek tapasztalatait levonva jelentős mértékben hozzájárultak a Tanoda alapszabályainak részét képező házi szabályok továbbfejlesztéséhez. A szabályok módosítására és kiegészítésére való felhívás már az 1864. december 24-én tartott 3. ülésen elhangzott, majd a december 27-ei 4. igazgatósági ülésen ebben határozatot is hoztak.⁶³ A kidolgozott és elfogadott szabályok közül néhányat felsorolunk:

a) A főigazgató a drámai szak II. és III. osztályú növendékeinek elrendelte, hogy „Kézi könyvek hiányában szükséges, hogy az elméleti tantárgyakat minden növendék leírás által szerezzék meg magának. Erre vonatkozólag időkimélés tekintetéből ezennel rendeltetik, hogy minden másod napon, a reggeli tanórák előtt 8-10 [óra között] a tanteremben, együtt és egyszerre írják le a tanár által kijelölt leírandókat!”⁶⁴

b) a növendékek betegség miatti óramulasztásait igazoló orvosi bizonyítványokat csak a Nemzeti Színház orvosainak aláírásával fogadják el, ezért a növendékek „saját házi orvosuktól kapott bizonyítványukat tartoznak hitelesítés végett [a Nemzeti Színház egyik orvosához] vinni, miután a tanoda előljárósága nem ismerheti sem a különböző orvosok neveit, sem aláírásukat.” Továbbá „a ki betegség miatt órát mulaszt, tartozik orvosi bizonyítványát minden tanárnak, kinél mulasztott, előmutatni, ki azt aláírandja. Az előmutatásnak nem a tanóra alatt, hanem előtt, az irodában kell megtörténni.”

c) „Más ok miatti elmaradások előre bejelentendők, és az írott engedélyt a fő- vagy aligazgató urak írásban adják ki, mi az illető tanároknak aláírás végett szintén előlegesen bemutatandó.(...) Minden mulasztást mentő, és aláírott bizonyítvány a titkár urnak kézbesítendő, ki azokat a netán felmerülhető kételyek igazolására elveszi.”⁶⁵

d) „Az [1865.] October 1^{én} tartott drámai tanári ülés határozatából ezennel rendeltetik, hogy azon drámai növendékek, kik bármi oknál fogva valamely óráról elmaradnak, addig a tanterembe ne lépjenek míg magokat a tanterem előtti szobában az illető tanár előtt nem igazolták, ellenkezőleg a tanár urak által a tanóráról kiutasíthatatnak.”⁶⁶

e) az órákon nem pontosan megjelent, illetve távolmaradt növendékek háromszori kimaradásuk esetében elbocsáthatók.⁶⁷

f) a nemzeti színházi próbákról „ok nélkül elmaradó [növendék] első esetben veszti 1 havi – 2^{ik} esetben egész évi ösztöndíját, és 3^{ik} esetben az intézetből elbocsáttatik.”⁶⁸

g) a drámai növendékeknek előírták, hogy akik a színházról szerepeket kapnak, azonnal jelentésükkel a tanáraiknak.⁶⁹

Az igazgatósági ülések napirendjére rendszeresen kerültek a növendékek magatartásával és viselkedésével kapcsolatos kisebb-nagyobb súlyú fegyelmi ügyek. Ezek többsége nem kapott nyilvánosságot, legalábbis a korábban felsorolt visszaemlékezésekben nem találtunk erre vonatkozó utalásokat, s a korabeli napilapok sem tudósítottak ilyen ügyekről.⁷⁰

A Színészeti Tanoda működésének első négy évéről közzétett szemelvények alátámasztják, hogy a Tanoda személyzetének, azaz elsősorban a főigazgatónak és a tanároknak a Helytartótanács által megerősített alapszabályok és a Tanoda házi rendszabályai ellenére több olyan kérdésben kellett határozni, amelyekre előre nem készülhettek fel. A *Jegyzőkönyv* ebből a szempontból is jó áttekintést ad az igazgatóság határozottságáról, rugalmasságáról, olykor tétovázásáról, de az megállapítható, hogy valamennyien elkötelezettek voltak a magyar színészképzés megszilárdításában és döntéseiket áthatotta a humánus, a növendékeknek nyújtott segítség, még akkor is, ha az történetesen egyes növendékek elbocsátásához vezetett.

A *Jegyzőkönyv*, amely több mint kétszáz olyan személy nevét tartalmazza, akik részesei voltak a rendszeres színészképzés korai korszakának, további lehetőséget nyújt a magyar színészképzés első éveinek alaposabb és részletesebb kutatásához és ennek révén a magyar színház történetének jobb megértéséhez.

Jegyzetek

- 1 Kissné Bognár Krisztina: A művészeti egyetemek levéltárai = Levéltári Szemle, 58. évf. 2008. 2. szám, 41–49. o.
- 2 Paulay Ede: Visszapillantás a Színház Tanoda 10 évi működésére. Budapest, Athenaeum, 1874.
- 3 A színház tanoda évkönyve az... évi tanfolyamról. Nemzeti Könyvnyomda, Budapest, 1874/75–1882/83.
- 4 Váradi Antal: Hűsz év története, az Országos Színház Tanoda keletkezése, fennállása és fejlődésének rövid áttekintése 1864–1884. Franklin Társulat, Budapest, 1884; Uő: Huszonöt év. Az Országos Zene- és Színművészeti Akadémia színházeti osztályának keletkezése, fennállása és fejlődése 1864–1889-ig rövid áttekintésben. Athenaeum, Budapest, 1889.
- 5 Csillag Ilona (szerk.): A százéves színészképzés. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- 6 Molnár Gál Péter: Adalékok a magyar színészképzéshez = Színház.hu 2005.09.05. http://szinhaz.hu/2005/09/15/adalekok_a_magyar_szineszoktatashoz (utolsó megtekintés: 2017. 12. 20.) A legismertebb összefoglaló művek: Székely György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994; Fülöp Csaba: A színészképzés intézményei. In: Gajdó Tamás (szerk.): Magyar színház-történet II. (1873–1920) Magyar Könyvklub – Országos Színház-történeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2001. 387–408. o.; Nánay István: Tanodától – egyetemig. Az intézményes magyar színház- és filmművészeti képzés 140 éve. Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2005. A hazai művészeti felsőoktatás összefüggéseiben: Bolvári-Takács Gábor: A művészeti főiskolák szervezeti fejlődése a második világháborúig = Valóság, XLV. évf. 1. szám, 2002. január, 27–31. o.
- 7 Szalisznyó Lilla: Egressy Gábor színház tanodái tanársága és a magyar színészképzés hivatásosodása = Irodalomtörténeti Közlemények, CXVIII. évf. 2014. 3. szám, 325–352. o.
- 8 Klein Róbert: Az Országos Színházeti Tanoda könyvtárának megalakulása = Magyar Könyvszemle, 103. évf. 1987. 2. szám, 140–144. o.
- 9 Papp Ferenc: Gyulai Pál. 2. kötet. MTA Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1941.
- 10 Uo. 18–19. o.
- 11 Paulay, i. m. 8. o.
- 12 Papp, i. m. 20, 42, 52. és 53. o.
- 13 Klein, i. m. 140–141. o.
- 14 A Színházeti Tanoda igazgatósági üléseinek jegyzőkönyve 1865–1868-ig. Pest, 86. o. Leltári szám: F-7. A továbbiakban: Jegyzőkönyv.
- 15 Horváth Ferenc: Ki játszotta Berreh szerepét a Színházeti Tanoda Csongor és Tünde-vizsgaelőadásán? = Szcenárium, IV. évf. 2. szám, 2016. február. 68–80. o.
- 16 Paulay, i. m. 35. o.
- 17 Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet Kézirattára: A Színművészeti Akadémia tanári üléseinek jegyzőkönyve 1888–1946. Leltári szám: 54.522.1–35.
- 18 Ezzel összefüggésben megjegyezzük, hogy a Magyar Országos Levéltár VKM-iratanyaga az 1956. november 6-ai szovjet belövés nyomán keletkezett tűzvészben szinte teljes egészében megsemmisült, így a kutatás eredményessége erősen kérdéses. Vö.: Komjáthy Miklós: Pusztulás az Országos Levéltárban = Élet és Tudomány, XI. évf. 45. szám, 1956. december 26. 1430–1433. o.
- 19 Jegyzőkönyv. 1–2. o.
- 20 Uo. 4, 8, 45, 56. és 58. o.
- 21 Uo. 26. o.
- 22 Uo. 9. és 51. o.
- 23 Uo. 22, 25. és 68–74. o.
- 24 Helyhiány miatt nincs módunk közzétenni az egyes tanévekre felvételt nyert, a tanévek alatt rendkívüli eljárásban felvett, az elbocsátott, illetve ösztöndíjban részesített növendékek névsorát, továbbá egyes növendékek eddig nyilvánosságot nem kapott fegyelmi ügyeit.
- 25 Uo. 9–14. o.
- 26 Uo. 2. o.
- 27 Uo. 50. o.
- 28 Paulay, i. m. 31. o.

- 29 Jegyzőkönyv. 3. o.
30 Uo. 3–5. o.
31 Uo. 7. és 51. o. A könyvtár megalakításának részletes történetét lásd: Klein, i. m.
32 Jegyzőkönyv. 23. o.
33 Uo. 24–25. o.
34 Uo. 16. o.
35 Uo. 4–5. o.
36 Uo. 8–9. o.
37 Uo. 8–9. o.
38 Uo. 45. o.
39 Uo. 45–47. o.
40 Uo. 61. o.
41 Uo. 61. o.
42 Uo. 75–76. o.
43 Uo. 79. o.
44 Uo. 79. o.
45 Uo. 21. o.
46 Uo. 26. o.
47 Uo. 27. o.
48 Uo. 27. o.
49 Uo. 30. o.
50 A nagy színpad ez esetben a Nemzeti Színház színpadát jelentette.
51 Jegyzőkönyv. 35. o.
52 Uo. 41. o.
53 Ez a vizsgarend megjelent Horváth, i. m. 71. oldalán is.
54 Jegyzőkönyv. 42–44. o.
55 Uo. 44–45. o.
56 Uo. 58–59. o.
57 Uo. 60. o.
58 Uo. 68. és 73. o.
59 Uo. 83. o.
60 Uo. 9. o.
61 Paulay, i. m. 12. o.
62 Jegyzőkönyv, 12. o.
63 Uo. 7–8. o.
64 Uo. 15. o.
65 Uo. 23–24. o.
66 Uo. 35. o.
67 Uo. 55. o.
68 Uo. 66. o.
69 Uo. 81. o.
70 Paulay Ede és Váradi Antal hivatkozott művei, lásd 2. és 4. jegyzet.

HARSÁNYI László

Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület Hitvédelmi Szövetsége, 1931–1933

A 20. század folyamán a magyar izraelita felekezetet elhagyók (kitértek, vallásváltók) számának változása nagyjából követte a század történelmi folyamatainak hektikusságát. A „nyugodt” századelőn ez a szám évi 440–540 fő között mozgott, meglehetősen stabil volt, és a magyarországi zsidóság akkori létszámát (1900-ban 830 ezer, 1910-ben 910 ezer fő) tekintve csupán fél ezreléket tett ki. Ugyanakkor zajlott ellentétes irányú folyamat is: az izraelita felekezetbe belépők száma lassú emelkedéssel évi száz fő felett stabilizálódott.

A nagy ugrást 1919-ben, az első világháborút követően a forradalmakkal és az ellenforradalommal együtt járó zűrzavar és bizonytalanság hozta magával. Ebben az évben az izraelita felekezetet elhagyók száma meghaladta a hétezer főt. Az áthúzó hatások, valamint a *numerus clausus* törvény miatt magas maradt ez a szám 1920-ban is, közel kétezer fő. Ezt követően, a 1920-as évek első felében a zsidó vallásváltók és -elhagyók száma újra visszaesett a századelőn mért nagyságrendre. Az újbóli emelkedés 1928-tól következett be, ettől kezdve a kitértek száma előbb az évi 500, majd a 600 főt haladta meg.¹ A trend megváltozása nem hozható összefüggésbe az ekkor kitört világgazdasági válsággal, hiszen ennek hatása Magyarországon csak 1930 után vált jelentőssé. A korabeli felekezeti zsidó sajtó, amelyen e témát illetően alapvetően az *Egyenlőség* értendő,² az okokat elemezve azonban „gazdasági antiszemitizmusról”, a zsidóság gazdasági krízisééről írt. Egy cikk 1930-ban pontokba szedte a kitérések növekedésének okait, úgymint: 1. kitérés állás elnyerése vagy megtartása végett; 2. kikeresztelkedés előrelépés érdekében; 3. vallás megtagadása társadalmi érvényesülés érdekében; 4. hit elhagyása házassági okból. A cikkíró mindehhez még a következőket tette hozzá: „A felsorolásban nem szerepelt a meggyőződésből való kikeresztelkedés, amely talán a legnyomósabb, legérthetőbb ok lehetne. De meggyőződésből nem keresztelkedik ki senki, mert ez a zsidóságban uralkodó mentalitással, a zsidó lélek egész struktúrájával ellentétben áll.”³

Új kihívások

Az *Egyenlőség* 1928. április 2-ai számában számolt be arról, hogy megjelent „a Magyarországi Konvertiták és a Krisztus-hívő zsidóság lapja”, a *Magyar Sion*. Ezzel – a lap értékelése szerint – új fejezet nyílt a zsidóság körében zajló térítések gyakorlatában. A beszámoló hosszan idéz Bangha Bélának⁴ az újonnan induló lapban megjelent tanulmányából: „A mai zsidóságnak sehol sincs hazája, mindenütt idegen. Nemcsak hazája, temploma sincs többé. Nincs filozófiája, metafizikája, költészete, zenéje, festészete, építészete, kultúrája, géniusza.” A megoldás – Bangha szerint – a zsidóság tömeges kitérése.⁵

A zsidóság körében zajló térítések és térítési kísérletek az 1920-as évek közepén a korábbiaknál gyakoribbá váltak. Nem is a bevezetőben idézett *Magyar Sion* mögött álló római katolikus egyház érdeklődése volt a legerősebb, hanem egyes protestáns köröké. Ezt a körülményt nehezményezi is a Bangha Béla szerkesztette, havonta kétszer megjelenő *Magyar Kultúra*: „A skót protestáns misszióknak már világszervezeteik vannak, amelyek a zsidóság megtérítését tűzték ki célul, természetesen saját felekezetük számára. Szent Péter Egyháza tétlenül nézi, legalább is nálunk, hogy eretnekek nyújtják ki kezüket a zsidó után.”⁶

A számos protestáns hitterjesztő társaság között egyeseket kizárólag a zsidók megtérítésére alapítottak. Ilyen volt az idézetben említett skót misszió is. Hosszú ideje tartó közreműködésüknek köszönhetően az első hitét elhagyó hazai zsidó ember keresztelőjére 1843-ban, a Kálvin téri református templomban került sor. Saphir Fülöp volt ez a legelső zsidóból lett keresztyén Pesten, hogy aztán kövesse őt az egész Saphir család.⁷ A misszió folyamatos térítő tevékenységére már 1927-ben felfigyelt a neológ zsidóság központi lapja, az *Egyenlőség*, amely szóvá is tette a skót misszió iskolai térítési aktivitását. Ezzel egy időben arról számolt be a *Magyarország* című lap, hogy Budapesten kongresszust rendez a skót református misszió. A tanácskozás legfontosabb témáját a zsidóság soraiban végzett térítés, a „zsidók közötti keresztény missziók” problémái jelentették.⁸ A kongresszus mellett ugyanakkor folyt a rendes, „hétköznapi” térítő tevékenység a skót misszió Vörösmarty utcai iskolájában. A diák-istentiszteleteken elhangzott vasárnapi szentbeszédek ilyen címeket viseltek: *A megbélyegzettek*, vagy máskor: *A helygő zsidó*.⁹ A változó helyzetet a neológ zsidó közösség drámaian ítélte meg. Ezt jelzi, hogy az *Egyenlőség* szerkesztői cikke szerint „az antiszemitizmus mellett megjelent a zsidóság másik ellensége: a csendes térítés”.¹⁰

Az izraelita hitközségi vélemények szerint (ez esetben is csak a neológ álláspontok ismeretek) a kitérések legfőbb oka továbbra sem a hittérítéssel függött össze. A fő okot megítélésük szerint a vegyes házasságok jelentették, amikor a vőlegény vagy a menyasszony családja előre kiköti a házasság feltételeként a másik fél számára a zsidó hit elhagyását. A másik meghatározó ok, a korábbi véleményekkel azonos módon, gazdasági jellegű volt: az izraelita vallás a legtöbb esetben az állások elnyerésének jelentős akadályaként tornyosult a jelentkezők előtt. Mindezt alátámasztandó mutatott be egy sor példát az *Egyenlőség*ben Hajdu Marcell,¹¹ a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese: „Római katolikus vallású gyógyszerész kényszeríti feleségét, hogy térjen ki, különben elválik. [...] 19 éves tanuló, aki 1918-ban a Skót-misszió iskolájába járt s akkor elkeresztelték, hivatalosan bejelenti kitérését. 20 éves, állami állásban lévő hivatalnok, állami állására való tekintettel a református hitre tért át. [...] 30 éves kereskedőseged, aki a múlt esztendőben a római katolikus hitről a zsidó hitre tért, most azért tér vissza a katolikus vallásra, mert „üldözik”. [...] 24 éves magánhivatalnoknő, akinek a fővárosnál állást ígértek, ha kitér, áttért a református hitre. [...] 24 éves bádogosseged református hitre tért, mert két év óta munkanélküli s most megígérték neki, hogy állandó munkát kap, ha református hitre tér.”¹²

A zsidóság körében végzett jelentős térítőmunka a következő években sem szűnt meg. Ennek egyik eleme volt Budapesten és az ország különböző városaiban (így például Miskolcon és Nyíregyházán) a „Krisztus-hívő zsidók” mozgalmának létszámbeli növekedése.¹³

1931–1932-ben a korabeli újságok híradásai szerint a skót misszió újabb előadás-sorozatot rendezett a zsidóságról, ilyen címmel, mint *A zsidóság politikai és valláserkölcsei jelentősége a múltban, A zsidóság etikai értékelése*.¹⁴ A misszió számára a kérdés súlyát jelzi, hogy előadást tartott e sorozatban Ravasz László¹⁵ református püspök, aki a zsidóság kulturális jelentőségéről tartott előadásában üzenetet is megfogalmazott: „vissza kell adni ezt a népet önmagának, vissza kell adni Krisztusnak! [...] Van zsidókérdés, s ennek egyetlen megoldása Krisztus és az ő missziói parancsa: Tegyetek tanítványokká minden népeket.”¹⁶

Groszmann Zsigmond¹⁷ főrabbi több ízben elemezte a pesti hitközség területén történő kikeresztelkedések jellemzőit. Az *Egyenlőség*ben írt cikkében megerősítette azokat a korábban megfogalmazott okokat, amelyek az egyházváltás mögött állnak. A kitérők többsége, mintegy kétharmada családi okokra hivatkozott, egyharmaduknál pedig gazdasági, társadalmi okok jelentették az alapmotivációt. Ez utóbbit támasztja alá az a tény is, hogy a kitérők között a legnagyobb létszámot a magánhivatalnokok képviselik.¹⁸

A református skót misszió előadás-sorozata elérte a humoros *Borsszem Jankó* tárcaíróját is: „Térítetek. Mint értesültünk, a budapesti skót misszió a térítés munkáját szélesebb körre óhajtja kiterjeszteni, miután a pesti makacs zsidókkal nem boldogul. Rev. Beveridge skót lelkes legközelebb Párizsba megy, hogy a franciák fejébe „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” című sarkalatos bibliai parancsot beleverje. Skót körökben sokat várnak ettől a missziós munkától. Siker esetén ugyanis végleg kitaposák a belét a német-francia háborúságnak. A felebaráti szeretet minden keresztény, zsidó, mohamedán, buddhista, sintoista stb. érthető izgalommal néz Rev. Beveridge. nagyszerű vállalkozása elé.”¹⁹

Új válaszok keresése

A Pesti Izraelita Hitközség 1927. júniusi közgyűlésén, mint arról az *Egyenlőség* hírt adott, Léderer Sándor,²⁰ a hitközség elnöke drámai bejelentést tett: „Ez a város ma tele van hit-térítőkkal, akik a zsidóságra vetik ki hálójukat.” A budapesti zsidóság feladata – folytatta – a gyermekek megvédelmezése a misszionáriusok „aknamunkája” ellen. A veszély legfontosabb forrása a skót missziótársaság leányiskolája. A térítés ebben az iskolában lassan, óvatosan, de kitartóan megy végbe. A gyermekeket arra oktatják, hogy a református felekezet tanításai a zsidó vallás eszméinél magasabb rendűek.²¹

A legfontosabb feladat, a térítések elleni leghatékonyabb védelem a hitoktatás, fogalmazta meg ezek után Friedmann Gyula²² vallástanár, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE)²³ főtitkára: „A református misszionáriusok munkájával szemben el kell végezni a zsidó hittérítés nehéz és fárasztó munkáját.”²⁴

Az *Egyenlőség* egy héttel később vezércikkben tér vissza a hittérítés problémájára: „A hittérítés műzsája, mely a harcos antiszemiták fegyverzájában hallgatott és szótlanul gyönyörködött a tömeges áttérések üdítő látványában, most újra meghihleti a maga csendesebb harcosait és munkára serkenti őket. [...] A harcos antiszemiták és csendes térítők munkájában a leg-tökéletesebb munka- és szerepmegosztás folyik. Egyik oldalon hangosan hirdetik a zsidóság alacsonyrendűségét és követelik az eltávolításukat: a másik oldalon mézédés szavakkal dicsérik és – térítik őket.” Azt is megjelöli a cikk, hogy a térítési buzgalom iránya megváltozott. Amíg korábban a gazdag zsidók voltak a kedvelt célpontok, ezek fogytával a misszió már a közép- és kispolgári rétegeket vette célba.²⁵

Nem sokat késett a zsidóság intézményes válasza sem. Ennek szellemi vezére, meghirdetője az 1930-ban Budapestre került Hevesi Ferenc²⁶ rabbi volt. 1931. január 26-án nagy beszédet mondott a Pesti Izraelita Hitközség Síp utcai épületének dísztermében. Ennek apropóját egy előző napi, a Pro Palesztina Szövetségben²⁷ elhangzott előadás szolgáltatta, amelynek üzenete az volt, hogy a zsidókérdés egyetlen megoldása „Palesztina újjáépítése”. Hevesi elutasítva ezt, mint egyetlen lehetőséget, megfogalmazza, hogy a *lényeg* „a zsidó valóság, a zsidó lélek újjáépítése itt ezen a földön, hol élünk és halnunk kell”. Beszédében elemezte a hazai zsidóságnak a vallással kapcsolatos problémáit, érintette a belső numerus clausus (önkéntes foglalkoztatási kvóta alkalmazása a zsidó tulajdonú vállalatoknál) döbbenetes gyakorlatát, síkra szállt a zsidó kultúra terjesztéséért. S mindezek miatt javaslatot fogalma-

zott meg az előadói pulpitusról: „Felhasználom ezt a termet arra, hogy a magyar zsidósághoz szózatot küldjek, hogy hangos szóval kiáltsam mindazoknak, akik a 25. és a 45. esztendő között vannak, bármilyen sorsban legyenek, gazdagok vagy szegények, előkelő pozíciót betöltők, vagy szerény állásuak, csatlakozzanak e mozgalomhoz, amely nem anyagi áldozatot követel tőlünk, hanem azt kívánja, hogy szívükkel és lelkükkel lépjenek sorompóba a zsidóságré! [...] Kérek mindenkit, hogy segítsenek nekem megteremteni a „Magyar Zsidók Hitvédelmi Szövetségét”, amely a magyar zsidóság boldogabb jövőjének alapjait hivatott megvetni!”²⁸

Néhány héttel később, 1931. február 19-én elő-értekezletet tartottak a megalakítandó Hitvédelmi Szövetség ügyében a Pesti Izraelita Hitközség tanácstermében. A különböző zsidó szervezeteket magas szinten képviselők értekezlete üdvözölte a Hitvédelmi Szövetség (máshol: Hitvédelmi és Kulturális Szövetség) létrehozását, megalkotandónak tartotta annak ügyrendjét, szervezeti szabályzatát, és állást foglalt a Szövetség jövőbeli Kuratóriumának összetételéről.²⁹

Az ezt követő szervezőmunkáról és egyeztetésekről nincsenek fellelhető információk, de az *Egyenlőség* 1931. június 6-án rövid hírt tett közzé, amely szerint az OMIKE keretén belül alakítanak meg egy új szervezetet, „az egész magyar zsidóságra kiterjedő hitvédelmi szövetséget”.³⁰ Az ezt követő cikkek, felszólalások, publikációk, ellentétbe kerülve az előbbi évek dominánsnak megfogalmazott tézisével, a „gazdasági antiszemitizmussal”, a harcot a hittérítések ellen hirdették meg. A hangsúly ezért is a vallásos nevelésre, a hívő, zsidó lélekre, az erkölcsre helyezendő, szóltak az újabb írások: „Meggyőződéses zsidó embereket nevelni, akik tudnak szenvedni vallásukért, akik anyagi okok miatt nem árulják el az ősi igazságot.”³¹

Hevesi Simon³² az *Egyenlőség* vezércikkében jelentette be, hogy 1931. október 18-án lesz az új szervezet alakuló ülése. Azé a szervezeté, amelynek létrejöttét „a vallásellenes küzdelem egyrészt, a térítés veszedelme másrészt és a zsidóság súlyos megpróbáltatásai és küzdelmei is sürgetik”.³³ A több mint 200 lelkes hívő jelenlétében szinte minden fontosabb fővárosi zsidó vezető (például Buday Goldberger Leó, az OMIKE elnöke; Stern Samu, a Pesti Izraelita Hitközség elnöke; Dési Géza országgyűlési képviselő; Hevesi Simon főrabbi) felszólalt, méltatva az új kezdeményezés jelentőségét.³⁴

A neológ zsidóságnak a korban legfontosabb – 1884 és 1948 között megjelent – tudományos folyóirata, a *Magyar Zsidó Szemle* külön kiadványban foglalta össze a Hitvédelmi Szövetség létrehozásához kapcsolódó legfontosabb gondolatokat. Érdemes néhány mondatot idézni innen előbb Sós Endrétől,³⁵ majd Hevesi Ferencről: „Az üldözés, a jogi és gazdasági, a törvényes és társadalmi antiszemitizmus új lendületet vittek a zsidóságba. A jó időkben, a boldog évtizedekben közönyös zsidóság egy része megacélosodott zsidó felfogásában. Öntudatos zsidó lett. De a másik része, sajnos, megtántorodott. Megingott és otthagyt bennünket.”, továbbá: „Vallásunk tanítása az egyetemes papság elve, az a gondolat, hogy a zsidóság „mamlechesz kauhanime”, papok birodalma. [...] Jelszavunk: heti egyórai munkát a magyar zsidóságré!”³⁶

A Hitvédelmi Szövetséghez ekkor – nevének megfelelően – csatlakozott egy sor szervezet, így az Országos Rabbiegyesület, a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete (MIEFHÖE), valamint a Hadviseltek Osztálya.³⁷ A Szövetség igen ambiciózus munkaprogramot fogadott el. Ebben ilyen feladatok szerepeltek: belmissziós munkák erősítése (kitérni akarók leszerelése, egyházi házasságkötés szorgalmazása, a körülmetélés elvégzésének szorgalmazása); betegápolónők, gyermekgondozók vallási alapú képzése; iskolások és egyetemisták vallás erkölcsi gondozása; anketók, Talmud-előadások rendezése; szombattartók munkaközvetítése; asszonyok, lányok részére rituális főzőtanfolyam.³⁸

A csatlakozások azonnal megindultak. Jellemző, hogy a Hitvédelmi Szövetség 1932-es, márciusi ünnepi rendezvényén például több mint ezer fő vett részt Budapesten, a Wesselényi utcai Goldmark Teremben. Létszámában is jelentős növekedést jelentett, hogy az alakuló ülésen a Szövetséghez csatlakozott a Hadviseltek Osztálya. Ez a szervezet az „önálló egyesület alakításával együtt járó majdnem leküzdhetetlen nehézségek” kiküszöbölése miatt csatlakozott az OMIKE kebelében megalakult Magyar Zsidóság Hitvédelmi Szövetségéhez, s ezt követően figyelemre méltó aktivitást mutatott 1932-ben.³⁹ A Hadviseltek Osztálya saját bevallása szerint 1931 végén hármezer tagot számlált, 1932 végén az *Egyenlőség* híradása szerint már hétezer taggal bírt.⁴⁰ Jelentős ambícióikat jelzi, hogy 1932 nyarán külön lapot indítottak, amely a szándékok szerint évente tíz alkalommal jelent volna meg; végül is két szám látott napvilágot. A lap alapvetően nem is a „hitvédelem” praktikus problémáival, eredményeivel foglalkozott, inkább a zsidó hadviseltek különféle programjairól tudósított.⁴¹

A Szövetség megalakulását követő hetekben már be is jelentették, hogy ankétsorozat indul: *Ankét az önantiszemitizmusról*, *Ankét a kitérésekről*, *Ankét a vegyesházasságokról*, *Ankét a zsidóság mai problémáiról*, vagy más témaként *Ankét az új zsidó irodalomról*. Mint arról a *Magyar Zsidó Szemle* 1932 elején megjelent ismertető, elemző cikke tudósít, minden előadás meg is jelenik majd (pontosabban 1931 végén több meg is jelent) nyomtatott formában, kis füzet sorozatként. Ettől kezdve nem is lehet nyomon követni a különböző, 1932. évi rendezvényeket (írásmagyarázati előadások, kultúrdélutánok, hanukaest stb.). 1933-ban már csak egyetlen híradás szól a Hitvédelmi Szövetségről: Wallenstein Zoltán⁴² pécsi főrabbi előadását a zsidóság prófétai szerepéről a hír szerint több mint ezren hallgatták meg a Goldmark Teremben.⁴³ A Hitvédelmi Szövetségről, annak működéséről vagy éppenséggel megszűnéséről ezt követően semmilyen híradás nem lelhető fel.

Az 1930-as évek elejétől ezen erőfeszítések ellenére a kitérések száma folyamatosan emelkedik, 1933-ban már több mint 900, 1934-ben az 1100-at is meghaladja ez a szám.⁴⁴ Az okokat viszonylag jól elemző, de arra rossz választ adó intézményes hitvédelmi kezdeményezés érzékelhetően csődöt mondott és abbamaradt.

A Hitvédelmi Szövetség utolsóként ismert rendezvényének végén Sós Endre a következő szavakkal zárta le az összejevetelt: „Ugy érzem, hogy nyugodtan mehetünk haza. Nyugodt lehet a magyar zsidóság, ha a fővárosban és a vidéken olyan papjai vannak, mint Dr. Hevesi Ferenc és Dr. Wallenstein Zoltán. Biztosítva van a magyar zsidó jövő.”⁴⁵

E mondatok látnoki szavaknak sajnos egyáltalán nem nevezhetők. A magyar zsidókra, akár megőrizték a vallásukat, akár a kikeresztelkedést választották, néhány éven belül jogfosztás, emberi méltóságuk elvesztése, és nagy többségük számára a pusztulás várt.

Jegyzetek

1 Az adatok forrása: Zeke Gyula: Statisztikai mellékletek, VII. Táblázat: Az izraelita felekezetet érintő vallásváltoztatások (1896–1943). In: Horváth Pál (szerk.): Hét évtized a hazai zsidóság életében. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1990. 187–195. o. A 19. század egészének és a 20. század első éveinek zsidó vallásváltásáról bővebben lásd: Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl. MTA BTK TTI, Budapest, 2014.

2 Egyenlőség: társadalmi hetilap, amely 1882 és 1938 között a neológ zsidóság legfontosabb orgánusaként jelent meg.

3 L. T.: Hadüzenet a kikeresztelkedésnek = Egyenlőség, 1930. július 12., 3–4. o.

4 Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, teológus, szerkesztő, a katolikus sajtó megszervezője.

5 „Izrael ideje elmúlt” – mondja a váci püspök = Egyenlőség, 1928. április 2., 9. o. Magyar Sion címmel először 1863-ban jelent meg a római katolikus egyházhoz köthető havi folyóirat. 1870-től 1886-ig Új Magyar Sionnak nevezik, 1887-től 1904-ig azonos címmel mint Új sorozatot adják ki. 1934 és 1944 októberé között hetilapként jelent meg.

- 6 Székely Nándor: A magyar missziós munka nehézségei = Magyar Kultúra, 1928. 266. o.
- 7 Lásd erről részletesebben: Konrád Miklós, i. m. 312–313. o.
- 8 A skót református misszió Budapesten rendezte kongresszusát = Magyarország, 1927. április 7., 9. o.
- 9 A kitérések új hulláma, Egyenlőség = 1929. február 16., 7. o.
- 10 Harc a hittérítők ellen, Egyenlőség = 1927. július 2., 1–2. o.
- 11 Hajdu Marcell (1871–1936) ügyvéd, politikus.
- 12 A térítés folyik tovább = Egyenlőség, 1929. december 7., 3–4. o.
- 13 Hírt olvashatunk erről: Megalakul a felsőmagyarországi „Krisztus hívó zsidók testvéri gyülekezete” miskolci székhellyel = Pesti Napló, 1928. július 29., 10. o.; A Krisztushívó zsidók Budapesten, Miskolcon, Nyíregyházán, Debrecenben, Békésen és Szegeden szervezkednek = Pesti Napló, 1933. augusztus 1., 4. o.
- 14 Előadás a zsidóság politikai és valláserkölcsei jelentőségéről = Pesti Hírlap, 1931. december 1., 7. o.; Református teológus a zsidóság nagy reformációjáról = Az Est, 1932. január 19., 8. o.
- 15 Ravasz László (1882–1975) református püspök fiatalabb korában több cikkben is kikelt a zsidóság ellen. A Felsőház tagjaként (1927–1944) az első két zsidótörvényt megszavazta, de fellépett a harmadik zsidótörvény ellen. 1944-ben szembesült a holokauszt valóságával, és próbált tenni a magyar zsidók, különösen a megkeresztelkedettek fizikai megsemmisítése ellen. Életéről legújabbán lásd: Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.
- 16 Ravasz püspök – a zsidókról = Budapesti Hírlap, 1932. január 12., 5. o.
- 17 Groszmann Zsigmond (1880–1945) a Dohány utcai zsinagóga rabbija.
- 18 387 kitérés = Egyenlőség, 1932. február 20., 3. o.
- 19 Borsszem Jankó, 1932. 2. szám, 14. o.
- 20 Léderer Sándor (1852–1927) közgazdász, a Pesti Izraelita Hitközség elnöke.
- 21 Kétségbeesett küzdelem a hittérítők ellen = Egyenlőség, 1927. június 25., 3. o.
- 22 Friedmann Gyula rabbi (1876–1964) 1903–1919 között a szentesi hitközség főrabbija, 1920-ban a Pesti Izraelita Hitközség hittanára.
- 23 Az OMIKE 1909–1944 között működő, több ezer tagot számláló zsidó kulturális egyesület. Tevékenysége igen sokoldalú volt. A szerző több, az OMIKE működését bemutató írása közül a Zempléni Múzsában megjelent: Harsányi László: Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület és a Művészakció (1939–1944) = Zempléni Múza, XIII. évf. 3. szám, 2013. ősz, 51–64. o.
- 24 Kétségbeesett küzdelem a hittérítők ellen, i. m.
- 25 Harc a hittérítők ellen = Egyenlőség, 1927. július 2., 1. o.
- 26 Hevesi Ferenc (1898–1952) székesfehérvári (1922–1930), majd budapesti (1930–1946) rabbi, a korszakban meghatározó szerepet vitt Hevesi Simon főrabbi fia (rőla lásd a 32. jegyzetet).
- 27 Pontos neve: Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége. Azzal a céllal alakult, hogy a magyar zsidóság legszélesebb rétegeit bevonja Palesztina újjáépítésének munkájába.
- 28 Hevesi Ferenc: Mi építsünk fel: A zsidó vallásosság, vagy Palesztinát? = Egyenlőség, 1931. január 31., 7–8. o.
- 29 Az ülés jegyzőkönyvét közzétette a Magyar Zsidó Szemle, 1931. május, 182–184. o.
- 30 Az Omike új munkaköre = Egyenlőség, 1931. június 6., 12. o.
- 31 Hevesi Ferenc: Mit akar az új nagy zsidó társadalmi megmozdulás: a Hitvédelmi Szövetség? = Egyenlőség, 1931. október 17., 10. o.
- 32 Hevesi Simon (1863–1943) lugosi rabbi, majd 1905-től budapesti rabbi, illetve főrabbi. Az OMIKE vallási elnöke.
- 33 Hevesi Simon: Hitvédelmi Szövetség = Egyenlőség, 1931. október 17., 1. o.
- 34 Megalakult a Hitvédelmi Szövetség = Egyenlőség, 1931. október 24., 6. o.
- 35 Sós Endre (1905–1969) író, újságíró, 1957–1965 között a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete és a Budapesti Izraelita Hitközség elnöke.
- 36 Hitvédelem. A „Magyar Zsidó Szemle hitvédelmi kiadványa, 1931. október 30.
- 37 Az 1920-as évek első felében működött egy hasonló nevű szervezet, az Izraelita Hadviseltek és Rökkantak Jótékonykai Egyesülete. 1931-től új szervezés indult Magyar Zsidók Egyesülete Hadviseltek Osztálya létrehozására.
- 38 A Hitvédelmi Szövetség hírei = Egyenlőség, 1931. december 19., 13. o.
- 39 A szervezet teljes neve ez lett: A Magyar Zsidóság Hitvédelmi Szövetsége Hadviseltek Osztálya.
- 40 Felhívás = Egyenlőség, 1932. december 24., 20. o.
- 41 OMIKE Hadviseltek Lapja, 1932. július–augusztusi, valamint szeptember–októberi számok.
- 42 Wallenstein Zoltán (1898–1944) rabbi, komáromi (1921–1923), majd pécsi (1923–1944) főrabbi.
- 43 Dr. Wallenstein Zoltán előadása a Hitvédelmi Szövetségben = Egyenlőség, 1933. március 11., 12. o.
- 44 A csúcs 1938, ebben az évben több mint 8 ezer fő hagyta el az izraelita felekezetet, lásd Zeke Gyula, i. m.
- 45 Dr. Wallenstein Zoltán előadása a Hitvédelmi Szövetségben, i. m.

FAZEKAS Zsuzsanna

Társadalmi kategorizáció és reprezentáció a Rákosi-korszak ünnepein

Az 1945 utáni Magyarországon az új hatalmi rendszer kiépülésével párhuzamosan új reprezentációs stratégiák születtek. A hatalom konkrét társadalmi vízióval rendelkezett, ennek megfelelően új társadalmi kategóriákat hozott létre, eszerint osztotta fel a társadalmat és új módon próbálta láttatni azt.

Emile Durkheim óta az ünnepekre a közösségi érzés megerősítését elősegítő eseményekként tekint a társadalomtudomány. A francia szociológus a profán, nemzeti kollektív rítusokat a vallásiakhoz hasonlította, és azt írta, „nem létezik olyan társadalom, amely ne érezné szükségét, hogy szabályos időközönként megerősítse az egységét és a sajátos arculatát biztosító kollektív érzéseket és gondolatokat”.¹ Az interpretáció szerint az ünnepeknek akár identitásteremtő szerepe is lehet, de az egyén közösséggel való azonosulását meg kell megkülönböztetnünk a közösségi identitások kialakulásától, illetve kialakításától is. Rogers Brubaker önmegértésként (self-understanding) definiálja az egyéni identitás kialakulását, emellett közösségi szinten az identifikáció és a kategorizáció fogalmával (identification, categorization) írja körül az identitásteremtést, amelyeket megkülönböztet a közösségi érzéstől, illetve a csoportontudattól (commonality, connectedness, groupness); ezek a közösség tagjainak összetartozás-érezésére vonatkoznak. Az identifikációval és a kategorizációval ellenben azt a folyamatot próbálja kijelölni, amely az identitástudat kialakításával kapcsolatos, és vagy az egyénben megy végbe (self-identification), vagy mások ruháznak fel identitásokkal egyéneket vagy csoportokat (categorization, identification by others).²

Ez utóbbi, vagyis a mások által meghatározott identitások kialakítása esetén fontos kiemelni a folyamat diszkurzív jellegét, illetve az autoritás kérdését, vagyis hogy kinek van lehetősége és hatalma csoportokat identifikálni és kategorizálni, hogyan reprezentálódnak a közösségek a nyilvános közbeszédben. Stuart Hall a nemzeti kultúrával összefüggésben azt állapítja meg, hogy az valójában „diskurzus, azaz mód arra, hogy jelentéseket hozzunk létre; ez a mód pedig befolyásolja és megszervezi mind tevékenységeinket, mind a magunkról alkotott fogalmunkat”³. A nemzet, vagyis a közösség fogalma jelentést kap, az egyének pedig ezzel identifikálódhatnak. Hall magukról az aktorokról nem ejt szót, vagyis nem megy bele abba, hogy kik töltik meg jelentéssel az egyes közösségekről alkotott fogalmakat. Pierre Bourdieu viszont azzal egészíti ki ezt a megközelítést, hogy gyakorlatilag bárki, aki egy csoportról csoportként beszél, már belép a kategorizációba, amelyet a kulturális szférában folyó küzdelmek alakítanak.⁴ Bourdieu álláspontja szerint akkor válik létezővé egy csoport, ha látható és reprezentálódik a diskurzusban, vagyis megkülönböztetik más csoportoktól, ezzel kapcsolatban azonban kiemeli a sikeres kategorizáció és a megnevezés hatalmának kérdését is. Mint írja, a társadalmi valóságról való megállapítások hatalmat jelentenek, ez pedig elvezeti a hatal-

mi monopólium kérdéséhez, amely elsősorban az államhatalommal, a „legitim szimbolikus erőszak monopóliumával” függ össze, amelynek képviselői képesek általánosan elfogadott megkülönböztetéseket tenni a társadalomról, kategorizálnak és ezáltal csoportokat hoznak létre⁵. A politikai mezőben folytatott harc lényege, hogy a politikai beszéd világa felett ellenőrzést nyerjenek az egyes aktorok, ezáltal pedig a politikailag egyáltalán elgondolható világot is uralmuk alá vonják. A kinyilvánítás, a kimondás intézményes aktus, szentesíti, legitimálja és hivatalossá minősíti a világban létező egyes dolgokat. Ahogy pedig a hatalom megerősödik, úgy válik egyre inkább egységessé a hatalom diskurzusa, míg végül az övé marad az egyedül érvényes és látható társadalmi vízió.⁶

Társadalmi kategorizáció a szocialista ünnepeken

Az imént elmondottakat az 1945 utáni Magyarországra vetítve azt láthatjuk, hogy az államhatalom, illetve az azt fokozatosan megszerző Magyar Dolgozók Pártja (MDP) teljes mértékben monopolizálta a nyilvános közbeszédet, ezáltal pedig az identitásteremtést, a kategorizálást. A média, vagyis a nyomtatott sajtó és a rádió irányítás alá vonásával biztosították, hogy a nyilvánosságban egyedül megjeleníthető álláspont a párté legyen, ezáltal uralták a politikai diskurzust. Ebben a rendszerben a hivatalosan ellenőrzött és irányított ünnepek, kollektív rítusok sem a nemzeti érzelmek vagy társadalmi párbeszéd során kialakított konszenzusos közösségi érzések megjelenítései voltak, hanem felülről irányított, pontosan meghatározott koreográfia szerint történtek. Jelentésükkel, üzenetükkel kiegészítették a nyilvánosságban folyó identifikáló, kategorizáló diskurzusokat. Megnevezték és egyben meg is jelenítették a hivatalos politikai diskurzus szerint a társadalomban elkülönített csoportokat, láthatóvá tették a politikai üzeneteket és az új Magyar Népköztársaság narratíváját, amelynek jegyében a korábban létező nemzeti-állami ünnepeket átalakították, s amelyhez újakat rendeltek.

Az 1949-es alkotmányban létrehozott kollektív államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendeletekben határozta meg az új ünnepek, április 4. és november 7. megünneplését, valamint augusztus 20. átértelmezését,⁷ március 15. újraértelmezéséről pedig az országgyűlés alkotott törvényt.⁸ Az Elnöki Tanács az MDP Rákosi Mátyás vezette Titkárságának határozatait hajtotta végre, a parlament szintén kommunista befolyás alatt működött. A párt ereje már az ünnepek bevezetésekor érvényesült, a jogszabályok pedig létező állapotokat rögzítettek, hiszen az egyes alkalmakra már törvénybe foglalásuk előtt a párt szándékai szerint emlékeztek.

Az ünnepségek szervezése az MDP Központi Vezetőségének Agitációs, majd Agitációs és Propaganda Osztályának feladata volt, amely a Rákosi vezette Titkárság felügyelete alatt állt. Az ünnepekről, valamint azok tartalmáról szóló javaslatokról e szerv határozott. A döntés kötelező érvényű volt valamennyi pártszervezet számára, a pártvezetés szabta meg a feladatokat az ünnepegekben érintett minisztériumoknak és a szervezésben feltűnő Magyar-Szovjet Művelődési Társaságnak. A párt döntött a felszólalók és a meghívottak listájáról, ellenőrizte az ünnepekkel és az ünnepségekkel kapcsolatos sajtómegjelenéseket.

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy kinek az identitását reprezentálták a Rákosi-korszak ünnepei, akkor ezek ismeretében azt mondhatjuk, hogy az MDP ünnepeiről van szó, amelyek elsősorban magáról a pártról, annak hivatalos ideológiájáról és az általa bemutatott társadalomképről szólnak. Az MDP uralta a szimbolikus politikai teret, nem adott lehetőséget semmilyen ellenvéleményre vagy alternatív identitások megjelenítésére, kizárólagosságot szerzett a társadalmi csoportok beazonosítására és definiálására. A helyes kérdés tehát úgy szól, hogy mely közösségek jelentek meg az ünnepeken, milyen formációkat különböztetett meg a párt

a társadalomban, mely csoportoknak adott reprezentációs lehetőséget és milyen identifikációs kereteket hozott létre?

A kérdés megválaszolásához át kell tekintenünk az ünnepeken részt vevő párttisztviselőknél és hivatalos méltóságokon kívül szerephez jutók személyi körét. Ehhez a koszorúzási névsorok, a felvonulásokon részvételre kijelöltek, az operaházi díszünnepek meghívotti listái adnak támpontokat, továbbá a hivatalos jelszavak. A felvonulásokon a párt igyekezett nagy néptömegeket megjeleníteni és széles társadalmi spektrumot bemutatni, mint a rendszer támogatóit és alapjait, a felvonulások résztvevői pedig a hivatalos diskurzus szerint a teljes populációt megjelenítették, így indokolt a vizsgálatuk. Az ünnepek alkalmából kiadott jelszavak az egyes célcsoportokat megszólítva próbálták munkára ösztönözni. A koszorúzások és az operaházi díszünnepek pedig jóval protokollárisabb rendezvények voltak. Az emlékművek körül igyekeztek a legfontosabb szervezetek képviselőit szerephez juttatni, az operaházban pedig az elnökségbe bekerülő személyek képviselték az ország lakosságát. A továbbiakban e négy reprezentációs stratégiát fogom példákkal illusztrálni.

Operaházi meghívottak

Az operaházi ünnepek a korszak szinte valamennyi állami ünnepének kötelező velejárói voltak, megszokott forgatókönyvvel rendelkeztek. Valamelyik közjogi méltóság, a kormány vagy a pártvezetés tagja ünnepi beszédet tartott, esetleg felszólalt a szovjet nagykövet vagy más tisztségviselő is, a beszédek után pedig ünnepi műsor következett. A vendéglistát és ülésrendet évről évre az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya állította össze. Az ünnep „elnöksége” a színpadon, tribünön kapott helyet, a szünetet követő „kultúrmasor” alatt a páholyokban foglaltak helyet. A díszpáholyban általában Rákosi Mátyás ült a miniszterelnökkel – ha nem éppen ő töltötte be a tisztséget –, valamint az Elnöki Tanács elnökével és/vagy a szovjet delegációval. A színpadra kiültetett elnökség és a széksorokban helyet foglaló meghívottak többségét a MDP Politikai Bizottságának és Központi Vezetőségének tagjai, a Minisztertanács, illetve az Elnöki Tanács tagjai, valamint a Szovjetunió és a baráti országok nagykövetei, vagyis főleg politikai tisztségviselők adták. Rajtuk kívül rendszeresen meghívták a Magyar-Szovjet Társaság vezetőjét, továbbá művészeket, tudósokat, élmunkásokat, sztahanovistákat. 1951. november 6-án, az – akkori helyesírással – Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén például az elnökségben kapott helyet három sztahanovista ipari munkás (két férfi és egy nő), egy termelőszövetkezeti csoport elnök asszonya, a Műegyetem rektora, Kónya Lajos költő, Somlay Artúr és Tolnay Klári színészek, Kodály Zoltán zeneszerző, Erdey-Grúz Tibor kémikus, Darvas József író, Kisfaludy-Stróbl Zsigmond szobrász is.⁹ Két évvel később, az 1953. november 6-i ünnepségre az Agitációs és Propaganda Osztály százalékos megoszlást is készített az operaházba meghívottakról. 52,5%-uk volt politikai meghívott (PB-tagok, állami és pártfunkcionáriusok, nagykövetek), közel 14%-uk fegyveres testületek képviselője (rendőrség, néphadsereg, ÁVH), 5% tömegszervezeti képviselő (Demokratikus Ifjúsági Szövetsége, Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, Szabadságharcos Szövetség stb.), 12% művész és tudós, 9% sztahanovista, s végül valamivel több, mint egy százalék „papok” néven feltüntetett csoport.¹⁰

Az írók, tudósok, kiemelkedő személyiségek meghívásával a hatalmat övező széles társadalmi konszenzust kívánták alátámasztani, a rendszer legitimálásának szándékával. A fegyveres erők nagyszámú képviselője szintén jellemző volt, sok esetben külön kezelik a néphadsereg, az Államvédelmi Hatóság és a rendőrség tagjait. A reprezentáció jól jelzi, mennyire támaszkodott a Rákosi-rendszer az erőszakszervezetekre, és retorikájában is arra az állás-

pontra helyezkedett, hogy a hidegháborús időszakban szükség van a külső és belső ellenségek elleni hathatós fellépésre. A sztahanovisták jelenléte nemcsak az újonnan létrehozott társadalmi csoportra mutat rá, hanem összefügg a kor munkaerőkölsével is. Szabó Márton egy az élmunkások életéről szóló *A munka hősei* című füzetekről írt tanulmányában írja, hogy a sztahanovisták a szocializmus mintaembereként egyfajta „új nemességet” testesítettek meg,¹¹ a terv túlteljesítésével és a becsületből önként tett vállalásokkal, a szovjet technikai újítások átvételével kiemelkedtek a tömegeből és példaként szolgáltak a többi, egyelőre nem „öntudatos” munkásnak. A hatalom külön kategóriaként kezelte a sztahanovistákat, akiknek jelenléti aránya közel azonos volt az értelmiség képviselőivel. A két személyi kör azonban közösen is csak alig több mint egyötödét tette ki az Operába meghívottaknak. Csak mutatóban jelentek meg, az ünnepségre pedig szinte egyáltalán nem invitálták a munkásosztály és a haladó értelmiségi réteg között hivatalosan „második” osztályként definiált parasztságot. Egy-egy termelőszövetkezeti vezető, esetleg a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) képviselői kaphattak meghívást, de a parasztság csak elvétve jelent meg az operaházi ünnepségeken, ahol egyébként gyakran éppen népi táncokat is színpadra állítottak a kultúrműsorban. A pártfunkcionáriusok és a fegyveres testületek látványos felülreprezentáltsága jól mutatja egyrészt a díszünnepségek protokolljellegét, másrészt a Rákosi-rendszer berendezkedésének jellemzőit, a bürokrácia túlsúlyát.

Koszorúzási listák

Budapesten 1945 után jelentősen megnőtt a szovjet hősi emlékművek száma, amelyek a későbbiekben fontos ünnepségek helyszíneiként szolgáltak. A Gellért-hegyi Szabadság-szobor mellett emlékmű épült a Ludovika (később Kossuth Akadémia) előtt, a Szabadság téren, a Gellért téren, a Vigadó (később Molotov) téren, majd Vecsés határában. Ünnepnapokon a párt tisztviselői megkoszorúzták ezeket az emlékműveket, amelyek közül 1949-től kiemelkedő jelentőséget kapott a Szabadság téri szovjet hősi emlékmű. Itt általában Rákosi Mátyás személyesen megjelent, rajta kívül fejet hajtottak a közjogi méltóságok, valamint a Szovjetunió és Kína nagykövete. A koszorúzókat személyéről és sorrendjéről egyaránt a Titkárság döntött. E merőben protokolláris rendezvényeken csak hivatalos szervezetek vehettek részt, bár alkalmanként – egyfajta díszletként – a környező kerületek és gyárak dolgozói is megjelentek.

A hivatalos szervek közül a párt, az Elnöki Tanács, a Szovjetunió, a kormány, a népi demokráciák, a néphadsereg, az ÁVH és a rendőrség, valamint Budapest képviselői után a „tömegszervezetek” következtek. Ezek általában 1945 és 1950 között alakultak a párt vezető szerepét elfogadó „civil” szervezetként. Létezésük a civil szféra ellenőrzés alá vonását szolgáltatta, a párton belül az MDP KV Tömegszervezetek Osztálya foglalkozott velük. Hivatalosan a különböző társadalmi csoportok képviselőit szolgálták, így már a tömegszervezetek létrehozásával elkezdődött az új társadalmi kategóriák kialakítása, amelyek aztán az ünnepeken megerősítésre kerültek.

1951. november 7-én¹² a Szabadság téren a „civil” szervezetek közül elsőként a mindenütt jelenlévő Magyar-Szovjet Társaság kapott lehetőséget a koszorúzásra. A szervezet különösen fontos szerepet játszott november 7. meghonosításában és az emlékezések szervezésében, így nem meglepő, hogy ők voltak az elsők. Utánuk a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) következett, amely a fiatalokat volt hivatott összefogni és megfelelő módon szervezni, agítani. Utánuk a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) jött, őket a második világháborúban elvileg a náci ellen harcoló Szabadságharcos Szövetség (SZHSZ) követte, majd a DÉFOSZ, végül a Megvédjük a békét! Mozgalom országos tanácsa, amely néhány nappal ko-

rábban alakult Országos Béketanácsra, s lett a párt által irányított magyarországi „békemozgalom” legfőbb szervezője. Utoljára az V. kerületi pártbizottság járulhatott az emlékműhöz.

Ezek szerint a lokális csoportok (főváros, V. kerület) mellett gyakorlatilag három társadalmi csoport kapott lehetőséget arra, hogy az elit tagjaival, az államhatalom megtestesítőivel együtt részt vegyen a megemlékezésen: a fiatalok, a nők és a „dolgozó parasztság”. A három csoport kiemelése szintén a korszak társadalomképével magyarázható, az ifjúsági nevelés, a nők egyenjogúsítása és munkavállalása, valamint a „dolgozó parasztság” támogatása elvileg prioritásnak számított, bár mint az operai ünnepségeknél láttuk, a parasztság megjelenése a hivatalos ünnepségeken csak korlátozott volt. A fiatalokkal, és különösen a jövő emberideáljait megjelenítő „ifjúmunkásokkal” a hivatalos retorika szívesen foglalkozott, az ifjúsági nevelést és agitációt szolgálta a gyerekeknek szánt úttörőmozgalom. Innen egyenes út vezetett a DISZ-tagsáig, amely a programszervezés mellett a kellő politikai mozgósítást és agitációt is elvégezte. A munkát vállaló, és ez által hivatalosan felszabaduló, a férfiakkal egyenlő jogokat élvező nők hivatalos képviseletét az MNDSZ látta el, amellyel viszont a párt egyúttal a politikailag korábban kevésbé aktív nőket is meg akarta szólítani. A nők a hivatalos diskurzus szerint különösen jól jártak az új rendszerrel, amely felszabadította őket, bölcsődéket és óvodákat biztosított, ezzel lehetővé téve a munkavállalásukat, egyenrangú bérezést ígért és számos, korábban zárt szakmát nyitott meg számukra.

Jelszavak

Magyarországon 1948-ban tűnt fel a jelszavas politizálás,¹³ amely azt jelentette, hogy a politikai üzeneteket egy-egy tömör mondatban fogalmazták meg. Az ünnepekre az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya a Titkársággal egyeztetve rendszeresen kiadta a hivatalos jelszavakat. Ezek sok esetben meglehetősen általános megállapításokat tartalmaztak, de számos aktuálpolitikai, hidegháborús utalással sokszor gazdasági prioritásokra világítottak rá. Míg 1949-ben a jelszavak egy része konkrét választási üzenetekkel kapcsolódott össze („Szavazz a Népfrontra!”), s némelyikük valóban tömör, buzdító jellegű, frappánsan megfogalmazott, esetleg ritmusos is volt, a későbbi években inkább az vált jellemzővé, hogy minél több ideológiailag fontos elemet próbáltak belesűríteni a jelmondatokba, így ezek terjedőssége, bonyolulttá váltak.

Az ünnep előtt egy, legfeljebb két héttel kiadott jelszavak május elseje esetében minduntalan az „Éljen május 1.” felkiáltással kezdődtek, az ünnep jelentőségének méltatása után következett a Szovjetunió, Sztálin és a Vörös Hadsereg dicsőítése, majd a többi baráti szocialista országnak küldött „testvéri üdvözlés”, egy-egy mondatnyi utalással az aktuális hidegháborús konfliktusokra (görög polgárháború, koreai háború, francia és olasz kommunista pártok küzdelmei stb.). A jelszavak ezután tértek rá az egyes társadalmi csoportok aktuális feladatainak kijelölésére. 1949-ben a jelszavakban még csak a korábban is említett három csoport, illetve a külön kiemelt fiatalok és nők szerepeltek a megszólítottak között a következő sorrendben: munkások és munkásnők, dolgozó parasztság, asszonyok, ifjúság, értelmiség.¹⁴ 1950-ben ezek a kategóriák újabbakkal egészültek ki, így említési sorrendben megjelentek a magyar dolgozók általában, a sztahanovisták, a munkások, az értelmiségi dolgozók, a néphadsereg, a magyar nők, magyar anyák, a dolgozó és tanuló ifjak, a gépállomások és állami gazdaságok dolgozói, a termelőszövetkezetek dolgozói, a dolgozó parasztság, majd végül ismét az értelmiségi dolgozók.¹⁵ A sorrend itt sem véletlen: az élmunkások kerültek előre, akiket a gyári munkások és a gyárakban dolgozó értelmiségiek követnek, a fegyveres testületek pedig ismét kiemelt szerepet kaptak, akárcsak a nők és a fiatalok. A mezőgazdaságban dolgozók közül az

állami gépállomások és az állami gazdaságok dolgozói álltak az élen, minthogy ők a munkások tulajdonát képező állami vagyonnal dolgoznak, a termelészövetkezetbe beléptettek pedig szintén magasabb társadalmi szintet jelenítettek meg, mint az egyénileg dolgozó parasztok, akik ugyan még nem elég öntudatosak, de legalább már nem kulákok. A legvégül említett értelmiségiek a nem termelő réteget jelenítették meg. Az ő társadalmi-gazdasági szerepük nem volt olyan lényeges, ezért is kerülhettek hátrébb a rangsorban.

1951-ben ismét az 1949-ben megismert kategóriákat szolgáltatták meg a jelszavak.¹⁶ 1952-ben azonban hosszúra nőtt a sor, ekkor már ipari ágazatonként különítve el a dolgozókat. Megszólították a munkásokat és munkásnőket, a bányamunkásokat („széncsaták hősei”), a vas- és gépipar, az építőipar dolgozóit, a műszakiakat („a munkásosztállyal vállvetve küzdő, szocializmust építő műszaki értelmiség”), az értelmiségieket („pedagógusok, orvosok, agrónomusok, közgazdászok”), a dolgozó parasztokat, a termelészövetkezetek, gépállomások és állami gazdaságok alkalmazottait, a magyar ifjakat és lányokat, az úttörőket és tanulókat, a magyar tudósokat, végül pedig a művészeket („új kultúra harcosai”).¹⁷ Nem nehéz észrevenni, hogy a listán a nehézipari dolgozók abszolút előre kerültek, míg a dolgozókkal kapcsolatba kerülő értelmiségiek relatíve előrébb, s a nem termelő tudósok és művészek továbbra is utolsók. A nőket ekkor szintén csak a munkásokkal, illetve az ifjakkal együtt említik, nem külön kategóriaként.

Felvonulások

A hivatalos társadalom differenciálásának látványos megjelenési módja a sok ezer ember részvételével zajló felvonulások rendszere. Ezek közül a legnagyobbak a május elsejei rendezvények voltak, amelyek mindig a Hősök terénél, illetve később az 1951 decemberében felállított Sztálin-szobor talapzatánál kialakított tribün előtt zajlottak. A mozgósított tömegek szervezeten vonultak el az integető állami és pártvezetők előtt. A „nemzetközi munkásmozgalom nagy seregszemléjeként” aposztrofált ünnep egyben a magyar társadalom seregszemléjeként működött.

A szlovák Roman Krakovský a csehszlovák május elsejei tüntetések összetételét vizsgálva azt írja, míg a menet elején fegyveres testületek tagjai, diákok, úttörők és sportolók kaptak helyet, addig a további felvonulók sorrendjét gazdasági szerepük és érdemeik döntötték el. A dolgozókat egyrészt aszerint helyezték el, hogy mennyire fontos gazdasági szektorban dolgoznak, másrészt hogy munkahelyükön hogyan teljesítettek, milyen eredményt értek el személyesen, illetve üzemi szinten. Krakovský megállapítja, hogy a csehszlovák városokban elsőként az ipari, majd a mezőgazdasági dolgozók vonulhattak fel, végül a nem termelő, „szolgáltató” szektorok dolgozói, a hármás felosztáson belül pedig az érvényesült, hogy az egyes üzemek mennyiben teljesítették túl a tervet.¹⁸ Prágában és Pozsonyban kerületenként csoportosították a dolgozókat, s ezek sorrendjét szintén a termelékenység döntötte el, az előbb említett szempontok mellett.¹⁹

Magyarországon hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. Példaként a jól dokumentált 1951. május elsejét választottam, amelyet még a Sztálin tér (későbbi Felvonulási tér, ma Ötvenhatosok tere) elkészülte előtt a Hősök terén tartottak, ék alakú tribünt állítva a millenniumi emlékmű közepére. A menetelőket ebben az évben katonai díszszemle előzte meg, ezt követte a felvonulás, amelynek során a tömeg három irányból hat menetoszlopban (Dózsa György úti aluljáró, Sztálin/Andrássy út páros oldal, közép bal, közép jobb, páratlan oldal, Dózsa György út Thököly út felé eső része) érkezett a tribün elé, majd azt egyik oldalról megkerülve vonult át a Városligetbe. A közreműködők összetételéről az MDP KV Agitációs és Propaganda Osz-

tálya az előkészítés során azt írta, hogy mintegy 400 ezer embert mozgósítsanak, a menet élén a 25 tagú ózdi küldöttség, a csepeli Rákosi Mátyás Művek és a kispesti Kistext küldöttségei, „ezt követően a menetben az élenjáró üzemek haladjanak az élen”.²⁰ Ózd szerepeltetése a budapesti felvonulás élbolyában azért lett volna lényeges, mert a Titkárság döntése nyomán ebben az évben az Ózdi Kohászati Üzemeknek kellett elindítania az ünnepre felkészülő munkaversenyt.²¹ A másik két üzem, a Rákosi Mátyás Művek és a Kispesti Textilgyár szintén élüzemnek számítottak, rendszeresen jól teljesítettek a versenyeken és fontos szektorokban működtek, így a párt terve az volt, hogy elsőként őket vonultatják fel, míg a többi dolgozó az üzemével együtt, kerületenként jelenik meg. A megmozdulás lebonyolításáért felelős Budapesti Pártbizottság azt javasolta, hogy a tömegszervezetek csak „mintacsoportokkal” vegyenek részt, a szervezetek többi tagja inkább a kerületekkel vonuljon, de ez így is 35 ezres DISZ-küldöttséget, 10 ezres MNDSZ-csoportot, 5 ezer úttörőt, 5 ezer szabadságharcost és 6 ezer sportolót jelentett. A főváros kérte, hogy a menetben kapjanak szerepet a bányászok, a Dunai Vasmű építői és néhány parasztküldött.²² A Budapesti Pártbizottság végül a vitás kérdések tisztázása és a Titkárságtól kapott jóváhagyás²³ után arról tájékoztatta Rákosi Mátyást, hogy a tömegfelvonulásra mintegy 400 ezer embert mozgósítanak, „Budapest népe” pedig a részt vevő hús kerület egységeiben vonul fel. Az „önálló üzemek” szintén kerületek szerint fognak megjelenni, akárcsak a tömegszervezetek, kivéve a már említett DISZ, MNDSZ, Szabadságharcos Szövetség, sportolói és úttörő mintaközösségeket.²⁴

A fővárosi felvonulás az egész ország társadalmát kívánta reprezentálni, a vidéki városokban a helyi társadalom megjelenítéséről volt szó. Ugyanezen évben például Győrben szintén a munkahelyek szerint osztályozták a felvonulókat, és a különböző gyárak, üzemek mellett a helyi gépállomás, a kórház, a közeli termelészövetkezetek, az erdőgazdaság, sőt a fogházörök is külön egységet alkotva vonultak fel. A munkahelyeken kívül, Budapesthez hasonlóan, itt is az MNDSZ, a sportolók, a fegyveres erők és az úttörők haladtak külön. A központi szerepet egyértelműen a Győri Vagon- és Gépgyár játszotta, amely a katonaság és a szabadságharcos motorosok mögött zenekarával, majd az ipari tanulók és sportolók után a párttitkárával együtt jelent meg az élbolyban. A vagongyár különböző egységei a menetben több alkalommal megjelentek, egyértelműen maguk mögé utasítva a könnyűipari üzemeket. Bár a könyvtár és az értelmiségi dolgozók viszonylag előkelő helyet foglaltak el a sorban, a tömeget a Krakovský által nem termelő szektornak nevezett ágazatok képviselői zárták: az Állami Áruház, a háztartási alkalmazottak szakszervezete, a házfelügyelők, a különböző gimnáziumok, a MOKÉP, legvégül a helyi bencés gimnázium, amely „énekelve papokkal vonult fel”.²⁵

A példákblól látható, hogy reprezentáció szempontjából a rendszer munkahelyi kollektívákra (üzemek, gyárak) és közigazgatási egységekre (kerületek) osztotta a városi társadalmat, a kiemelt tömegszervezetek és a Budapesten megjelenő vidéki küldöttségek tagjain kívül. Ez egybevág a Rákosi-rendszer társadalomszervezési elveivel, amelyben az egyének jogállását elsősorban munkahelyük, munkájuk, illetve teljesítményük határozza meg. Az egyének akkor válhatnak teljes értékű tagjaivá a társadalomnak, ha dolgozók lesznek, a munkahelyükön pedig aktív, tevékeny részt vállalnak a közösség, elsősorban a párt életében. A munkahelyi közösségek, a brigádok létfontosságú szerepet tölthettek be a közösségi alapokra szervezett szocialista társadalomban, a felvonuláson pedig az egyének a brigádok, munkahelyi közösségek tagjaiként jelentek meg. Jellemző azonban, hogy mely társadalmi csoportok kaphattak kiemelt szerepet: ismét a fiatalok és gyermekek, illetve a nők jelentek meg külön. Ennek praktikus okai is lehettek, az 1950-es évek elején még mindig jelentős volt a nem dolgozó nők aránya, így sem ők, sem a gyermekek nem vettek részt a munkahelyi kollektívákban, az őket

tömörítő tömegszervezetekben azonban ugyanúgy ellenőrizhetők és mozgósíthatók voltak, mint a brigádokba szervezett munkások.

Míg a korábbi példáimból sok esetben hiányzott a parasztság, május elsején, ha kis számban is, de szerepeltették a mezőgazdasági dolgozókat. Erre mind Budapesten, mind Győrött volt példa, de a pártjelentések szerint az egyénileg dolgozó, vagyis termelőszövetkezetekbe be nem lépett parasztok is számos vidéki városban részt vettek az ünnepségeken, holott ők nem voltak tagjai semmilyen szervezetnek vagy közösségnek.²⁶ Ez azonban kivételnek tekinthető, a május elsejei felvonulásokon megjelenő társadalomkép ugyanis éppen a munkahelyek szerint határozta meg az egyéneket, illetve a közülük egyébként is kiemelt néhány speciális réteg fontosságát hangsúlyozta.

A május elsejei felvonulás, így a társadalmi reprezentáció képét nagyban befolyásolta a menetelők beszerzésének módja. A párt alapvetően a munkahelyeken és a tömegszervezetekben tudta mozgósítani az egyéneket, s minthogy párton belül felülről lefelé történt a résztvevők számának meghatározása, ezért a felvonulók csoportosítása a pártszervezeti struktúrát tükrözte. Adott esetben pl. a Titkárságon meghatározott 400 ezres budapesti létszámot a Budapesti Pártbizottság osztotta el kerületenként, a kerületi pártbizottságok pedig tovább osztották az üzemi, illetve intézményi pártszervezeteknek. A munkahelyi pártszervezetek mellett a DISZ, az MNDSZ, az Úttörőszövetség és a szabadságharcosok voltak jól szervezettek és rendelkeztek megfelelő taglétszámmal a nagy létszámú közösségek kiállításához.

A szervezési sajátosságok miatt a magyar társadalmat bemutatni kívánó május elsejei felvonulás tehát leginkább a párt szervezetségére mutat rá, és arra, hogy az „élcsapat” és annak szervezetei hogyan szőtték át azt a magyar társadalmat, amelynek egyébként kizárólag azon tagjai nyertek a felvonuláson elismerést, akik ehhez a szervezeti struktúrához kapcsolódtak.

*

A Rákosi-korszak ünnepein a politikai teret és kategorizálást monopolizáló MDP az 1950-es években a társadalomban meghatározott csoportokat próbált elkülöníteni. Ez meglehetősen egysíkúra sikerült: a munkások, dolgozó parasztok és értelmiségiek mellett elsősorban a fiatalok és a nők kaptak kiemelt szerepet. Az élmunkásoknak és sztahanovistáknak különleges helye volt, követendő mintaként szolgáltak mások számára. Szembetűnő a fegyveres testületek erőteljes reprezentációja is, amely azt sugallja, hogy mind a hidegháborús helyzet, mind a rendszer belső természete miatt alapvető fontosságú volt az erődemonstráció.

Az egyes gazdasági szektorok közül egyértelműen az ipari, azon belül is a nehézipari dolgozók kapták a legnagyobb elismerést, a mezőgazdasági dolgozók közül pedig a szövetkezethez vagy állami gazdasághoz kötődők élveztek prioritást az egyéni parasztokkal szemben. A nem termelő (szolgáltató) szektorban dolgozók és az értelmiségiek egy-egy kiemelkedő tudóson, művészen kívül, mint réteg kevés elismerést kaptak.

A társadalmat szakmák és munkahelyek szerint tagolták, amely egybevágott a munkahelyi kollektívákra alapozott társadalomképpel is. Az egyének a szakmájukon és a munkahelyükön, illetve a közösségi szervezeteken keresztül válhatnak elismertté – ám a munkahelyi pártszervezetek és a párthoz kötődő tömegszervezetek révén valójában a párthoz kötődnek. Az egyén önmagában értelmezhetetlen, a társadalom szempontjából cselekvőképtelen. A hagyományos család is felbomlik: a családtagok külön vonulnak, mindenki azzal a közösséggel, amelybe ő maga tartozik – a férfi a munkatársaival, a nő a többi nővel, a gyerekek egy központi szervezet tagjaként.

A korszak diszkurzív kategóriáiból ezzel párhuzamosan hiányoznak a korábban identifikációs keretként szolgáló olyan meghatározások, mint az etnikum, a nemzetiség, a vallás, a kultúra, bármifajta származás vagy a régió. Ehelyett az imperialista ellenségképpel szemben

egységesnek mutatott társadalomban gazdasági szektorok (ipar, mezőgazdaság, értelmiség), szakmák, életkor (ifjúság), nemi különbségek (nők), illetve teljesítmény (sztahanovisták) mentén próbáltak új kategóriákat meghatározni.²⁷

Jegyzetek

- 1 Emile Durkheim: A vallási élet elemi formái. Budapest, 2003.
- 2 Rogers Brubaker – Frederick Cooper: Beyond Identity = Theory and Society. 2000. No. 29, 1–47. o.
- 3 Stuart Hall: A kulturális identitásról. In: Multikulturalizmus. Szerk.: Feischmidt Margit. Budapest, 1997. 69. o.
- 4 Pierre Bourdieu: Identity and Representation. Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region. In: Language and Symbolic Power. Szerk.: John B. Thompson. Cambridge, MA, 1991. 220–228. o.
- 5 Pierre Bourdieu: Social Spaces and the Genesis of 'Classes'. In: Language and Symbolic Power, i. m. 229–251. o.
- 6 Pierre Bourdieu: A politikai mező = Valóság, XXX. évf. 1987. 1. szám, 110–115. o.
- 7 Vö.: 1950. évi 10. tvr. április 4-ének, Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünneppé nyilvánításáról (kihirdetve: április 2.); 1950. évi 1. tvr. augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepévé nyilvánításáról (kihirdetve: január 25.); 1950. évi 37. tvr. november 7. napjának, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának állami ünneppé nyilvánításáról (kihirdetve: október 29.).
- 8 Vö.: 1927. évi XXXI. törvénycikk március tizenötödikének nemzeti ünneppé nyilvánításáról; 1948. évi XXIII. törvénycikk az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítéséről.
- 9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) M-KS 276-54-166. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1951. október 24.
- 10 MNL OL M-KS 276-89-163. Ütemterv az 1953. november 6-i Operaház-i díszelőadás megszervezésére (MDP KV APO 1953. okt. 17.)
- 11 Szabó Márton: „A munka hősei”. Adalékok az ötvenes évek ideológiatörténetéhez. In: Uő.: Diskurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról. Budapest, 1998. 40–78. o.
- 12 MNL OL M-KS 276-89-163. Ütemterv a november 7-i rendezvényekről (MDP KV APO, 1950. október 25.)
- 13 Szabó Róbert: Jelszavak, politikai ünnepek = História, 9. évf. 1987. 5–6. szám, 15–17. o.
- 14 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének jelszavai május 1-re = Szabad Nép, 1949. április 27. 1. o.
- 15 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének jelszavai május 1-re = Szabad Nép, 1950. április 23. 1. o.
- 16 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének május elsejei jelszavai = Szabad Nép, 1951. április 22. 1. o.
- 17 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének május 1-i jelszavai = Szabad Nép, 1952. április 25. 1. o.
- 18 Roman Krakovský: Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie 1948–1989. Párizs, 2004. 42–75. o.
- 19 Uo. 68–69. o.
- 20 MNL OL M-KS 276-89-161. Javaslat május elseje megünneplésére (MDP KV APO, 1951. március 24.)
- 21 MNL OL M-KS 276-89-161. Ózdi Kohászati Üzemek dolgozóinak május 1-i felajánlása (1951. március 29.)
- 22 MNL OL M-KS 276-54-138. Javaslat Május 1-je megünneplésével kapcsolatos kérdésekről (Budapesti Pártbizottság, 1951. április 10.)
- 23 MNL OL M-KS 276-54-138. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1951. április 11.
- 24 MNL OL M-KS 276-89-161. Budapesti Pártbizottság levele Rákosi Mátyásnak (Bp. PB, Budapest, 1951. április 14.)
- 25 MNL OL M-KS 276-89-161. Győri május 1-je (MDP KV APO, dátum nélkül)
- 26 MNL OL M-KS 276-89-161. Feljegyzés a május 1.-i ünnepségekről (MDP KV APO, 1951. május 10.)
- 27 További felhasznált irodalom: Apor Péter: Előkép: a Tanácsköztársaság felidézése a Rákosi-rendszerben = Századvég, 2005. 1. szám, 3–30. o.; Fazekas Zsuzsanna: November 7-e és a szocialista identitás: egy nemzetközi ünnep „honosítása” = Új Forrás 2012. 9. szám, 15–31. o.

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Közéletiség és ideológia Király István naplójában

A 2016-os év szenzációja volt Király István irodalomtörténész 1956 és 1989 között rövidebb-hosszabb megszakításokkal vezetett *Naplójának*¹ megjelenése. Írója nem a nyilvánosságnak és nem szisztematikus dokumentációnak szánta munkáját, a kéziratra gyermekei lakásfelújítás során bukkantak rá. Nem került elő az 1956. szeptember-december közötti időszak és az 1967. január 22. és 1969. június 12. közötti két és fél esztendő, s a szövegben ezen túlmenően is gyakoriak a hónapos, olykor fél éves kihagyások.

A kötet a Magvető Kiadó *Tények és tanúk* sorozatában látott napvilágot. Van valami pikáns abban, hogy a Rákosi- és Kádár-korszak kontinuitását hirdető Király *Naplója* az aczéli Magvető Kiadó eredetileg Kardos György által alapított, s nemrég újraindított sorozatának részeként jelent meg, mintegy manifestálva a kontinuitás fogalmát. Tény, hogy az – ávos múltjától függetlenül – sokak által magasztalt egykori kiadóvezető meghatározó szerepet játszott a színvonalas próza, közte a kortárs magyar szépirodalom közreadásában. Az általa vagy közreműködésével indított sorozatok (*Elvek és utak*, *Gyorsuló idő*, *Magvető Zsebkönyvtár*, *Magyar Hírmondó*, *Nemzet és emlékezet*, *Rakéta Regénytár*, *Világkönyvtár*) kötetei gyakran tematizálták a közbeszédet, miközben teret adott a szórakoztató irodalomnak is (*Albatrosz Könyvek*). A *Tények és tanúk* – némi szójátékkal két T a „három T”-ből – teret adott pl. Fehér Lajos, Kádár Gyula, Marosán György, Schifferné Szakasits Klára, Vas Zoltán, Zolnay László emlékiratainak. E tekintetben a sorozat vállalható örökség.

A kötet megjelenetése professzionális csapatmunka. A szerkesztő Soltész Márton mellett a sajtó alá rendezést Katona Ferenc és T. Tóth Tünde végezte, Agárdi Péter közreműködésével. Az angol nyelvű szövegeket Katona Ferenc fordította, Király Júlia lektorálta. Az életrajzi utószót Babus Antal írta. A bőséges jegyzetapparátus a szöveg minden szegmensére kiterjed, sőt olykor a történeti rekonstrukció új távlatait is megvilágítja, pl. amikor egy esemény kapcsán két másik naplóiíró erre vonatkozó szövegeit citálja (544. o.). Az annotált névmutató révén nem kell ismételnünk az életrajzi adatokat vagy az olvasóval kerestetni az első előfordulást.

A napló és írója

A napló sajátos műfaj. Nem a szerzője írja, hanem az élet. S hogy az eseménysorból éppen mi kerül rögzítésre, az sem előre eldöntött szabályokon, hanem a szerző pillanatnyi hangulatán, az írásra rendelkezésre álló idején, esetleg változó értékrendjén múlik. Nem kifogásolhatjuk tehát az elvarratlan cselekményszálakat, a lezáratlan történeteket, a homályos utalásokat. Szerkezeti szempontból pedig ne számítsunk logikára, s különösen ne dramaturgiai csúcspontra. Ám ha mégis találunk ilyet, az feltétlenül a recenzio élére kívánczok.

Király István *Naplójában* megtalálni véljük a kulcsmondatot, amely így szól: „Úgy érzem, a hatalom szörnyű és veszélyes dolog. A személyiség megőrzésének elsőrendű kérdése az, meg tudjuk-e őrizni autonómiánkat a hatalommal szemben” (398. o.). A kiemelés e tanulmány elején nemcsak azért indokolt, mert mélységesen igaz állításról van szó, hanem azért is, mert Király István egész életében erre az autonómiára vágyott és törekedett. Tegyük hozzá: sikertelenül. Pályája jól példázza a második világháború után szerephez jutó fiatal értelmiség fejlődési útját, az eszmékhez és a hatalomhoz való viszonyát. Sorsa mégis egyedi vonásokat mutat, s ebben nem kis szerepe volt a lényegében negyven éven át változatlan irányú és intenzitású kommunista meggyőződésének: „lehetetlen, hogy az egész XX. század egyetlen nagy tévedés legyen” – írja 1987-ben (789. o.). Csak a körülmények változtak, nem a személyiség – mondhatnánk ezek után, hiszen a *Naplóból* a kontinuitásban hívó tudós és közéleti személyiség képe bontakozik ki. Ha Kazinczy nem lett volna, Király műve méltán pályázhatna a *Fogságom naplója* címre.

A szerző már a legelején kifejti naplórírói alapállását, mégpedig negatív példára hivatkozva. André Gide hozzáállását kritizálja, aki saját művében a „jobb hallgatni, mint panaszkodni” elvet érvényesítette. Király szerint azonban „ez a jelmondat csak a világ felé kötelez: önmagunkkal szemben viszont nélkülözhetetlen az őszinteség, s a panaszok is ehhez tartoznak” (73. o.). S mivel a bánatok, bírálatok, kifogások szinte egymást érik, aligha kétséges, hogy a szerző valóban nem a nyilvánosságnak szánta feljegyzéseit. Király számára a publikációként manifesztálódó és túlságosan „őszinte” napló egyébként is visszatetszést keltett. Ez érzékelhető reakciójából Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* című, 1986-ban megjelent naplójának elolvasása és tanszéki megvitatása után (744, 748. o.). Számára Fodor a „közepes tehetségű ember bosszúját” testesíti meg, ami persze logikai képtelenség, hiszen nem írhatott Fodor annak idején csak azért rosszakat, hogy évtizedekkel később pályatársainak ártson.

Míndezek után illő bemutatni a főszereplőt. Mentessék bennünket a részletes életrajztól a *Napló* végén található tanulmány (901–937. o.), amelyben Babus Antal – „vázlatos” jelzővel, de a kismonográfia lehetőségét magában rejtve – összefoglalta a szerző pályaképét. Maradjunk tehát a lexikonszerű tömörségnél! Király István (1921–1989) tanár, irodalomtörténész, szerkesztő, politikus. 1953-tól az irodalomtudomány kandidátusa, 1967-től doktora, 1970-től az MTA levelező tagja, 1979-től rendes tagja. Gimnáziumi tanulmányait a Sárospataki Református Kollégiumban végezte, majd Eötvös-kollégistaként a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-német szakán diplomázott. Közben a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt. 1945–48-ban az Országos Köznevelési Tanács titkára, 1947–49-ben az OSZK könyvtárosa, 1948–50-ben az Eötvös Kollégium tanára. 1949–50-ben az ELTE intézeti tanára, 1950–56-ban docense. 1957–60-ban a szegedi egyetem tszv. egyetemi tanára. 1960-tól haláláig az ELTE egyetemi tanára, 1965–88-ban a XX. századi magyar irodalom tanszék vezetője. 1949–50-ben és 1953–56-ban a *Csillag* szerkesztője, 1962–63-ban a *Kortárs*, 1975-től haláláig a *Szovjet Irodalom* főszerkesztője. 1971–85-ben országgyűlési képviselő. 1953-ban Kossuth-díjat, 1973-ban Állami Díjat kapott. 1963-ban a Munka Érdemrend arany fokozatával, 1970-ben Felszabadulási Jubileumi Emlékéremmel, 1981-ben – 60. születésnapja alkalmából – Szocialista Magyarországiért Érdemrenddel tüntették ki (ennek átadásakor készülhetett a 1071. o. felső fényképe).

Az adatokból magas rangú közéleti személyiség képe bontakozik ki, ám ha tüzetesen megnézzük, látható, hogy az érdemi hatalomhoz valami mégis hiányzik. Király ugyanis – a Révai Józsefhez, majd Aczél Györgyhez kötődő informális és változó erősségű befolyásától függetlenül – sohasem igazgatott intézményt, nem vezetett állami szervet, tehát – mai

kifejezéssel élve – nem gyakorolt munkáltatói jogokat. S ez lényeges különbség, ha életútjának mérlegét például a szintén naplóíró miniszteri, rektori, népfront-főtitkári pozíciót betöltő Ortutay Gyuláéhoz hasonlítjuk.² Bármennyire alkalmasnak tűnhet is Király személyisége a démonizálásra, felelőssége a kultúrpolitika működtetésében nem intézményes, hanem perszonális és ideológiai jellegű. Életutakat befolyásolóan csak önmagára, a családjára, esetleg szűkebb környezetére érvényes. Szellemi hatása már jóval szerteágazóbb – de ez aligha róható fel egy magát elsősorban tanárnak valló embernek. „Vezető szerepem nincs, legföljebb az, hogy még mindig élek” – írja 1988 júliusában (.....).

Az életutat meghatározó tényezők

Király István életét számos tényező alakította. Közülük az alábbiakban hármat emelünk ki.

Az első a *nemzedéki tényező*, amelynek művészet- és irodalomtörténeti jelentőségét legmarkánsabban Ernst Fischer és Hauser Arnold fogalmazták meg.³ Magyarországon az 1940-es évek végétől a kommunista párt által irányított tudománypolitika egyik sarkkővét jelentette a társadalomtudományok új eszmei alapokra helyezése. „A fiatalság biológiai, a fiatal nemzedék társadalmi kategória” – vélte Fischer,⁴ s ez az állítás minden tekintetben illik a hazai folyamatokra, hiszen fiatal kutatókat vontak be a tudományos közéletbe, juttattak katedrához. Az irodalomtudomány területén lényegében két generáció vette át az irányítást és befolyásolta a tudományág fejlődését az 50-es évektől a 80-as évekig. Az első nemzedékhez sorolható Bóka László (1910–1964), Kardos Tibor (1908–1973), Sótér István (1913–1988), Tolnai Gábor (1910–1990), Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) és Waldapfel József (1904–1968), akik 1948–55 között lettek akadémiai tagok. A második generáció 1965–73 között foglalta el helyét az akadémián: Király István, Klaniczay Tibor (1923–1992), Köpeczi Béla (1921–2010), Nagy Péter (1920–2010), Pándi Pál (1926–1987), Szabolcsi Miklós (1921–2000), Szauder József (1917–1975). Hozzájuk sorolható Németh G. Béla (1923–2008), Tarnai Andor (1925–1994) és Tóth Dezső (1925–1985), akik később lettek akadémikusok. Többé-kevésbé ehhez a nemzedékhez tartozott, de ideológiailag „elhajlott” tőlük Czine Mihály (1929–1999), aki nem lett akadémikus. Ők foglalták el a döntéshozó pozíciókat (akadémiai bizottságok, irodalomtudományi intézet, egyetemi tanszékek, szerkesztőségek), a kutatási területeket felosztották egymás között, s a többiek felzárkózására kevés lehetőséget biztosítottak. Másrészt a mindenkori hatalom – akár a Rákosi-, akár a Kádár-korszakban – megnyugodva vette tudomásul, hogy lényegében ugyanazokkal a személyekkel kell megegyeznie, illetve a szellemi kapacitásuk ideológiai feladatokhoz folyamatosan és szinte korlátlanul hasznosítható. Paradox módon mindez nem gyengítette, hanem erősítette az említett tudósok szaktudományos munkásságának fejlődését. A folyóiratcikkek, előadások, tanulmánykötetek, monográfiák sora azt bizonyítja, hogy a felsorolt irodalomtörténészek többsége a maga korában mértékadó, sok esetben máig időtálló művekkel gazdagította a tudományt.

A *Napló*ban a generációs összetartás egyértelműen jelen van. Értékelése azonban ellentmondásos. Egyfelől Király rendszeresen összejárt nemzedéktársaival (524, 550, 624. o.). Pándi Pál, Szabolcsi Miklós és Nagy Péter az akadémián és/vagy az ELTE-n is kollégái voltak, s a kör kiegészült Rényi Péter (1920–2002) újságíróval. Másfelől nem bírta elviselni, hogy szerinte Pándi nála közelebb állt Aczélhoz. Ezt kivetítve tudósként is vetélytársat látott benne, emiatt folyamatosan szenvedett (177–178, 305–306, 363–364, 383, 500–501, 557. o.). A nemzedék másik kritikus pontja Czine Mihály volt. Népi indíttatása, gyakorta borgőzös önuralomhiánya, a körülötte mesterségesen kialakított antiszemita atmoszféra (392. o.) idegesítette Királyt, ő mégis folyamatosan erőltette professzori kinevezését (sok év után

sikerrel) és akadémiai tagságát (sikertelenül). Az első és második nemzedék tekintélyének megroppanását Király egy 1976-os bejegyzése jelzi: Veres András szemébe vágja, hogy ők ideologikus irodalomtörténet-írást művelnek, míg a fiatalok (tehát az új nemzedék!) a tudományosat (466. o.).

Második viszonyítási pontnak a *közéleti tényezőt* tekintjük. Király – akárcsak nemzedékének többi tagja – par excellence közéleti személyiség volt. Ezt a szakmai közéletben a kritikai attitűd folyamatos jelenléte biztosította. A korszak értelmisége a folyamatos önreflexió hatása és kényszere alatt végezte munkáját. Király közéleti szerepvállalása emellett elválaszthatatlanul összefonódott ideológiai elkötelezettségével és – 1956 után – az ötvenes évek számára értékes eredményeinek felvállalásával. „Számomra morális megrendülést a polgári világból való kiszakadás jelentett, s nem az ötvenes évekkel való szembefordulás. ... az igazán morális rossz nem az ötvenes évek, de az imperialista-kapitalista világ.” – vallja a *Naplóban* (660. o.). A nyugattal nincs kibékülve, s jól veszi észre, hogy az európaiság fokozatosan keletellenes, kommunistaellenes jelentéstartalmat kap (394. o.).

S itt jutunk el a kontinuitás kérdéséhez, amely Király egész közéleti magatartásának kulcsa. A folytonosság és megszakítottság dilemmája a '80-as évek végéig erős amplitúdókkal érhető tetten a kultúrpolitikában. Míg nem Aczél György az 1988. májusi pártértekezleten elhangzott önkritikus hozzászólásában végleg a diszkontinuitás mellett tette le a voksot. Ennek persze akkor már nem volt jelentősége. Király 1956 után három évvel azt kéri számon Kádáron, hogy „nem vállalja elég bátran a szocialista múltat, az 1949–1956 közötti esztendőket”, s hozzáteszi: „a lelkekben eluralkodott perspektíva-vesztést leküzdeni nem lehet másképp” (60. o.). Álláspontja nem finomodik, amikor 1962-ben Aczél Györgyötől megkapja és elolvassa Aczél Tamás – Méray Tibor *Tisztító vihar* című könyvét (84. o.), amelyben a szerzők az ő 1953-as fordulat előtti irodalmi-közéleti szereplését meglehetősen durva szavakkal bírálják. A *Naplóban* folyamatosan jelen vannak Király kontinuitáspárti megnyilvánulásai (154, 347–349, 365–366, 475–476. o.). Nem véletlen, hogy az új gazdasági mechanizmus ellenségének, a balos törekvések eszközének, sőt szektásnak minősítették (425, 465, 471. o.). De meggyőződése változatlan. „Napjainkban dogmatikus konzervatívként én vagyok a modern boszorkány” – írja 1977-ben (495. o.). Negatív fordulatként éli meg a többpártrendszer törvényesítését (833. o.). A Kádár-korban számos párthatározat – elsőként a népi írókat elmarasztaló 1958-as – megszövegezésében részt vesz és szavának az irodalmi életet érintő más ügyekben is súlya van. A *Naplóból* azonban semmit nem tudunk meg a dokumentumok keletkezéstörténetéről, mert Király a folyamatokból csak azt tartotta lényegesnek rögzíteni, amiben közvetlen szerepe volt. Ugyanígy politikai misszióknak tekinti, amikor tollat ragad a mindennapok forradalmiságáról, a hazafiságról, a modernizmusról, a kultúra nemzeti és nemzetközi jellegéről – nem kevés vitát kiváltva.

A harmadik, a *sárospataki tényező* élete végéig elkísérte. Ezen egyfajta sajátos kulturális örökséget értünk. Király lelkészcsaládból került a Református Kollégiumba, ahol 1931-től 1939-ig volt diák. Értékközpontúság jellemezte, minden tekintetben. Az ottani oktatási rendszert – utólag visszatekintve – a legjobbnak tartotta az akkori Magyarországon. „A véletlen és a sors úgy hozta, hogy a legjobb nevelést kaptam, amit a két háború közötti Magyarország megadhatott. ... Mint szegény sorsú jó tanuló a legrangosabb pataki intézménynek, az angol internátusnak az ún. manzárdszobájába kerültem.” – nyilatkozta.⁵ Számára Patak három dolgot jelentett: a múltban gyökerező egészséges puritanizmust, amellyel a munka szeretetére nevelték; a szabadságharcos hagyományokat és a történelmi levegőt; végül, a jórészt demokratikus tanár-

diák viszonyt. Itt vált meggyőződésévé a minőségelv, a tehetséggondozás, a jó értelemben vett elitképzés fontossága. A pataki példát gyakran hangoztatta. „Hogy napjainkban államtitkár, egyetemi tanár, vezető állami tisztviselő nem egy hajdani abauji, zempléni, szabolcsi szegényparasztygyerek, ebben az egykori sárospataki tehetségkutató munkának van némi szerepe” – írta 1984-ben.⁶ Érdekes ugyanakkor, hogy lánya, Király Júlia megjegyzése szerint apja plebejus indulatai az Angol Internátus jómódú lakóival szembeni ellenérzéseiből fakadtak (766. o.).

A *Napló*ban Király számos pataki diáktársa szerepel. Kortársaira, így Béres Ferencre, Fekete Gyulára, Vitányi Ivánra a gimnáziumból közvetlenül emlékezett. A fiatalabbakra már nem, de nyilván tudta, hogy ők is Patakra jártak, mint Ablonczy László, Berecz János, Huszár István, Kőrösi József, Szűcs Jenő. A közös diákélmények szövegszerűen sehol nem jelennek meg, ám nem lehet véletlen, hogy a felsoroltak közül többen bizalmas ügyekben is megkeresték.

Sárospatakhoz kapcsolható még két további kérdés és két lehetséges válasz, a *Napló* elejével és végével összefüggésben. A bejegyzések 1956. május 25-én kezdődtek. Hogy miért éppen ekkor, arról nem szól a naplóíró, s ennek megfejtésére a családtagok és a szerkesztők sem vállalkoztak. A kérdés tényszerűen megválaszolhatatlan, ez azonban nem akadályozta annak, hogy megkíséreljük. Véleményünk szerint a naplóírás olyan esemény hatására indult el, amely szintézisbe hozta Király távolabbi és közelebbi múltját, elősegítve önbecsülésének megszilárdítását.

Az 1952-ben államosított, de magát továbbra is a Sárospataki Református Kollégium szellemi jogutódjának tekintő Rákóczi Gimnáziumban 1956. május 20-án került sor az iskola alapításának 425. évfordulós ünnepségére. A nagyszabású program keretében irodalmi és zenei műsort rendeztek, amelyet Király István nyitott meg. A közreműködők között felléptek Béres Ferenc, Fekete Gyula, Képes Géza, Koroda Miklós, Mészöly Dezső és mások. A viszonylag fiatal írók, művészek valamennyien az egykori református kollégium diákjai voltak és többségük ekkorra kifejezetten az új szocialista kultúra élharcosának számított. A dicső múlt folyamatosságát volt hivatva igazolni az a nagyméretű, kalligrafikus emléktábla, amelyet a gimnázium folyosóján helyeztek el. A *sárospataki kollégium nagy tanítványai* névsor 86 nevet tartalmazott időrendben, kiemelve II. Rákóczi György, Bethlen Miklós, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Tompa Mihály, Erdélyi János, Izsó Miklós, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos, Gárdonyi Géza, Komáromi János, Móricz Zsigmond nevét. A lista végére Képes Géza, Mészöly Dezső, Király István, Pécsi Sándor, Fekete Gyula és Béres Ferenc nevét festették föl. Az akkor 35 éves Király számára e „dicsőségtábla” jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. Egykori iskolájának gesztusa mintegy felülírta a Révai árnyékában eltöltött éveit, s úgy érezhette, életpályája a „haladó” magyar művelődéstörténet részévé vált. Ha pedig így van, akkor a vele történő események immár megörökítésre méltóak. Talán ez is közrejátszott abban, hogy pár nappal később tollat fogott.

A Sárospatak-tényező jelen volt életének végén is. Utolsó könyve 1989-ben jelent meg, aktuális életérzését is kifejező *Útkeresések* címmel (nyomdai levonatát április 12-én kapta kézhez; 869. o.). Bár a kötetben semmilyen sárospataki vonatkozású írás nem szerepel, a kötet külső borítójára a pataki Kollégium legrégebbi épülete, az ún. Berna-sor fényképe (a keménytáblára stilizált ábrája) került. Véleményünk szerint a címlap az élettől búcsúzás jelképeként tekinthető, amelyhez a kulcs a „rózsabimbó-effektusban” rejlik. Ismeretes, hogy Orson Welles 1941-ben készült, *Az aranypolgár* (*Citizen Kane*) című filmjének alapkérdése a főhős halálakor elhangzó utolsó szava, a „rózsabimbó” jelentése. Az ennek megfejtésére vállalkozó újságíró hiába nyomoz s járja körbe a néhai sajtómágnás családtagjait és

munkatársait, a szó jelentéséről semmit sem sikerül megtudnia. A megoldást csak a néző és csak a film utolsó kockáin ismerheti meg, amikor a főhős hagyatékának lomtalanításra ítélt darabjait eltüzelik, s a kazánban fellobbanó lángban elolvasható a behajított gyermekkori száncó felirata: „rózsabimbó”. A milliárdos tehát halálos ágyán életének, gyermeki létének utolsó igaz pillanatát idézte föl. Úgy véljük, Király Istvánt a címlapképpel ugyanez a cél vezette: visszaidézte sárospataki diákkorát, eszmei fejlődésének kiindulópontját, amikor a jövődő, szebb világ ígérete még tisztán, kompromisszumoktól és csalódásoktól mentesen lebegett előtte.

Dimenziók és témák

Király *Naplójának* legátfogóbb dimenziója az *Aczél György*höz fűződő kapcsolata. Az első benyomása – 1958-ban – katasztrofális: „Aczélban megvan a kezdők erőszakos önteltsége. A saját varázsában bízik. Meggyőződése, mindenre képes egyedül. Nagyot fog bukni.” (54. o.). Száz százalékig helytálló jellemzés, az utolsó mondat kivételével. Erre alkalmasint Király is rájött, így változott kapcsolatuk bizalmassá, sőt családi jellegűvé. Aczél gyakran feljárt hozzájuk és viszont, közel is laktak egymáshoz. 1970-ben már ezt írja róla: „Aczél imponálóan jó. Tehetséges ez az ember.” (161. o.). Ekkor már folyamatosan neki dolgozik, beszédeit írja, véleményezi, ám egyenrangú félként nem nyer bebocsátást. Ebből adódnak a konfliktusok, Király nehezményezi a „magasabb osztályba nem léphet” státuszt, s a hetvenes évek közepére kapcsolatuk megromlik (166, 174–181, 386, 511. o.). Látja az Aczél körül kialakuló politikai veszélyhelyzetet 1974–75-ben, fogyatkozó kádereit. Úgy véli, Aczél maga számára kreálta az önálló kulturális tárcát, hogy a KB-titkárból miniszterelnök-helyettesé „buktatása” után maradjon közvetlen hatásköre (347. o.). Később Révaival hasonlítja össze: „Révai kitűnő teoretikus volt, de rossz politikus. Aczél viszont nagyon jó politikus, de közepes teoretikus.” (477. o.). Ide kapcsolódik Pozsgay Imre megítélése is. Kontaktusuk 1975 elején Pozsgay kíméletlen, bár választékosan megírt kritikájával indul (375. o.) és később is kimért marad. Pozsgay nyolcvanas évekbeli politikai nézeteit jórészt eretneknek tartja (627. o.).

Kádár János személye a korszak értelmiségi elitje számára megkerülhetetlen. Legalább egyetlen „nagy beszélgetést” mindenki áhított, s akiknek megadatott, azok lélektani fordulópontnak, egyfajta kielégülésnek tekintették. Ez olvasható Ortutay naplójában és így történt Királlyal is. A Kádárnál 1973 novemberében tett látogatásáról hosszasan beszámol, meglepően részletesen és pontosan adja vissza több mint kétórás beszélgetésük tartalmát. „Nagyon megszerettem ezt az embert. Egyszerre ember, félénk, gátlásos, s ugyanakkor Ember” – írja róla (298. o.). Fájjalja, hogy nem kap meghívót Kádár 75. születésnapjára (758. o.). S van még egy utolsó találkozás 1989-ben, legalábbis átvitt értelemben: mindketten a Kútvölgyi kórházban fekszenek, kezelőorvosuk is ugyanaz (865. o.).

A mindenkori *politikai helyzetről* érzékelt benyomásai jórészt reálisak. Látja az NDK példáján „a szocializmus nép nélküli építésének” programját (170. o.), 1972-ben a gazdasági reform bukásának veszélyét (238. o.), az 1974 utáni értelmiségi átrendeződést (347–348. o.), a kultúrpolitika 1977-es „balkanyar”-jellegét (522. o.). Az 1970-es évektől kezdve, a ’80-as évek felé haladva egyre erősödő bizonytalanság, céltalanság, határozatlanság tűnik ki helyzetértékeléseiből. Még a montreali olimpia relatív sikertelenségét is (négy aranyérem) a társadalmi légkör tükröződésének tekinti, s a közérkölcsök romlásából eredezteti (454. o.). A valós helyzetmegítélést azonban néha meglepő naivítás keresztezi. 1977. március 15-én pl. ezt jegyzi fel: „Nyugodalmas nap. ...nem történt rendzavarás. ... Úgy tűnik, a társadalom mélyén csöndes megelégedettség uralkodik.” (478. o.). A *Szabad Európát* is meghallgatja

(618. o.). Nagy Imre rehabilitálását egyértelműen ellenzi, veszélyesnek tartja. Szerinte „ennek a kérdésnek lényege: nem morális szempont, de politikai” és a Nagy elleni ítélet megkérdőjelezése „ismét szabad tér nyitása a kapitalista restauráció számára” (685–686. o.). Később így fogalmaz: „hatalmi kérdésben alkudni nem szabad” (694. o.). 1986-tól érzékelhető az értelmiségi körökre jellemző borúlátás, olykor illúziók hit nélkül. A teljes szétesést figyelve Király keserűen állapítja meg, hogy „felelősség nélküli társadalom vagyunk” (793. o.). S hogy napjainkhoz érjünk: életének utolsó évében feltűnik a szövegben „valami Gyurcsák” (értsd: Gyurcsány Ferenc, 883. o.); a *Napló* 1989. június 25-ei, utolsó bejegyzése pedig politikai üzenetként Kis Jánost idézi: „az ellenzéki koalíció győzelmére van szükség. Csak így lehet az átmenet a demokratizmusba.” (900. o.).

Királyt 1971-ben *országgyűlési képviselőnek* választották. Három cikluson át, 1985-ig volt széke a parlamentben, s annak kulturális bizottságában. Kelenföldet képviselte, noha semmi nem kötötte oda. Megválasztását nem tartotta érdemesnek följegyezni. Az országgyűlésben töltött másfél évtizedet kizárólag szolgálatból és konformizusból vállalta, már 1972-ben reménytelennek tartotta, később is kirokatfunkciónak (210, 241, 511. o.). 1977-ben be akarta fejezni (553. o.), de aztán mégsem így történt, bár ezután a téma többé nem bukkan fel. Egy humoros epizódot mindenesetre produkált az élet: vicces, hogy a legnagyobb *Ady*-rajongó egy *Szabolcska Mihály* utcai bérház házmesterhiányának megoldásán küszködik. (402. o.).

Az *egyetem*, Király létének első számú színhelye folyamatos téma. Kollégáival fennálló kapcsolatai, tanszéki értekezletei, kari programjai mind nyomon követhetők. Bár Szegeden is egyetemi tanár volt – ezt menekülésként élte meg –, az igazi professzúrát az ELTE jelenti számára: „Toldy, Gyulai, Riedl tanított itt” (66. o.). Ugyanígy hangsúlyos a betegsége miatti utolsó előadása 1988. november 2-án: „Tömegek az órán. A földön is ülnek. Legalább szépen búcsúztam.” (820. o.). Király figyelte tanítványait, kereste és felismerte a tehetségeket. Vitázó oktató volt. Mindezt már az 1940–50-es évek fordulóján megtapasztalta Heller Ágnes: „Magyar irodalomból Király Istvánt szerettem, és sokat tanultam tőle. Személyes viszonyt alakított ki minden értelmes hallgatóval, amit nagyon kevés embernél láttam az egyetemen.”⁷⁷ A ’70-es évek elejére azonban változott a vitakultúrája, s maga is érzékelte, hogy türelmetlenebb lett (222. o.). Mindez összefügghet azzal, hogy Király könnyen dühbe guruló, s főleg ivás hatására sértegetős, „vértolulásos” debattórré vált (193. o.). Ismét Hellert idézve: „Király nemcsak bolsevik volt, hanem magyar nacionalista is. ... Ittunk, ittunk, s az ivás mindig veszekedéssel végződött. Politikai veszekedéssel – Király Pista szerette a politikai veszekedést. ... Szerette, ha mások mondják ki, ahogy ő érez, amit ő sose mondhatott ki önszántából.”⁷⁸ Hasonlóan emlékezett Radnóti Sándor: „meghívott a lakására ... s ott lelkész apja szabolcsi szilvapálinkájának mértéktelen fogyasztása közben vitatkoztunk ... a vita egyre hevesebb lett (igazság szerint ordítottunk egymással).”⁷⁹

Első egyetemi oktatói periódusára azonban mások másfajta módon emlékeztették őt, mint Moldova György a *Malom a pokolban* című regényével, amelyben a róla mintázott Noszter Németh figurájával való szembesítés komoly lelki válságot eredményezett: „Ma szállt le az első ember a Holdra. Közben Noked bevágott a Moldova-ügy, s már hetek óta ezzel téped, kínozod magadat.” – írja a *Naplóba* (145. o.).

Az egyetemen művelt tudományához szorosan kapcsolódó irodalomtörténeti pályája Mikszáth, Ady és Kosztolányi búvkörében alakult ki. Legkorábbi jelentős munkája az 1952-ben megjelent Mikszáth-életrajz. 1955-től *Ady Endre összes művei*, 1956-tól *Mikszáth Kálmán összes művei* kritikai kiadásának társszerkesztője, bár ez utóbbit nem szívesen végezte. A *Naplóban* lesújtóan ír róla: „Távlattalan, fantáziátlan munka. Csak a pénz miatt.” (69. o.). Fő műve az Ady-monográfia, amely olyannyira része lett az irodalomtörténeti

kánonnak, hogy Spiró György egy részletét *Csirkefej* című drámája dialógusába fűzte (732. o.). Monográfiaértékű tanulmánykötetet írt Kosztolányiról és Németh László, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső életműve is foglalkoztatta. Mindig tudományosan közelített témáihoz, az esszé stílust „lenini alapon” elvetette (68. o.). Részt vett a *Magyar irodalmi lexikon* (I–III. kötet, 1963–65) és a *Magyar életrajzi lexikon* (I–III. kötet, 1967–81) szerkesztő bizottságában, haláláig főszerkesztőként jegyezte az 1970-ben indult *Világirodalmi lexikont*. Ez utóbbi többször szerepel a *Naplóban*, az első kötet sajtóbemutatójára különösen büszke volt (165. o.).¹⁰

Király aktívan részt vett az irodalmi és a tudományos közéletben. Vallotta: „az illem megkívánja, áldozzál időt annak, amiből élsz” (67. o.). Formális és informális rangja állandóan foglalkoztatta. A nagydoktori fokozat iránti igénye 1961-től jelen van (73, 81. o.). (1967-ben megszerezte, de ez az időszak hiányzik a *Naplóból*.) Az MTA levelező tagjává már 1958-ban jelölték, de még 1965-ben sem választották meg – be is olvasott miatta Aczélnak (132. o.) –, végül 1970-ben megtört a jég. Aczél áthívja ünnepelni. Király boldog, de azért megjegyzi, hogy Szauder József kettővel több szavazatot kapott (160. o.).

További közéleti jelenlétet biztosított a lapszerkesztés. Lényegében valamennyi vezető irodalomtörténész szerkesztő volt valamely folyóiratnál, így a szakmai közbeszéd alakulására döntő befolyást gyakorolhattak. Mindez persze szoros pártfelügyelet alatt valósult meg. Király 1962-ben Aczél kérésére átveszi a *Kortárs* szerkesztését. Az '50-es évek *Csillagja* utáni újbóli szerepvállalását Dosztojevszkijre jellemző Egérlyuk-logikával éli meg, mint egyfajta kultúrpolitikai bizonyítékot a külvilág számára (76–77. o.). Munkája sikertelen. Eleve fóbíái vannak, főleg az Új Írástól tart (91. o.). Végül beismeri kudarcát és lemond (99–100. o.). Ezt követően több mint tíz évnek kell eltelnie, hogy ismét lapszerkesztést vállaljon. 1975-ben indult a *Szovjet Irodalom* folyóirat hazai kiadása, amelyet haláláig főszerkesztőként jegyez. Felkérését önmagán túlmutató jelentőségűnek tartja. Hitvallását megfogalmazza: „nemcsak népszerűsíteni akarom a Szovjetuniót, de barátokat akarok szerezni a magyar ügynek is” (309. o.). Az első pofon moszkvai előkészítő látogatásán éri: közölték vele, csak azt publikálhatja, ami a Szovjetunióban már megjelent (369. o.). Később hajlamos túlértékelni a poszt súlyát: „a Szovjet Irodalom szerkesztőjeként ismét az események frontvonalában vagyok” (613. o.). Munkája nem volt zavarmentes, de tudomásul vette és betartotta a szovjet elvárásokat. A '80-as évek közepétől sikerült közzétennie kuriózumnak számító irodalmi és kritikái írásokat, az évtized végére a folyóirat a szovjet reformgondolkodás magyarországi szöcsövévé vált. A Magyar Írók Szövetségében is politizált, 1987-ben kooptálással majdnem újra választmányi tag lett, sokat tépelődött rajta, végül mégsem került be (750, 757. o.).

Király számára – főleg az utolsó évtizedekben – állandóan visszatérő témát adnak a pályatársak „eltávozásai”. Ha a kötetben előforduló temetések sorra vennénk, szinte kronológiai vázlatot alkotnának. Felbukkan Dobozy Imre, Elbert János, Hajdu Ráfis Gábor, Hatvany Lajos, Hermann István, Illyés Gyula, Nagy László, Ortutay Gyula, Szauder József, Tóth Dezső és mások. Meglepő, hogy a nagy vetélytárs, Pándi Pál temetéséről nincs feljegyzése.

Ami *személyes érdeklődését*, ha úgy tetszik, szabadidejét illeti – ha egy hozzá hasonló értelmiséginél ez a fogalom egyáltalán értelmezhető – rendszeresen járt színházba, kiállításokra, moziba (főleg a '70-es évek végétől sok szórakoztató filmet látott), állandóan olvasott. *Naplójában* egymást érik a film-, színházi, tv-, könyv-, és kiállítás kritikák, az olvasmányélmények és -elemzések, mindenről véleménye van. Jó szemmel fedez föl tehetségeket, így Hegedűs D. Gézá, Huszti Pétert, Csizmadia Tibort (412, 467, 682. o.).

Szívesen vesz részt külföldi utazásokon. A leghosszabbak az 1963. november–decemberi egyhónapos szovjet, az 1972. decemberi háromhetes angliai, az 1974. októberi tíznapos japán,

az 1977. augusztusi kéthetes franciaországi, az 1978. májusi háromhetes egyesült államokbeli útjai. Mind közül kiemelkedik az 1974. augusztus-szeptemberi háromhetes családi, Földközi-tengeri hajóút, amelynek során – a Dunán lehajózva, a tengeren Barcelonáig és vissza, majd Odesszából repülővel visszatérve – tucatnyi országot érintettek. Rövidebb utazásai voltak Párizsba, Lengyelországba, Moszkvába. A nyugati világ nem bizonytalanította el a szocializmusba vetett hitét, sőt a fogyasztói társadalmat szinte mételyenek látta, az emberi jellem eltorzítójának (334. o.).

A *Napló* nem sokat árul el Király magánemberi mivoltáról és a családjához fűződő kapcsolatáról. Azt megtudjuk, hogy már 1957-ben televíziót vásároltak (43. o.), hogy szenvedélyesen lottózott (38. o.), vagy hogy éves keresete kb. kétszázezer forint (353. o.), de lányainak és feleségének életútja rejtve marad. Legdrámáiabb családi motívumként apja halála, továbbá anyja elhunyt és bátyja, az orvosprofesszor Király Kálmán öngyilkossága rázza meg, ráadásul a két utóbbi haláleset között 1978-ban alig fél év telt el. Tíz évre rá, 1988. október 24-én megtudja, hogy tüdőrákja van. Innentől a *Napló*ban felerősödnek a számvetéssel kapcsolatos gondolatfutamok, még a kálvinista predestináció is felbukkan (822. o.). „Érdekes, most már felnőttem ... a csend vállalásához” – írja 1989 áprilisában (871. o.), majd egy hónappal később: „Mindenekelőtt személyes sorsom: a halál kérdése – ezzel szemben megvan a nyugalmam. ... Közéleti sorsom? Bukni látszik minden, mire rátettem az életem? Itt is az időre való rábízás az egyetlen megoldás.” (877. o.). A kezdő és a befejező eseményeket tekintve a *Napló* megismétli a történelmi szituációt: az 1956-os forradalmat megelőző tépelődéseivel kezdődik és az 1989-es rendszerváltozást megelőző töprengéseivel zárul.

*

Kivételes műveltségű és érzékenységű tudós volt Király István, ismerte és átélte a 20. század második fele magyar történelmének ellentmondásos viszonyait. Szavának, állásfoglalásának azok körében is súlya volt, akik nem értettek egyet vele. Igyekezett úrrá lenni korának szellemi kihívásain, bár ebben csak átmeneti sikereket érhetett el. Végére is – a rendszerrel együtt – kudarcot vallott. Nem szabadulhatott a kontinuitás fogságából: a Magyar Köztársaság kikiáltása előtt négy nappal, 1989. október 19-én hunyt el.

A *Naplóra* is érvényesen írta le 1976-ban: „Minden írást úgy kell tekinteni, mint palackba zárt üzenetet. Hátba kihálásszák. S noha lehet, hogy örökre a tengerben marad, mégis úgy kell megírni, mint amit kihálász egyszor valaki, s meg kell hogy találja benne az életüzenetet.” (415. o.).

Király István feljegyzései ilyen „életüzenetek”. Árnyaltabbá teszik azt a képet, amelyet nyomtatásban megjelent művei alapján és a kortársak visszaemlékezéseiből eddig ismertünk.¹¹

Jegyzetek

1 Király István: *Napló 1956–1989*. Szerkesztette: Soltész Márton. Sajtó alá rendezte: Katona Ferenc, Soltész Márton, T. Tóth Tünde. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2017. 1080 o. ISBN 978-963-14-3512-2. A továbbiakban: *Napló*. A kötet oldalszámaira szöveggközi zárójeles formában hivatkozunk.

2 Orttutay Gyula: *Napló I–III*. kötet. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009–2010.

3 Ernst Fischer: *A fiatal nemzedék problémái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. 15–20. o.; Hauser Arnold: *A művészet szociológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 149–166. o.

4 Ernst Fischer, i. m. 16. o.

5 Király István. Györfly Miklós interjúja. In: Vámos György (összeállította): *Az utak összefutnak*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 137. o.

6 Király István: Kultúra és politika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 113. o.

7 Heller Ágnes – Kőbányai János: Bicikliző majom. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 1998. 75. o.

8 Uo. 171. o.

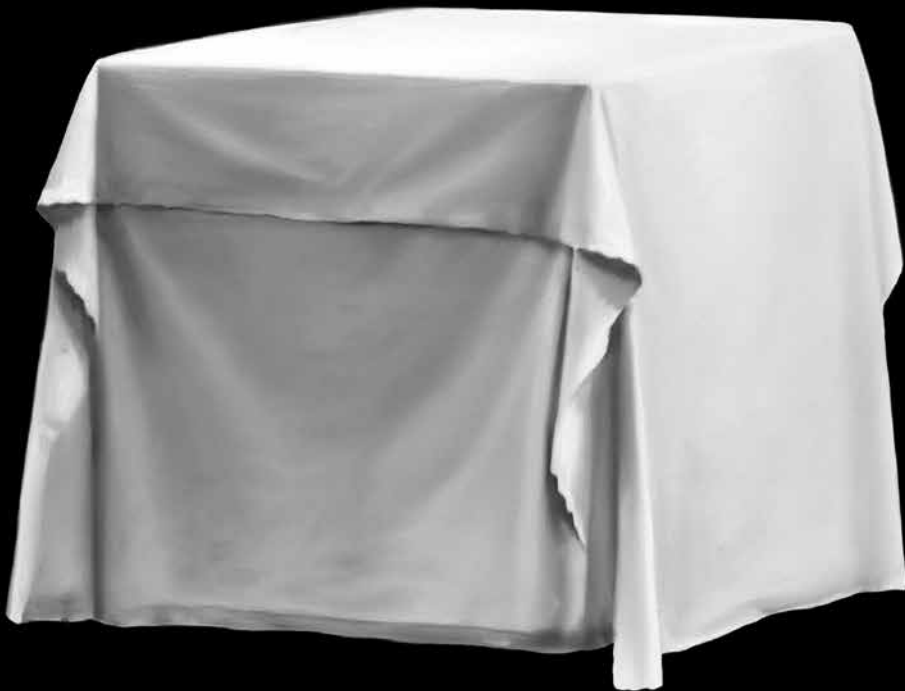
9 Radnóti Sándor: Király István = Élet és Irodalom, LXI. évf. 18. szám, 2017. május 5. 14. o.

10 Király kötődéséről, védőernyő szerepéről és érdemi szerkesztői munkájáról lásd: Szerdahelyi István: Utószó. In: Világirodalmi lexikon. 18. kötet. Főszerkesztő: Szerdahelyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 8–9. o.

11 A tanulmány szövegkritikai észrevételekkel bővített, első megjelenése: Bolvári-Takács Gábor: A kontinuitás fog-
ságában = Irodalomtörténeti Közlemények, CXXI. évf. 2017. 4. szám, 538–555. o. A publikáció a NKFIH 115676
számú kutatás keretében készült.

Fehér asztal

SÁNDOR Zsuzsa

Különös közelképek a végtelen csendben

Lenkey-Tóth Péter festészete

Előjáróban

A kortárs művészet fogalma alatt a dolgozatban az utóbbi 25-30 év művészetét értem.¹ Persze ez a fogalom nem pusztán időmeghatározás kérdése. Peter Osborne-ra hivatkozik Nagy Edina a kortárs művészetről értekezve, szerinte a „kortárs” kritikai, vagyis szelektív fogalom, amely azt az elvárást takarja, hogy a mű „jelentőséggel bírjon a jelen aktualitásában való részvétel tekintetében”.² Azt is mondhatjuk tehát, hogy a kortárs műalkotások között az értékes, a „jó” műveket tartjuk számon. (Megjegyzendő, hogy a társadalmi-kulturális konszenzuson és konvenciókon alapulóan „rossz”-nak ítélt alkotás-féleségeket nem is szokás műalkotásnak nevezni. De ebbe a mélyreható esztétikai diskurzusba most nem bonyolódhatunk bele.) A kortárs biennálék (Berlin, Velence) tükrében Nagy Edina megállapítja, hogy egyre inkább megszűnnek a hagyományos művészeti kiállítások (értsd: festmények falra akasztva, szobrok posztamenseken teremben) és a néző részvételére alapozott (azaz a tevékeny, cselekvő, magát az alkotást létrehozó) művek és kiállítások lettek jellemzők a nézői interpretációra építők helyett. Az ezredforduló művészeti gyakorlatának a participációt nevezi,³ ennek diktatúrájáról ír eszmefuttatást.⁴ A participációs művészet hangsúlya kétségtelen, e mellett azonban számos tény igazolja, hogy a hagyományosnak nevezett művészeti ágak/műfajok, közöttük a táblaképfestészet létjogosultsága beláthatatlan időnkig (de legalábbis évszázadokig vagy évezredekig) megkérdőjelezhetetlen, mindaddig, amíg új kifejezési formákat képes létrehozni. Az egyértelműen táblaképfestő Lenkey-Tóth Péter művészete ebbe, azaz a továbbvívó és újat felmutató kategóriába tartozik.

Tanulmányom célja hozzájárulni Lenkey-Tóth Péter festményeinek értelmezéséhez és átéléséhez, illetve megkísérelni a művész egyéni stílusa⁵ jellemzőinek és helyének meghatározását a kortárs művészetben.

A néző szemléli a művész alkotásait...

Egyszerű, mindennapi tárgyak: párnák és vetett ágy, ülőbútor és kád vagy éppen emberfej. Világítanak mélysötét, üres terekben. Súlytalanul lebegnek, mint úrbéli tárgyak, mégsem szóródnak azonban súlytalanul a képmezőben, hanem a megszokott téri koordináták mentén lebegve is stabilan állnak. Minden festményen (vagy majdnem mindegyiken) egyetlen tárgy, szokatlan súrló- és ellenfényekkel megvilágítva, körülötte homogén feketeség.

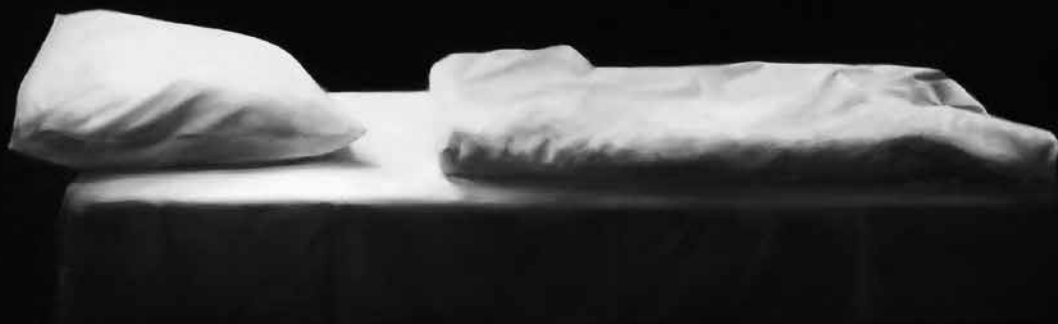
Lenkey-Tóth Péter szinte minden alkotásán idegen (vagy elidegenített) térben, végtelen fekete űrben lebegő objektet látunk, és csak néha ábrázol embert. A tárgyak nagyon is köznapiak. Némely festményén feltűnik az ember, de különlegesen, mint amilyen a közelhozott, átható tekintetű arc földönkívülsége (*A néma*) vagy az időtlen szépséget sugárzó, halhatatlan lényet idéző lány (*Lány rózsaszín kendőben*).

Ábrázolási módja lehetőleg, a tapintási érzéleteket erősen előhívja, „valóságosan” részletező a tárgyi formát és a felületeket illetően, olyan, mint a fotó – de talán mégsem egészen ... Képein a tárgy jól felismerhető, rögtön azonosítható. Az ábrázolt tárgy igen, de a kép egésze, vagyis a mű összehatása nem bontakozik ki azonnal. Festményei megfjethetetlennek tñnek, misztikus, végtelen csendbe merűnek.

Fecsó Yvett írja a 2010-es kassai kiállításáról: „Mintha csak egy sötét, csöndes szobában méléznánk a világ dolgain, ahol eszünkbe jutnak az életünk fontos momentumai. Tárgyak, amelyek a múltunkból idéznek föl pillanatok. Arcok, emberi jellemek, amelyekkel összehasonlítjuk magunkat, környezetünket, s amelyek alapján egy általunk vagy a környezetünk által meghatározott és elfogadott értékrendbe sorolunk be dolgokat.”⁶

Első nézői impressziók és asszociációk ezek Lenkey-Tóth Péter képeiről. Állunk a kiállításon a vásznak előtt vagy a honlapon vesszük szemügyre a képeket, közben ellentétes gondolatok ébrednek bennünk: ismeretség-érzés és idegenség, bizonyosság és talány, hétköznapiág és különőség, immanencia és transzcendencia. Más festőket és képeket is idéznek ezek a festmények, és körvonalazódik egy újabb gondolat is: pontosan ilyen hatásokkal még soha nem találkoztunk, ilyen festményeket még soha nem láttunk.

Nézők persze sokfélék vagyunk és mindannyian rendelkezünk preferenciákkal (gyakran társadalmi szintű preferenciák továbbgyűrűző hatására). „A preferenciák a műtárgy által szimbolikusan kifejezett értékek és a néző saját értékeinek összhangján alapulnak. A műalkotás egy felfoghatatlan entitást helyettesít, folytonos kapcsolatban áll vele, és annak meg tapasztalását segíti elő. Így azoknak a nézőknek tetszik jobban, akik bizonyos értékekhez jobban kötődnek, mint másokhoz.”⁷ Minden ember nyitott az értékekre, bár természetesen különböző mértékben. Az előző kultúrákat megismerve mindannyian készen kapunk „egy műtárgy-leltárt is, esztétikai értékeléssel és egyes tárgyak kiemelésével”.⁸ A művészet iránti nyitottságot – úgy vélem – minél többféle kultúra megismerése eredményezi. És a műalkotások előtt állva a megszerzett kulturális bázison alkotjuk meg esztétikai ítéletünket: *jó kép* vagy *rossz kép*.

Kétségtelen, hogy Lenkey-Tóth Péter festményei – elsősorban a sok fekete szín miatt – kelthetnek negatív érzéseket a nézőben. Azonban „nincs görcsölés a képek előtt. Mert nem biztos ugyan, hogy az ilyen igen szokatlan képek elméleti megalapozás nélkül kizárólag nyugtalanosságot, valamiféle diszkomfort érzést keltenek a nézőben, de a figuráció, a tapasztalathoz köthető jel mindenképpen sokat segít a görcsoldásban.” – mondta Aknai Tamás művészettörténész a kassai kiállítás megnyitón.⁹ Egyetértek a megállapítással, mivel a „realista” tárgy-ábrázolás, az „olyan, mintha a valóságot látnánk” időtlen ívű, amit mintegy genetikailag (és persze fiziológiailag) hozunk magunkkal. Ott van az őskori barlangképen a vadló mozdulatában vagy a bölény feszülő inas lábában, a sematikus-hiteltelemné feszített művészettörténeti megállapításokkal ellentétben ott látjuk a 4500 éves egyiptomi falfestményen ugyanúgy, mint középkori kódexekben és oltárképeken.¹⁰ Megtaláljuk 19. századi táblaképeken és napjaink 21. századi festészetében is. A realista ábrázolást tehát szeretjük. Sietek megjegyezni azonban, hogy az „elméleti megalapozás” (vagy más megközelítéssel: a kulturális örökség széleskörű ismerete) ettől még fontos tényező és a néző természetesen eleve rendelkezhet ilyenvel vagy ismerkedhet vele akár Lenkey-Tóth írásaiból is.

Úgy gondolom, Lenkey-Tóth Péter festményei minden nyitott néző számára megismerhetők és élvezhetők – mert jó képek.

Amit a művész mond

Lenkey-Tóth Péter művészetfelfogásával, gondolataival – festményeinek interpretációján kívül (vagy mellett) művészdoktori dolgozatából és egyes kiállításainak megnyitóira írt saját szövegeiből ismerkedhetünk meg, az alábbiakban elsősorban ezekre támaszkodom. De a gondolkodásmódjáról árulkodnak a műveinek adott címek és honlapjának általa szerkesztett felülete, struktúrája is.

Honlapján témakörökben közli alkotásait: *kék, kék, kék (blue, blue, blue)* (2017); *1936* (2017, kettő); *eltűnt hiány (vanishing absence)* (többségében 2016); *valami, mint valami más (something as something else)* (2010 és 2015); *az otthon otthontalansága (unhomely homes)* (2009–2012), *videorooms* (2009–2010). Ezek közül némely tematika – elmondása szerint – életének egy-egy időszakaszára jellemző és lezárt – ilyen a *videorooms* vagy a *gyilkosok (killers)* sorozat (2008) –, ez utóbbi egyúttal első fekete-fehér festményeit is jelenti. Más tematikáit hosszabb távon dolgozza fel, gyarapítja. A honlapján jelenleg a legújabb tematikai egység a 2017-es *kék*-sorozat.

A honlap-struktúrából is megállapítható, hogy Lenkey-Tóth Péter jól megfontolt-megtervezett művészeti program szerint alkot. Művészeti gondolkodásmódjának fontos összetevője a sorozati-jelleg, ami akár négyszeresen is igaz. Hiszen a témaköri rendezettség mellett hagyományos téma-sorozatok bőségesen találhatóak alkotásai között. Ilyenek az *Electric blue*,

amely három tagból áll, a *videorooms* négy elemű, a *Fürdőkád* három, az *Emmausi asztal* kettő és még folytathatnánk. Újabb összetevője a sorozatiságnak a témavariációk kérdése. Egy témát több vizuális (és egyúttal szellemi) aspektusában vizsgálva dolgoz fel. Ilyenek például a *lámpa* (az ebédlőben, a nappaliban, a hálószobában), a vetett *ágy* (ezek a festményei különböző helyszínekről – vélhetően szállodákból – hozott ágy-témák, a címek mutatják, hogy pl. London, Glasgow, Hajdúböszörmény szálláshelyeiről van szó). És végül sorozatok az ábrázolt tárgy-témák is: berendezési tárgyakat, ezen belül fotelt, asztalt, ágyat ábrázol több variációban, lakástextilekre (párna, paplan stb.) és öltözetdarabokra (kabát, kesztyű) fókuszál. Mit mond a festő a sorozat-jelleggel? Úgy vélem, elmélyedt alkotómunkát közvetít és persze hosszú távú művészeti programjának szerves összetevőjét üzeni ezzel.

A néző azonnal megállapítja, hogy szinte kivétel nélkül minden festményen egyetlen köznapi tárgy jelenik meg a mélyfekete környezetben. Mindössze egy-két esetben teremt térbeli viszonyt két tárgy ábrázolásával, ilyen festménye például a *Madártoll*, ahol a toll – időtlenül rögzülve térbeli helyébe – lebeg egy enyhén megvilágított tömeg (talán heverő) és annak felső felülete fölött. Az alkotó így ír a tárgyak festményeihez történő megválasztásáról: „A kiválasztott tárgyak mindegyike személyes terem tárgya. Környezetüket, azt a helyet, ahol éppen jelen vannak és a kép terét egyszerre jellemezik, de nem szükségszerűen mindkettőt. Nincs szoba. Nincs otthon. A képeimen megjelenő tárgyak kirekesztik területet, nem adnak semmiféle útmutatót, jellemzést az őket körülvevő szobáról. Mégis van egy olyan érzésünk, hogy kell lennie valaminek, ami körbeveszi őket, ahol léteznek.”¹¹

A művész a 2008–2013 között készült munkáira vonatkozóan a következőt vallja alkotói módszeréről, gondolkodásmódjáról: „Mindenkinek vannak személyes, megélt, megtapasztalt történetei. Ezek saját múltunk történetei, emlékek, vagy másoktól hallottak, olvasottak, amelyek akár már személyessé is válhattak, olyanok, mintha velünk történtek volna meg. Ezek a képek nem zárják ki magukat a külső világból sajátos belső világuk ellenére sem. Egy zárt rendszert alkotnak, de a köztük lévő kapcsolatból eredő hiány miatt számos rendszeren kívüli elágazást generálnak. Kelthetnek szorongást, vagy lehetnek melankolikusak, de mégis van bennük valamiféle meghittség, ami talán a képekből fakadó mély csendből ered. Ez nemcsak az ábrázolt terek vagy tárgyak saját csendjéből, hanem az őket körülvevő semmi csendjéből ered. A feketeség mindent magába szívó, mégis üres semmijéből. A nemlétezés csendjéből, amely mellett a képek jelenléte csak egy idézet a múltból, csak egy elhomályosult emlékkép. Ez az a csend, amely alapot adhat az elmélyülésre, az elmélkedésre és az önreflexióra. Képeim két kulcsszava a fekete és a csend lett.”¹²

Aknai Tamás már idézett megnyitójában „tudós művészről” beszélt, én inkább mélyen gondolkodónak, töprengőnek és filozofikus hajlamúnak mondanám Lenkey-Tóth Pétert. Egy kiállításának megnyitóján így vall az „eltűnt hiány”-ról: „Régóta foglalkoztat az, ami nincs a képen, ami nem látható, de jelenlevő. Az eltűnt hiány. Posztmodern eklektika. A galatinai freskók parafrázisai, középkori elemek átvétele, a perspektíva mindenhatóságának megkérdőjelezése, a formák kitakarása és elhagyása stb. Néhány konkrét példa. A Vatikáni Múzeumban látható néhány olyan, régi, szélein szakadt vászon, amelyen úgy tűnik, hogy nincsen semmi. Üveg alatt, előtte elhúzható függöny. Valaminek nyilván lennie kell rajta, valami dereng is. Ehhez hasonlót az orvietoi múzeumban látunk, a fehérre alapozott fatáblákról is lekoptott már a kép. A nyomai mégis gyönyörűek. Az eltűnt kép hiánya magával ragadó, jelenléte még láthatatlanságában is olyan erős, hogy nem véletlen a kiállítása. Ez volt az inspiráció.” Kicsit odébb: „A téma az, ami nem látható, ami nincs is a képre festve. Várunk és semmi sem történik, mi is történhetne. A kép misztikuma ebben az elképzelt világban nyilvánul meg: az eltűnt hiányban, a kettős gadásban.”¹³

A kortárs művekre – megvalósulási módjuktól, stiláris jellemzőiktől függetlenül – általában jellemző, hogy szellemi magatartásformák, szemléletiségek (világszemléletek) kifejezései, nagyon sokszor a művész által megkeresett és/vagy megfogalmazott elméletekkel megtámogatva. Ez Lenkey-Tóth Péternél hatványozottan igaz. *Az elbeszélő és az elbeszélő én* című, kortárs művészettel foglalkozó doktori dolgozatának bevezetőjében így fogalmaz: „Írásomban a személyes identitást saját önazonosságom és időbeli folytonosságom tapasztalataként, és ennek a mások általi felismeréseként tekintem. Megvizsgálom, hogy az egyén önreflexív módon alkotott identitását hogyan határozzák meg a társadalmi kontextusok és szerepek, valamint a másokkal való interakciói. Ehhez az újabb keletű szubjektumelméletekhez fordulok.”¹⁴

A stílus – kortárs művészeti letapogatás

Monokróm vagy sem Lenkey-Tóth festészete? Aknai Tamás egyértelműen monokrómiáról beszélt, tudomásom szerint a kassai kiállításon zömében fekete-fehér festmények szerepeltek. Aknai a monokróm festészet létjogosultságát vizsgálva művészettörténeti vonatkozásban a neoimpresszionistákat, köztük Picassót említi, akiket erősen foglalkoztatott az egyszínűség kérdése, valamint a fekete-fehér fényképezés 20. század eleji elterjedését veti fel. A fekete és színezet nélküli szürke színek azonban csak Lenkey-Tóth Péter egyes festményeire és témáira jellemzők. Számos festménye ilyen és 2008-tól időszakonként megtalálhatjuk őket (például a *Zeppelin* is fekete-szürke). Festményeinek jelentős része azonban egyáltalán nem monokróm! Ámbátor egy-egy tárgyat előszeretettel fest meg egy színezeten belül maradó árnyalatokkal, de a fekete környezet és a képeibe épített különleges megvilágítások miatt festményeit inkább látjuk égetően világító-ragyogó, felsziporkázó színességűeknek. A feketében ragyog a kádon a vörös, az ajtó sárgája, a textilek kékje vagy lilája – és természetesen a fehér.

Színezeti átmeneteket vagy egy festményen belül többféle színt (most a feketét nem számítva) azonban csak elvétve találunk, de vannak ilyenek is – például a *Lány rózsaszín kendővel* vörösesével és kékes árnyékaival vagy a *Szent Márton ágya* kékkel és lilával. Lenkey-Tóth művészetére nagy összességében jellemző a kevés szín és a speciális súroló fényeffektek használata, mindezek kifejező eszköztárának, egyéni stílusának szerves részét jelentik. Tárgyábrázolása minden festményén végtelenül aprólékos, részletező, „realisztikus” – mint korábban már rámutattunk.

Festményei nagyméretűek, legtöbbjük 100–200 cm közötti és csak elvétve készít egy méter alatti alkotásokat. Általában közel hozza az ábrázolt tárgyat, amely méretében többé-kevésbé kitölti, és mindig uralja a képmezőt. Sokszor választja az ábrázolt tárgy tényleges vagy ahhoz nagyon közeli méretéhez kapcsolódó vásznak (pl. ilyenek a majdnem 160 cm-es hosszúságú kád-, a 200 cm körüli ágyábrázolások), illetve számos esetben fordul a felnagyításhoz (pl. ilyenek a 70 cm-es kesztyű- vagy a 100 cm körüli lámpaábrázolások).

A fotószerű ábrázolási mód (ehhez kapcsolódóan a fotó használata festés közben), a hétköznapi téma, a felnagyított méret, a monokróm festés a hiperrealizmus vagy a hozzá közel álló fotorealizmus jellemzője.¹⁵ A hiperrealizmus nagy öregjei a 70-es és 80-as évek magyar festészetében – többek között – Gyémánt László, Birkás Ákos, Fehér László, Nyíri István, Lakner László, vagy kicsit később Várady Róbert. Lenkey-Tóth Péter különös festményei arra inspirálnak bennünket, hogy az ún. *mágikus realizmusra* vagy *szürnaturalizmusra*¹⁶ – amelynek legnagyobb sámánja Csernus Tibor – is figyeljünk egy kicsit. Lenkey-Tóth műveinek szemléléséhez kapcsolódva érdemes fellapoznunk könyvekben vagy a neten ezeknek a művészeknek néhány festményét. Ebben a dolgozati keretben azonban nem foglalkozhatunk a művész előbb felsorolt hiperrealista festőkhöz kötődő vagy azoktól eltérő stiláris jellemzőivel, az időtávlat sem teszi ezt szükségessé. Ugyanakkor érdemes röviden összevetnünk két

„hiperrealista”, Kovács Lehel (sz. 1974) és Czene Márta (sz. 1982) művészetével, akik szigorúban vett kortársai.¹⁷

Kovács Lehel Lenkey-Tóthoz hasonlóan ráközelít egy-egy részletre – felakasztott kabát-ra, ledobott cipőre, feltűzött papírlapra –, minimalista tárgyábrázolásával, egy tárgyra koncentráálásával, a tárgy fotorealista és az anyagszerűség illúzióját keltő megfestésével közel áll Lenkey-Tóth Péter festészetéhez. A környezet felületi részletgazdagsága és a tárgyak, illetve az egész művek színessége azonban eltérő jellemzők. Műveinek összehatása érdekelgázdag, de nem (vagy alig) hordoz a fotorealizmuson túli hatásokat. Czene Márta sokféle színével, képkivágásaival egyfajta „filmes” karakterrel bír. Több festményén megfigyelhető a fotómontázsokra jellemző formáltság és elrendezési mód, a montázstechnikából is következő időbeliséget, folyamatszerűséget érzékeltetve. Képei nyüzsgő történeteket beszélnek el, míg Lenkey-Tóth festményei időtlenek, mozdulatlanok és hangtalanok. A fentebbi két művéssel való egybevetés valójában igen szerény próbálkozás. Azonban talán nem haszontalan egy művész gondolkozásmódjának felvázolása közben.

Sok hiperrealista festőhöz hasonlóan Lenkey-Tóth is fotók felhasználásával fest. A fotók legtöbbször maga készíti, alkalmanként pedig talált képeket használ festményeihez. Ebből a

White Cube

szempontból akár hiper- vagy fotórealista festő is lehetne. (Mint ahogyan alkotásaival szerepelt is a *HyperReális* című kiállításon). Azonban a fotókat céljainak megfelelően átértelmezi, a fotón ábrázolt tárgyat művészeti programja szerinti összefüggésbe helyezi. De ez a megfogalmazás sem igazán hiteles, hiszen nem „helyezi” bele semmibe a „kész tárgyat”. Talán inkább használja, felhasználja a tárgyfotót, hogy a szándéka szerinti művészi hatást hozzon létre. Alkotásaiban így „semmi sem olyan, mint maga a fotó” – mondja. Fotószerűtlen és egyúttal szürreális hatásokat eredményez a tárgyak lebegtetése és a képen felfedezhető hiány. A legszembetűnőbb a környezet hiánya: a tárgyakat homogén fekete – mondhatjuk azt is, hogy a semmi – veszi körül. Egyes témák mélyebb értelmezéséhez pedig tárgyi-tárgyrészletekre vonatkozó hiányok is kapcsolódnak. Hordozza a hiányzó tárgy formáját a textil, de maga a hordozó-tartó tárgy nem látszik (ilyenek: a *kék* sorozatból a háromszögletűre hajtott kendőféleség – *Electric blue III.*, az *Emmaszi asztal 1.*, ahol a terítő lebegni látszik az asztal hiánya fölött, az *eltűnt hiány* sorozatból a *Galatina*, ahol a ruhaszárító kötél nincs kikötve semmihez, vagy a *Fehér asztal*). A szürrealizmus¹⁸ ugyan elsősorban irreális tárgyátársításokban nyilvánul meg, de Lenkey-Tóth képein az előbb taglalt jellegzetességek is oda sorolhatók.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az irányzatokat vizsgálva elsősorban a hiperrealizmus, a mágikus realizmus és a szürrealizmus egyes stílusjegyei ismerhetők fel Lenkey-Tóth művein. Azonban művészete egyetlen konkrét stílusirányzathoz sem sorolható, még csak az sem igaz, hogy az előbb vizsgált két-három stílus vegyülete eredményezné az alkotásait. Egyedi stílusa, azaz a festői formák (festői eszközök) csak rá jellemző együttállása azonban igen jól leírható, karakteres – mint ahogyan a fentebbi elemzések ezt igyekeztek megmutatni. Művészetét a tárgyhűség, a lebegtető transzcendencia, az ezzel együtt járó tematikai talány és lehetlenyi misztikum (vagy ezek finom adagolásából előálló sajátosan kevert összhatás) jellemzi.

Zárszó és életrajzi adatok

Lenkey-Tóth Péter (született Miskolcon, 1972-ben) középgenerációs művész. A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán végzett 2004-ben és művészeti doktorátust is itt szerzett 2014-ben. Magyarországon Sárospataktól, Nyíregyházától és Miskolctól Budapesten át Szombathelyig és Pécsig számos helyszínen láthatta műveit a közönség. Külföldön Szlovákiában Dunaszerdahelyen, Eperjesen és Kassán, illetve Romániában, Lengyelországban, Olaszországban, Németországban, Franciaországban, Angliában, Egyiptomban és Kanadában is szerepelt kiállításokon.

A 2016-os év művészeti sikereiben kiemelkedő volt számára. Elnyerte a Római Magyar Akadémia Képzőművészeti Ösztöndíját. Ezt a jelentős elismerést addigi munkássága és tervezett munkaprogramja alapján kapta meg, és így két hónapot tölthetett Olaszországban. Ugyanebben az évben megkapta a Mazsaroff-díjat, amellyel az anyagi elismerés mellett egyéni kiállítási lehetőség járt.

Művész és tanár egyszerre, 2016-tól az Eszterházy Károly Egyetem Sárospataki Comenius Campusán is tanít. Részben a munkahelyéhez kötődően meghívók, ismertetők készítésével művészeti értelemben jelentős alkalmazott grafikai munkát is végez. (Ezeknek a munkáknak az eleganciájában, vizuálisan szűkszavú hitelességében is megmutatható a személyiségében gyökerező stílusazonosság – de ennek kifejtése egy másik dolgozat kereteibe tartozhatna.)

Lenkey-Tóth Péter – minden jel szerint – tudatosan szervezi művészi pályáját. Úgy vélem, ezzel is igazi, a korát értő 21. századi művész. Legújabb és készülő alkotásai is minden bizonnyal újabb megerősítést és megerősödést, művészeti kiteljesedést fognak eredményezni számára és így egyre mélyebben beleírja személyét, művészetét a magyar és a nemzetközi képzőművészeti életbe.¹⁹

Fontosabb díjai, ösztöndíjai:

Római Magyar Akadémia Képzőművészeti Ösztöndíja, 2016
Mazsaroff-díj, 2016
XXI. Miskolci Téli Tárlat, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Díja, 2012
Budapest Galéria ösztöndíja, Artist in Residence, Krems, 2012
Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj, Royal Academy of Arts, London, 2011
Honorable Distinction of Triennale Jury, Ezüst Négyszög, Kárpátok Régió Nemzetközi Festészeti Triennálé, Przemysl, Lengyelország, 2009
Miskolc Megyei Jogú Város Alkotói Ösztöndíja, Miskolc, 2008
XVIII. Miskolci Téli Tárlat, Nógrád Megye Önkormányzatának Díja, 2005

Válogatott önálló kiállításai:

MissionArt Galéria, Budapest, 2017
Újbástya Rendezvénycentrum, Sárospatak, 2017
Herman Ottó Múzeum – Miskolci Galéria, 2017
Galerie Kuko, Drezda, Németország, 2012
Miskolci Galéria és Városi Művészeti Múzeum, 2012
Löffler Múzeum, Kassa, Szlovákia, 2010
Miskolci Galéria, Petró Ház, 1997

Fontosabb csoportos kiállításai:

Visegrad4art, Painting Rediscovery, 1st International Painting Exhibition of Visegrad Group, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyslu, Przemysl, Lengyelország, 2017
ArtMarket, Millenáris, Budapest, 2017
NordArt 2016, Kunstwerk Carlshütte, Büdelsdorf, Németország, 2016
HyperRealis, Római Magyar Akadémia, Róma, Olaszország, 2016
Itt és most. Képzőművészet. Nemzeti Szalon, Múcsarnok, Budapest, 2015
Biennale - Le Latitudini dell'Arte – 2° edizione – Ungheria e Italia, Palazzo Ducale, Genova, Olaszország, 2015
KÉP-TÁR-HÁZ 2014, Szombathelyi Képtár, Szombathely, 2014
II. Országos Rajztriennálé, Nógrád Megyei Történeti Múzeum, Salgótarján, 2013

Művei közgyűjteményekben (válogatás):

Artpool Művészetkutató Központ, Budapest
Gutenberg Múzeum, Mainz, Németország
Planet Dada Gallery, Derby, Anglia
Castel S. Pietro Terme Nemzetközi Művészkönyv Gyűjteménye, Olaszország
Miskolci Galéria és Városi Művészeti Múzeum, Miskolc
Artcolle Kollázs Gyűjtemény, Párizs (Sergine), Franciaország
Kortárs Művészeti Múzeum, Pavia, Olaszország

A tanulmányban hivatkozott festmények adatai:

A néma, 2016, olaj, vászon, 24x24 cm
Ágy témából: 115 Eldefield Road – London, 2012, olaj, vászon, 80x120 cm
4. sz. vendégszoba – Hajdúböszörmény, 2012, olaj, vászon, 80x100 cm
Room 306 – Glasgow, 2012, olaj, vászon, 80x100 cm
Electric blue I. 2017, olaj, vászon, 121x199 cm
Electric blue III. 2017, olaj, vászon, 80x120 cm
Emmauszi asztal 1. 2010, olaj, vászon, 80x90 cm
Emmauszi asztal 2. 2010, olaj, vászon, 67,5x140 cm
Fehér asztal, 2016, olaj, vászon, 100x113 cm
Fürdőkád 1. 2010, olaj, vászon, 120x160 cm
Galatina, 2016, olaj, vászon, 85x150 cm
Graf Zeppelin 2017, olaj, vászon, 60x80 cm
Kék paplan, 2017, olaj, vászon, 95x150 cm
Lámpa a nappaliban, 2009, olaj, vászon, 100x70 cm
Lány rózsaszín kendőben, 2016, olaj, vászon, 85x130 cm
Pápasan fotel, 2010, olaj, vászon, 120x160 cm
Szent Márton ágya, 2015, olaj, vászon, 140x200 cm

Jegyzetek

- 1 Egyes művészettörténészek és teoretikusok (pl. Arthur C. Danto) a hatvanas évekre teszik a modern művészeti kor lezárulását és ide kötik a kortárs művészet kategóriájának megjelenését. Azonban ami az 1990-es években kortársnak volt nevezhető, az vajon ma is az-e? A kortárs művészetre vonatkozó, a jelen előtti „kezdő” időpontot illető meghatározások igencsak eltérőek, de 25–30 év visszaszámolása az egyre elfogadottabb.
- 2 Nagy Edina: A művészet vége vagy egy festészet-központú művészeti paradigma kimerülése. ELTE, Budapest, 2014. 8. o. = <http://doktori.btk.elte.hu/phil/nagyedina/diss.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 3 A participációs (azaz a részvételre alapozó) szemlélet mára szinte paradigmává válik. Kutatók és a gyakorlat szakemberei kötik a társadalmi életbe történő bekapcsolódáshoz, a szociális szolgáltatásokhoz, jelen van a pedagógiában és számos más területen. Nem véletlen tehát, hogy a művészetben is hódít.
- 4 Nagy Edina, i. m. 116–117. o.
- 5 A kortárs művészet fogalmához nem kapcsolódnak, időtávtól híján nem is kapcsolódhatnak stílusjegyek. (Legfeljebb tendenciák állapíthatók meg, végeredményben az idézett Nagy Edina is ezt teszi.) Ez azonban nem mond ellent annak, hogy kortárs művészek egyéni stílussal bírjanak. Úgy vélem, az egyéni stílus megléte az egyik értékmérő tényező, azaz az értékes, hiteles festő határozott egyéni stílussal rendelkezik.
- 6 Fecső Yvett: Pillantások a csöndből = Új Szó, 2010. március 15. <https://archivum.ujszo.com/napilap/kultura/2010/03/15/pillantások-a-csöndből> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 7 Jacques Maquet: Az esztétikai tapasztalat. A vizuális művészetek antropológus szemmel. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 154. o.
- 8 Uo. 155. o.
- 9 Balassa Zoltán: Lenkey-Tóth Péter fekete kiállítása Kassán = Felvidék ma, 2010. 03. 10. <http://felvidek.ma/2010/03/lenkey-toth-peter-fekete-kiallitasa-kassan/> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 10 Példák: Meidumi ludak, falfestmény, Kr. e. 2500 k. (Kairó, Egyiptomi Múzeum). Egy részlete megtekinthető: <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/muveszetek/muveszettortenet/muveszettortenet-7-cvfolyam/masztabak-diszitese/a-medumi-ludak/utolsó-megtekintés:2018.01.10.> A harangláb nevű virág díszítő célú, de mégis realista ábrázolása kódexben az 1462 előtti évekből: Victorinus, Caius Marius: Commentarii in Ciceronis librum De inventione. Megtekinthető: Bibliotheca Corviniana. Nemzetközi Corvinakiállítás. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1990. XXXVIII. lap. Oltárképeken donátor-portrékban és csendéleti részletekben, pl.: Hugo van der Goes: Portinari – oltár. 1476–1479, 253 x 586 cm, Galleria degli Uffizi, megtekinthető: https://www.wga.hu/html_m/g/goes/portinar/index.html (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.).
- 11 Lenkey-Tóth Péter: Az elbeszél és az elbeszélő én. Az én-elbeszélés példái a kortárs képzőművészetben. DLA értekezés. Pécsi Tudományegyetem, 2013. 117. o. = <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14627/lenkey-toth-peter-dla-2013.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 12 Uo. 114. o.
- 13 Lenkey-Tóth Péter: Az eltűnt hiány nyomában. Műút, 60. szám, 2017. június 26. <http://www.muut.hu/?p=25168> <http://www.muut.hu/?p=25168> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 14 Lenkey-Tóth Péter: Az elbeszél és az elbeszélő én, i. m. 3. o.
- 15 Hiperrealizmus: „Az ókortól napjainkig... nagyon tág a realizmuskoncepciók tartalma. És csupán a hiperrealizmus különféle jelenségeire számtalan olyan kifejezést alkalmaztak, mint realizmus, Sharp Focus Realisme, fotórealizmus, hiperrealizmus, Realist Revival, il nouvo realismo, Separate Realisme, radikális realizmus... Kezdetben fotók, diák alapján dolgoztak a hiperrealisták, majd Malcolm Morley bevezette a nyomtatott kép utáni festést, ekkor a tárgy, a téma ismét alárendeltté (semlegessé) vált az ábrázolással szemben. A festmények inkább önmaguk képei voltak, semmint a dolgoké, és ilyenén tekintve a dolgot a hiperrealizmus közelebb áll a minimalizmushoz, konceptualizmushoz, mint a korábbi realistának nevezett törekvésekhez... Magyarországon a 60-as évek végétől a 80-as évek közepéig több generáció foglalkozott a hiperrealista képek alkotásával... Természetesen ezek többnyire nem tiszta hiperrealista munkák voltak, hanem a pop art, a radikális realizmus és koncept elvei keveredtek egy-egy kép megoldásán belül.” = <https://artportal.hu/lexikon-szocikk/hiperrealizmus/> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 16 Mágikus realizmus: „A Neue Sachlichkeit festőinek azon eljárása, hogy a természetű ábrázolást „mágikus” hangulatú megvilágításban mutatják be, s így egy irracionális mozzanattal ötvözik. A kortárs magyar festészetben a szürrealistának is nevezett művészek (pl. Csernus Tibor, Lakner László, Korga György) lényegében szürrealisztikus alkotómódszerét szokás mágikus realizmusnak nevezni.” = http://www.kislexikon.hu/magikus_realizmus.html (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 17 Kovács Lehel és Czene Mártát egyes Új Művészet folyóiratbeli cikkek nevezik hiperrealistának. Vö.: <http://www.ujmuveszet.hu/2017/01/tour-de-hongrie-a-muteremben-kovacs-lehel-kiallitasa/>; és <http://www.ujmuveszet.hu/2014/11/atmenet/> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)
- 18 Szürrealizmus: „a valóság feletti kifejezésből ered elnevezés, többek között álomszerű képek, szabad asszociációk, az ösztönvilág felszabadításának az igénye jellemzi a képzőművészetben a szürrealista alkotásokat... a tudatalatti

mélységekben rejtőző tartalmakat próbálja felszínre hozni váratlan asszociációkkal, ezért elveti a tudat által ellenőrzött alkotói módszereket. Egyik irányzata naturalisztikus pontossággal, másik pedig elvont formákkal ábrázol álomszerű képzeteket, abszurd víziókat.” In: Képzőművészet Magyarországon a kezdetektől a XX. század közepéig. Kislexikon = www.hung-art.hu/szojegyz.html (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)

19 További felhasznált irodalom: Beke Zsófia: Két perspektíva – kétféle szemszögből: Csáky Donát Márk és Lenkey-Tóth Péter tájképei = Új Művészet, 2003. október, 30–31. o.; Kaszás Gábor: A kortárs képzőművészet és közönségének viszonya napjainkban. Kutatási koncepció, MMA-MMKI, Budapest, 2015; Lenkey-Tóth Péter: Az elbeszélő és az elbeszélő én. Az én-elbeszélés példái a kortárs képzőművészetben. DLA értekezés tézisei. Pécsi Tudományegyetem, 2013. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14627/lenkey-toth-peter-tezis-hun-2013.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.); Lenkey-Tóth Péter, a tudós festő = Új szó, 2010. március 2. <https://archivum.ujszo.com/napi-lap/kultura/2010/03/02/lenkey-toth-peter-a-tudos-festo> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.); Lóska Lajos: Színhéség. Fehér László kiállítása. In: Uő: Tény – kép. Kortárs művészeti tanulmányok. Új Művészet Kiadó, Budapest, 1999. 179–182. o.; Lóska Lajos: Vázlat a hetvenes évek festőnemzedékéről. In: Uő: Tény – kép, i. m. 26–30. o.; L. Menyhért László: Képzőművészeti irányzatok a XX. század második felében. Nyíregyháza, Stúdium Kiadó, 1996; Vass Tibor: Kamaszkorom legszebb vara = Spanyolnátha, 2008/tavaszi, <http://www.spanyolnatha.hu/archivum/2008-tavaszi/22/lenkey-toth-peter-kiallitasa/rahangolo-vass-tibor/1526/> (utolsó megtekintés: 2018. 01. 10.)

Graf Zeppelin - 1936

Electric Blue III.

Electric Blue I.

White Screen

Párnák

Blue Quilt

Galatina

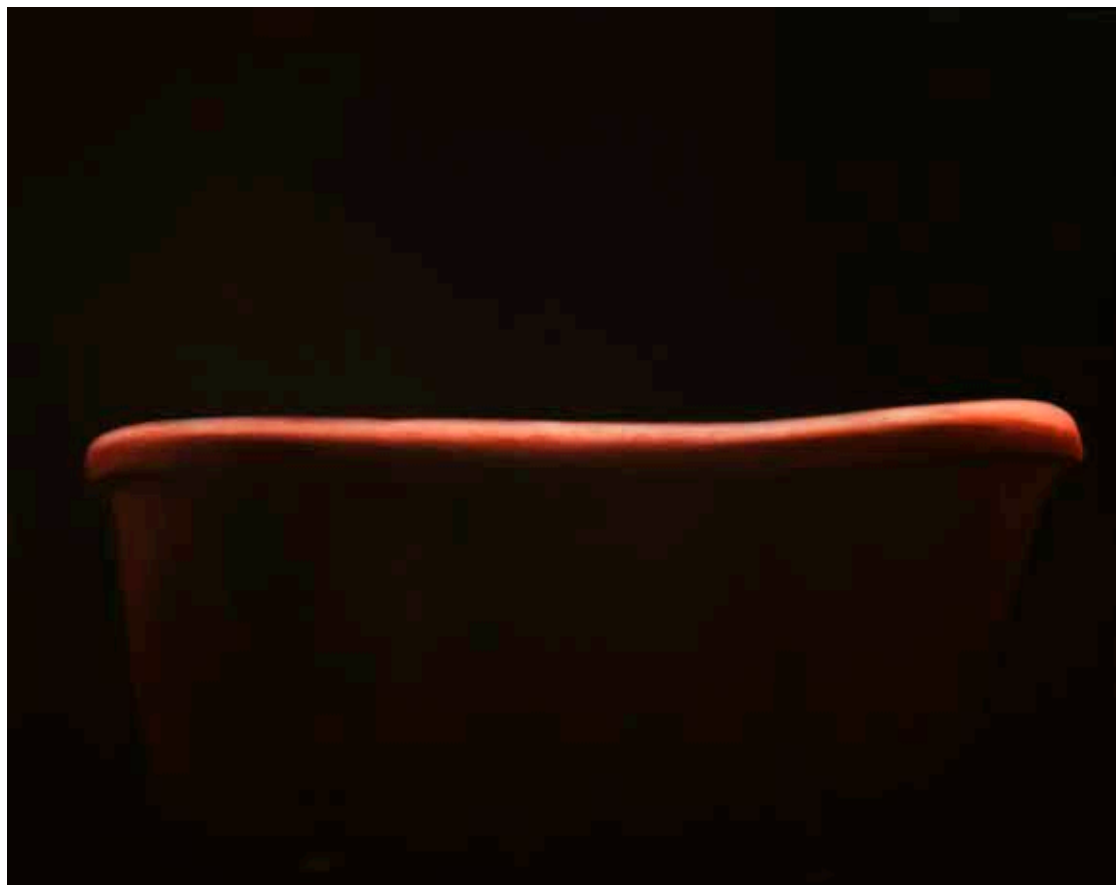
Árulkodó jel

Electric Blue II.

Kád

Ágy rózsaszín lepedővel

FARKAS Gábor

Hajnalban

A város hajnalban -
vasbeton nyújtózó roppanása,
görnyedt oszlopok
égben fakadó, összeérő
párhuzama.
Rendezett köveken
taposó csend.

Terpeszben a hidak,
az ismeretlen háziúr
a csillagtalan létbe kirak -
és az utakon dermed a semmi.

A póznák tetejét éri az ég,
és nincs hová hazamenni.

Töréspont

Kontúr nélkül a táj
hold rázta függönyként
elbomló végtelen

mint fásult csillagok
lopódnak a szavak
elhalt emlékeken

mint fásult csillagok
fénytelen köntöse
a száraz félelem

Kontúr nélkül a táj
hangod szélcsend: érint
és rezzenéstelen

Végleg oldódó

én lenni eltéved
nem talál hol utca

ház otthon társ

Hol??

Hol van a végleg
 oldódó magány,
mikor az ember
 átlép önmagán?

Megérkezések

Vagonok csendje
rozsdá és penész
nincs harag se gúny
csak felismerés

Megérkezések
folyton elkészve
ázott plakátok
feszületébe

Palánk és kereszt
között hallgatok
morajlanak a
fásult csillagok

PAULJUCSÁK Péter

Ne félj

Az este füstüveg darabjai
szirmokként szétszórva.

Meztelen talppal lépked
a szél a sikátor-köveken.

Felfeslett öltés: patkány fut
a falak szövetén.

Ablakod nyirkos részébe mászunk,
ágyadig követem.

Sosem ébredsz fel,
mikor melléd fekszem.

Zúgva érkeznek
lélegzetteddel hömpölygő álmaid.

Patkánykarom mentén
reped a szobameleg.

Nem hagylak, ne félj!
Paplanod felhúzom államig.

Az üresség csarnoka

a szenttelen folyó fölött
állsz

azon a hídon ami a partokat
erőszakkal távol tartja
nem pedig összeköti

bőröd alatt
hordalékkövekkel
és a tavasz higitószagával

szemeddel kettétöröd a holdat
és egy darabjával
ismeretlen alagutakat ásol

amíg
a görnyedő hátad
tönkremegy a lélek bányajáratában

miután semmit csak földet találsz
öregen
fáradtan és rokkantan
visszaköltözöl a verssorok
mesterséges biztonságába

és arra gondolsz
hogy még csak három
évtizede élsz

végül a tükörben addig
vizsgálod arcod
roncsolt architektúráját

amíg rád omlik az
üresség csarnoka

Fényvesztés

úgy szorítsd torkomra
az ég vörös szalagját

hogyan
ajándéknak higgyem magam

a tér préselt
papírdobozára tűzve

kinek a kiégett szemét
gondolom a Nap díszének?

napokat
legyeket söpörsz le arcodról

mocskos fogaid a fák
között a fény csontja ropog

kibillen a vér a láthatár
ólomkanalából

és én még mindig alkonynak
szólítom

Váza

nyugalom
kopog az álmok héján

virágot ültetnek minden
feltört koponyába

feltámad a szél

marad
a monokróm háttér
szerkezeti váza

vázád

és te éjszakának becézed mert így
nem kell félned

SERES Lili Hanna

A párttitkár szerelme

„Ezüstöt, ezüstöt!”, kiáltott a császárné,
miután lefeküdt a párttitkárral.
„Az államvagyon?”, gondolta az,
s fogalma sem volt, melyik szerelmét válassza.
Holott a császárné csak félálalmát sikította ki:
újabb egzotikus fülbevalókat akart sötét hajából
villogtatni. A dolog tisztázására nem került sor,
a párttitkár bánatában elpusztult.
A császárnénak új örökösöt kellett keresnie,
vágyának új örökösét.

*

Évekig kutatta, elképzelt gyermekét melléhez szorítva,
szolgáit lassan, egyenként bocsátva el.
Ezüst láncon lógó ezüst medálba zárva feküdt
a párttitkár a szívében, éjjel verejtékes marokkal szorongatta.
A nagy keresésben elvesztette látását, hallását,
s képzeletbeli gyermeke is elhagyta örökre.
Egyedül maradt kastélyában.

*

Egy császárné elegánsabb annál, mintsem kopottra vénüljön.
Tudta, legendás volna az is, ha végtelenné tenné várakozását.
De nem tette.
Egy száraz, fakó napon lapulevélbe feküdt, pálmalevélbe
takarózott.
Így várta megkönnyebbülve, diszkrét izgalommal,
hogy viszontlássa végre párttitkár urát.

„Ezüstöt, ezüstöt”, búgta a császárné,
és a párttitkár aggódva nézte odafönről.

Apám halálai

Apámat fejbelőtték. Minden éjszaka. Kiszámíthatatlan nyár volt, libabőröztem, izzadtam is. Apám fel se jajdult. Nem láttam az arcát. Por szökött fel teste körül a puffanásra. Egyik éjszaka ebbe a porba forgolódtam bele, próbáltam elképzelni, hogy apám ölelése, de a vér szaga nem hagyta. Eltűntem a porban. A következő éjjel bagolyként az ágról figyeltem. Egy kopasz folt fénylett apám tarkója fölött jobbra, abba fúródott a golyó. Egy másik éjszaka a zuhanás pillanatában óriásmadárrá változtam, alárepültem testének, felfogtam az esést, de lenyomott, és a por ugyanúgy szállt fel. Hosszúra nyúlt az az éjjel, feküdtem apám teste alatt madárként, kihúztam földbe fúródott csőrömet, fejemet oldalra fordítottam. Nehezen lélegezve néztem kiszakadt tollaimat, hogyan lebegnek a porszemcsék között a halvány fényben. Ekkor láttam utoljára apámat meghalni. Az ősz éjszakái álomtalanul teltek.

Szuszogó

Elabortálni, akkor hallottam ezt a szót először,
amikor épp szülni készültem a menyasszonyomnak,
akiről tudtam, hogy elveszem Amszterdamban,
akit mindig nővéremnek hazudtam,
aki aznap mondta meg, hogy igazából nem is akar gyereket.
És aznap jöttem rá, se gyerekem, se feleségem nem lesz.
Aznap azt gondoltam, soha az életben,
azt, hogy a gyerek üzenete, hogy kövessem őt,
oda, hol nászomban boldog lehetek,
virágok közt altatva szuszogó sebeimet.
Azóta újra van menyasszonyom,
szilánkjaimat nyálával összetapasztó,
eltűnt gyermekemnek testvért is szülnék,
de magzatunk, mint én, inkább az ő testébe bújna.

Tanácsolhatnám

Legyünk mértéktartóan elvontak.
A gyászt öncélúan ne gyakoroljuk
– még akkor sem, ha csak úgy lehet.

Nem muszáj, de néha szabad mosolyogni.
Ha okunk van rá.
Az önirónia nagy úr, de
uralkodásra használni szomorú.
Irónia nélkül.

Fel kell állnunk.
De ha nem bírunk (nincs kedvünk),
egy kicsit ülhetünk még a földön.

Ne barátkozzunk össze a pormacskákkal,
a parketta repedéseibe ne sokáig bambuljunk.

Megengedett: néha esetlennnek lenni.
Katasztrófa: egyedül bennünk, általunk.
Az élet megdöbbenően egyszerű, ha.

Megfogadni semmit sem muszáj,
hogyan is volna az?
Mindent megengedhetünk magunknak.
Legyünk vakmerőek, de
nincs de.

SZELES Judit

Kibontogatni

Kibontogatni, mint a szaloncukrot,
vagy mint a pipacs a piros szirmait,
az összegubancolódott cérnát,
nem egyszerű, egyre nehezebb lesz,
ahogy az idő telik, és egyre messzebb
kerül az ember a szaloncukortól, pipacstól
vagy a piros cérnától, vezérfonaltól.
Végtelen türelem kell a megöregedéshez,
hogy képesek legyünk csendben ülni,
nem csinálni semmit, csak gondolni,
hogy valamit bogozunk, bontogatunk,
ahogy az emlékek akaratlanul is
előjönnek az ücsörgés közben,
ellenállunk, többé nem reagálunk,
a gondolatok, mint vendégek,
egy darabig maradnak, aztán
szépen hazamennek aludni.

Tabu

„tabu: tárgy, élőlény vagy fogalom megemlítésére vagy érintésére vonatkozó tilalom”

Láttam már szacharóz strandot,
és vizet, ami nagyon kék volt,
majdnem azúr. És álltam
már hegy tetején, izzadtan.
Vérzett a szívem a sebész kezében,
majdnem meghaltam érted.
Kisodródott a partra sok
narancssárga medúza.

Láttam már rozsdavörös gumitömítőt,
nem vértől, vastól vereset.
Éreztem katétert pulzálni
a vesemedencében.
Jártam veled az erdőt gumicsizmában,
és futottunk, patak mentén,
veszélytől kipirosodott arccal
benne a hideg viharban.

Láttam nagyon sok nagy
és fehér hajót. Kis halak
raját, ragyogó uszonyokkal.
Láttam és szagoltam
száznegyvenöt macskát
Ernest Hemingway
floridai rezidenciájában.

De hiába láttam, szagoltam,
éreztem, érintettem meg,
vagy véltem érteni.
Az kell, amit nem szabad,
amit nem lehet,
amit nem dobott fel
még az úgynevezett képzelet.

CSÁK Gyöngyi

A pad

Idejét a rámvárással tölti, így
fenntartom magányával együtt
a kopott pad tulajdonjogát,
néma tanúja búcsúzásaimnak:
a tehetetlen, telhetetlen élet
hogyan lopakodik előttem tovább.

Még tér a tér

még tér a tér
elárvult padok között
szürke burrogás,
kenyérmorzsa remény

és szárnyverdesés-zene –
összeszorul idebenn

nélkülünk
múlik el, megint.

HAJÓS Eszter

Én hallgatlak,
te csendben nézel engem.

ჰამლეტ გონაშვილი, ელიკო გელიაშვილი & ანსამბლი „რუსთავი“:
ნეტავი გოგოვ მე და შენ (1980)

[Hamlet Gonashvili, Eliko Geliashvili & Ensemble „Rustavi“:
Netavi Gogov Me Da Shen (1980)]

mondhattad volna, hogy nem fogod mondani, de nem mondtad, én meg vártam, hogy folytatod, de te azt mondtad, már elmondtad, pedig nem. vártam, néztelek, néztél, hogy mit várok, de én nem mondtam, hogy mondd, mert azt hittem, mondd magadtól is, csak várni kell még, vagy hogy tudok úgy nézni, mondás legyen, annak a mondása, hogy mondd. aztán persze lehet, a te nézésed is éppen mondás volt, mondjuk annak a mondása, hogy mit várok, mit akarok, vagy annak, hogy már elmondtad, vagy hogy nem fogod elmondani, vagy hogy épp a nézéssel mondtad el, amit nem mondtál el, én meg magamra vessek, hogy nem értettelek meg akkor, amikor mondtad.

aztán már másról beszéltél, én meg csak azt hallottam, hogy valami nem lett mondva, aminek itt kimaradt a tere, egy üres tér, amit semmivel nem lehet kitölteni, fekete marad, úgy, hogy nem fekete. véletlenül kimondtam, hogy fekete, valamelyik kérdésedre válaszolva, te meg nem értetted, hogy mire válaszolok, pedig amúgy korrekt válasz volt végső soron. ez a tér az ürességével van kitöltve, vagy azzal, hogy várom, kitöltse valami, talán egy várakozás is ki tud tölteni egy teret, te meg néztél, és vártál, mit válaszolok megint, mondjuk, hogy mestergerenda? én meg nem mondtam végül semmit, ez is lehet voltaképpen válasz, a semmit is mondom, azzal, hogy nem mondok semmit.

talán azért kérdeztél annyit, mert hallani akartad, mit gondolok, amikor nem beszélek. mik mennek a fejemben, amikből nem lesz mondás, legfeljebb olyan, mint egy mozdulat vagy tekintet. de eltévedtél ezzel, mert épp nem az ment

a fejemben, ami ilyenkor a fejemben menne, így nem is azt mondtam, amit nem mondok olyankor, legfeljebb azt, ami akkor megy a fejemben, amikor valami elakadás van, valami kimarad és én ott maradok, mintha magammal próbálnám kitölteni a teret, amit te üresen hagysz, pedig nem férek oda, nemhogy bele, de hozzá sem, sehogy. mondtad és mondtad, amit mondtál, én meg vártam, mikor mondd már azt, amit nem mondtál akkor.

aztán lehet, mondtad már, csak nem vettem észre, hát honnét tudnám, mondtad-e, ha azt sem tudom, mi az, amit nem mondtál akkor? főleg, hogy nem is figyelek, végig csak ez az üres tér megy a fejemben, meg az, hogy feketét mondok és hogy te erre mit reagálsz, meg hogy megint egy kérdés, amire véletlenül megint mást mondok, például, hogy álmos vagyok, mintha ez amúgy válasz lenne bármire, vagy fádom, éhes vagyok, vagy hogy mennem kell, de ez mind nem igaz, és ráadásul se a kérdésekbeli üres terekbe, se abba a kimaradt üres térbe sehogy nem illenek bele, minek mondok egyáltalán bármit, amikor csak azt akarom már, hogy mondd, amit nem mondasz.

agancsos fákon bukdácsolok, veled jövök, te meg csak mondd és mondd, és talán ezzel nézel? elvesztettem a fonalakat, főleg, hogy több gombolyag is volt, vagy négy, néha öt, és hogy mindegyik amúgy kivezet, csak más kijáratokon. kiesett a kezemből a guriga, most mondd meg, letekeredett a vécépapír, próbálom visszatekergetni, ami letekeredett, de persze nem lesz ugyanolyan, hát nem én tekertem fel. azt nem mondtad, amit nem mondtál, mindjárt kimondom, hogy vécépapír, istenem. kinyílt egy ablak talán, figyeltem, mi lesz, hogy hátha beesne az eső meg a szél.

de csak visszacsukódik, nézem, hogy nézel, meg mondd, meg vársz, várod, hogy mondjam, hogy mondd? vagy csak a teret keresed, ahol kimaradt neki a hely, ahová csak bele kéne illeszteni, de nem tudod mondani, mert ahhoz, hogy mondd, mondanod kéne, de épp másról beszélsz, egyszerre a kettőt meg nem lehet. a kimaradt üres teret keresem, mert közben már én is elvesztettem, nem lehet visszatekergetni, a gombolyagokat sem, összegabalyodik a fonál, talán a nézésedet kellene mondanod, hogy mondd, és talán mondtad is, de most már kifelé bámulunk a kilátástalan ablakon. van-e világ odakint? már besötétedett.

2017. 04. 29. 12: 54: 10

SZIHALMI Csilla

Élet és tudomány

(Szomory Dezső: A tudósok)

A Múlt és Jövő Kiadó a Szomory Dezső-életműkiadás egyes darabjai révén sokat tett a kötetben eddig meg nem jelent szövegek összegyűjtését és közreadását illetően. Ebben a sorozatban a legjelentősebb felfedezésüknek tekinthetjük a legutóbb (2016-ban) két részben megjelent *A tudósok* című regényt, amelyet jóllehet még mindig csupán töredékként, mégis az eddig ismertekhez képest legteljesebb formájában kap kézhez az olvasó. Kicsit túlzó a sorozatszerkesztő Kőbányai János *Utószó*ban tett megjegyzése: „a most Atlantisz-létből felbukkant magyar nagyregény”. Ugyanis 1894-ben az *Élet* című folyóirat hasábjain a mű tizennégy fejezetéből nyolc megjelent, tehát végső soron nem a semmiből tűnt elő. Kétségtől izgalmas kérdés, mi lehetett az oka, hogy az Athenaeum Kiadónak szánt regény végül mégsem látott napvilágot, sőt kétötöd része mindezidáig lappangott. A tizedik fejezetet még a most sajtó alá rendező Zsoldos Sándor és a munkába bekapcsolódó Arany Zsuzsanna sem találta meg, az utóbb előkerült részek pedig nem voltak letisztázva – egyes szavak, mondatok hiányoznak vagy olvashatatlanok, minden bizonnyal ezeken az író még dolgozott volna, ahogyan a folyóiratban megjelent részeket is tovább igazgatta.

Kérdés tehát, hogy az ilyenképp, mintegy százhusz év késéssel, töredékként megjelent mű hogyan járulhat hozzá mégis a kanonizáció utólagos revíziójához. Aligha hihetjük, hogy Szomory a most megjelent formában teljes műként tekintene a szövegre, ugyanakkor a felbukkant fejezetek ismeretének fényében mindenképp érdemes újragondolni a regény megítélését. Annak ellenére, hogy ez talán a szerzőről alkotott összképen arányaiban keveset módosíthat. Az viszont tény, hogy az eddigi elemzők kénytelenek voltak egészként kezelni az első nyolc fejezetet – amelyből természetesen leszűrhető sok minden a szöveg stílárius sajátosságairól –, azonban eszmeiségéhez, teljesebb értékeléséhez közelebb vezetnek az utolsó részekben olvasható fordulatok, amelyek immár maradéktalan ívét rajzolják meg a szereplők életének.

A könyv alcíme: *Regény a modern magyar társadalom életéből*; elemzői a tervezett kötethez tartozó cikluscímre is felhívják a figyelmet: *Az éhező emberiség*. Szomory monográfiusa, Réz Pál kulcsregényként tekint a műre, és Kőbányai János is hajlik rá, hogy a kor társadalmi valóságának láttelejét nyerjük ki a szövegből. Az viszont tudható, hogy a szerző tiltakozott a kulcsregényként való olvasat ellen, művének ötletét pedig Alphonse Daudet *A halhatatlan* című 1888-as művéből kölcsönözte, amely egy, a Francia Akadémiát lejárató pamflet. Az azonban kétséges számomra, hogy a mű apropója akár a Magyar Tudományos Akadémia elleni indulat, akár – az alcímnek megfelelően – a modern magyar társadalom ábrázolásának szándéka lenne. Legalábbis nem annak szociográfiai értelmében, sokkal inkább bizonyos eszmei áramlatok lenyomataként olvashatjuk a regényt.

Persze társadalomrajzként sem utolsó, hiszen figuráinak jelentős része az akkor kialakuló értelmiség köréből kerül ki, középpontban az Akadémia elnöke, Ádám Ferenc és családja áll. Az Akadémia fellegvára felől szemléljük a rakparton dolgozó napszámosokat, a kereskedő polgárokat, és a Bécsből időnként ide látogató arisztokrácia képviselőit. A mai olvasó számára talán az teszi leginkább ismerőssé a helyzetet, ahogyan a pályakezdő tudósok, újságírók kuncsorognak a szellemi élet középpontjának folyosóin az előrejutás reményében. Csakhogy a megszerzett tudással való pénzkeresés és érvényesülés nem annyira a tehetségen alapul, mintsem egyéni kapcsolatok, egymást keresztező személyes érdekek függvénye.

Nem szeretném eldönteni a kérdést, hogy mennyire ajánlatos a kiadóval egyetértésben az életmű csúcsteljesítményének tekinteni *A tudósokat*. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy Szomory remekül fonja össze a sok szereplőt érintő szálakat, szövevényesen járja át egymást az alapvetően kétféle mozgatórugóra visszavezethető cselekvési modell: az egyik, amelyik a tudomány magaslata felé húz, a másik, amelyik az élet primer, anyagi igényeinek kielégítésére, egyfajta jólét elérésére fókuszál. Azonban a két önmagában korántsem ellentétes, egyaránt pozitív cél háttérben kevésbé magasztos ösztönző erők munkálnak. A tudományos (és írói) pályát a szereplők szinte kivétel nélkül nem „a szellem napvilága ragyogásának” tekintik, hanem sokkal inkább a becsvágy, a személyes siker elérése hajtja őket. A másik oldalon pedig vagy a sikertelenségből következő éhség, hiányérzet leküzdésének, vagy a tisztának aligha nevezhető szerelmi szenvedély kiélésének vágya áll. Alapvetően ezek az erők csapnak össze az ábrázolt karakterekben, de akármelyik pólust tekintsék is elsődlegesnek, az érte folytatott küzdelmüket csalások sorozata árnyékolja be. S ezért a regény nem elsősorban az Akadémia életét állítja pellengérré, hanem azt a fajta modern társadalmat, amelyben a személyes érdekvérvényesítés áll a középpontban, és ennek túlhajszolásából következően bizonyos, a században korábban éltetett eszmék csődöt mondanak.

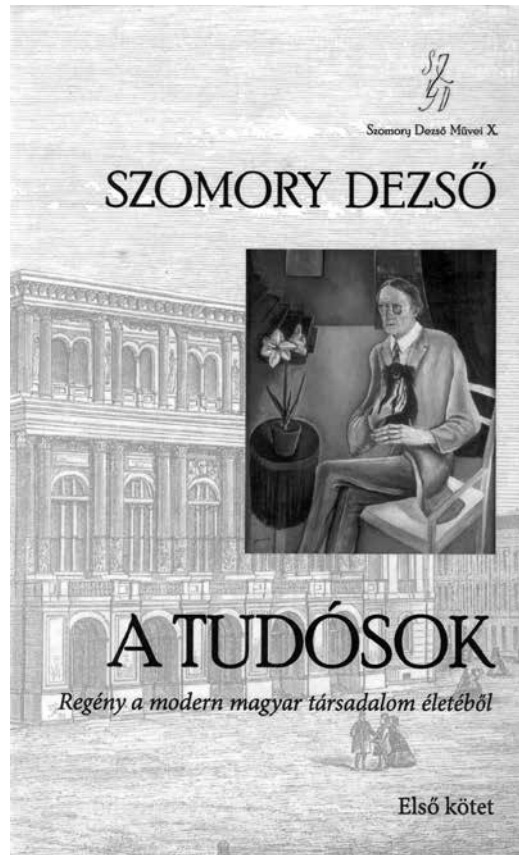
Ha megpróbáljuk összefoglalni a cselekményt, viszonylag egyszerű képet kapunk. A középpontban áll a már említett akadémiai elnök, a feddhetetlen filozófus, Ádám Ferenc, aki balszerencséjére színésznőt vett feleségül, Nánássy Laurát, ő azonban folyton szeretőket tart. Lányuk, Hámletá a tudományos közegeből származó ismereteinek rendszertelenségétől és anyja erotikus vágyainak örökségétől egyaránt szenved, életét azonban inkább az utóbbi megnesemesített változatának, az alapvetően mégiscsak öntudatlan ösztönökből fakadó, ám hűséges szerelemnek szentelné, miközben folyamatosan örlődik szerelmi vágy és halálvágy között. A fő konfliktus abból adódik, hogy a magát Ádám Ferenc filozófiájának értelmében lemondónak tettető, valójában nagyravágyó, igen tehetséges újságíró, Pékmester Endre beférkőzik az Akadémia épületében lakó családhoz. Laura szeretője és az elnök jobbkeze, a Tudományos Közlemények korrektora lesz, miközben látszólagos visszavonulását hirdető cikke, és az ezt követően begyakorolt visszafogott viselkedése miatt Hámletá beleszeret. Pékmester végül felhagy viszonyával, és a lányt feleségül veszi, de túlfűtött, szenvedélyes viszonyuk aligha lehet békés családi élet alapja, főként mivel Hámletá érzelmei hazugságra épülnek. Ádám Ferenc, akit Szomory rendszerint „apostolembernek” nevez, a regény lapjain végig a közelgő halállal harcolva írja élete fő művét – amelyet végül nem tesz közzé –, és mindenből és mindenkiből kiábrándultan hal meg egy privát elmeotthonban.

Az *Életben* megjelent nyolc fejezetben azonban még csak Ádám Ferenc lelki összeomlásáig jutunk el, amely felesége és Pékmester lelepleződésének következménye. Az ő halála után azonban még számos fordulat megy végbe, elsősorban a tudományos közegeben. Pékmester sajátjaként adja ki az apostolember feltört fiókjából ellopott kéziratot, és ezzel szerez magának népszerűséget, majd egy teátrális nagyjelentben az akadémikusok jelentős részét plagizálás miatt kiutasítja az Akadémiából, mint olyanokat, akik méltatlanok Ádám

Ferenc szelleméhez. Ennyiben áll tehát a Hámletá név rejtélye röviden: a feleség szeretője végez az apával, és a szerepre méltatlanul annak helyébe ül. Hámletá azonban nem áll bosszút az apjáért, őt magát érte megcsalás, hiszen az a Pékmester, akit megszeretett, nem azonos azzal, aki valójában a férje. Az allegória tehát nem teljes, a lány öngyilkos lesz, és a férjként kudarcot vallott intrikus nem képes kiállni a beszédére váró tömeg elé – azonban a mű utolsó néhány sora szintén hiányzik. A lány neve azért is érdekes – ahogy arra Mórocz Gábor is kitért tanulmányában (Mórocz Gábor: *Antiintellektualista eszmei tendenciák Szomory A tudósok című regényében = Tiszatáj, 2014/11*) –, hiszen vezetékeve „Ádám”, s Hámletá zavarodottságának egyik oka éppen a tudás, pontosabban a rendszertelenül, s így inkább kártékonyan összegyűjtött tudás. De talán az sem a véletlen műve, hogy az Akadémia első emberét így hívják. A keresztneve pedig Ferenc: akár Assisi Szent Ferencet is eszünkbe juttathatja, legalábbis amennyiben Szomory szent emberként, a saját közösségében is különleges, elhű emberként írja le, aki örömeiről lemondó életfilozófiájával vált elismertté.

Azonban ez az asszociáció is csak óvatosan alkalmazható, hiszen az elnök többnyire mint „bibliai király” vagy „fenséges apostol” jelenik meg.

A főszereplők mellett még számos alak árnyalja a képet az élet és tudomány közt folyó vívódások lehetséges módjainak színrevitelével. Ott van például a karikatúraszerűen mindig éhes Lahór Jenő, aki sikertelen próbálkozásait követően inkább beáll napszámosnak. Laura volt szeretője, Loránth Lajos író, aki a kényelmes életet választja egy idős és gazdag nő oldalán. És a könyvkiadó, Vogelthaler, aki bár a tudományok nagy pártfogója, a „trónörökös” reményében összeáll a szomszédos kalapszalonnal tulajdonosnőjével. Csakhogy ez sem a boldog szerelem története, hanem titkos vágyak ütköztetése, és kettőjük közül csak a nő álmai teljesülnek: a könyvkereskedés árából egy új kalapszalonnal a Váci utcában. Hiába tehát a szellemi központ megléte, hiányzik belőle az igazán tenni tudó erő, az éhségen győz a kényelem, a könyvek, a szellemi javak felett pedig a fejfedők. De hozzátesszem: lesz új, modern könyvkereskedés a régi helyén, a tudósok lejáratása és a könyvkiadó megszűnése inkább egy új korszak beköszöntét, új szellemi áramlatok eljövételét jelzi. Szomory humorosan az új könyvkiadó egyik társtulajdonosának a saját születési nevét kölcsönzi (Weisz Mór), a képzeletbeli polcokra pedig saját novelláskötetét és Daudet műveit is kiteszi. Noha a mellékszereplők neve általában kevésbé beszédes, mint a főszereplőké, nagy segítséget nyújt az alakok emlékeztetésében a nevekhez társuló állandó, mondhatni eposzi jelzők használata. Burján Fülöp

felbukkanásakor például a szerző ritkán mulasztja el megemlíteni a kék szemeket, „amelyek színét, mintha a felesége szeméből lopta volna”. Az ilyen ismétlődések egyrészt archaizáló, másrészt lírai hatást keltenek.

A történet abszurditása miatt, ahogy már írtam, nem annyira modern társadalmi tükör funkciójában tartom erősnek a regényt, hanem azért, ahogyan a századvég lenyomatának tekinthető eszmei tartalmak behálózzák a cselekményt. Azáltal, hogy ezek a kvázi ellentétpárok működésbe lépnek: például a tudással szemben felértékelődik a pusztá élet, a dolgoz élet; az élet és a halálvágy ütközik egymással; illetve felszínre törnek a nyers szexuális ösztönök, amelyeket kissé pszichologizálva, amellet naturalizmusba hajlón ábrázol Szomory. És mindezt sajátos írói stílusában teszi, messzemenően részletező leírást nyújtva a mindentudó narrátor tekintetén keresztül a Duna-parti belvárosról, amelyet párizsi évei alatt csak emlékeiből idézhet fel. Szokatlan, durvának ható képei, hasonlatai által, amelyekben kissé a francia szimbolista költők hatása is érződik. Vissza-visszatér egy-egy állandó szókapcsolat, amely egyszersmind líraivá teszi a szöveget, máskor pedig színpadra illő, eltúlzott érzelmi töltetű jeleneteket olvashatunk. Ugyancsak nem maradunk finom irónia és humoros, gúnyos megjegyzések nélkül, szimbólumként is érthető, előreutaló megjegyzéseket is találni, amelyek mind izgalmas nyelvi élménnyé teszik az egyébként – még ha visszszámolok százhusz évet, akkor is – nehézkes nyelvezetűnek tetsző, sok idegen kifejezéssel operáló szöveget.

(Szomory Dezső: A tudósok. Regény a modern magyar társadalom életéből, I–II. Sajtó alá rendezte: Zsoldos Sándor. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2016. 428+408 o. ISBN I. kötet: 978-963-9512-66-5, II. kötet: 978-615-5480-26-3. Szomory Dezső Művei X. Próza)

EGEY Tibor
Szabó Csaba
(1937–2017)

Emlékezés a hú pataki diákra,
diplomatára, baráttra

Már nem integetünk egymásnak a mozgólépcsőn... Többé nem telefonálunk egymásnak... Nem vitatjuk meg szinte naponta a híreket... Nem reménykedünk együtt családkunk, hazánk jövőjét latolgatva...

Tóth Mihály, mindenki Miska bácsija, a Sárospataki Református Tanítóképző gyakorló iskolájának vezető tanítója, az írás-olvasás-számolás tanításának országos hírű mestere, amikor 1943 szeptemberében az elemi iskola első osztályában egymás mellé ültetett két fiúcskát, nem tudhatta, hogy életre szóló barátság megszületését indította el. A két fiú attól kezdve sokat játszott együtt, bélyeget gyűjtöttek, cseréltek. Viszonylag eltérő habitusúak voltak, ezért jól kiegészítették egymást, a különbségek számos kapocscsal kötötték össze őket, erősítve barátságukat. Az első elemitől kezdve 12 évig, az érettségiig osztálytársak, az első és az utolsó négy évben padtársak. Jó tanulók voltak, soha nem féltékenyek a másik sikerére, segítettek, támogatták egymást. Óh, azok a '40–50-es évek... De ők a többiekkel együtt alig-alig érzékelték a politikai élet egyre sürűbben tornyosuló viharfelhőit, azt, hogy először az általános iskolai tagozatot, majd 1952-ben a gimnáziumot is államosították. Hiszen tanáraik mindig megmaradtak, védtek őket. És azok a nyarak a Bodrog parton, a tábortüzek, a kirándulások, táncesték... A személyes emlékek özöne zúdul rám. E sorok írójának megremeg a toll a kezében, szemét pára önti el... Megemlékezést írni

Csabáról?! A hozzá legközelebb álló barátjáról?! Nehéz, nagyon nehéz... De, ha már mások így látják, ezt várják, hát kötelesség. A megindult lélek lassan megnyugszik, s a barát úgy dönt, megpróbál érzelmek nélkül objektív historikus lenni.

1937. szeptember 19-én született Sátoraljaújhelyben. Édesapja, Szabó Károly, a Sárospataki Református Kollégium testnevelő tanára volt. Kari bá', így hívták tanítványai – az évente közel 800 tanítványát szinte személy szerint ismerte, mindenkiben felfedezte azt az adottságot, hajlamot, amiben jó volt, az atlétától nem kívánta, hogy extrát produkáljon a nyújtón, és fordítva. Édesanyja, Szüts Kató, Szüts Istvánnak, a Kollégium Gazdasági Bizottsága főszámvevőjének a leánya volt.

Csaba korán megtanult síelni, vívni, kosárlabdázni, emellett a Sátoraljaújhelyi Zeneiskola Patakra rendszeresen átjáró zene-tanárától zongoraleckéket vett. Amint megalakult az iskolai tánczenekar, ő lett az együttes állandó zongoristája. A magyar nyelv és irodalom, az angol és az orosz nyelv voltak kedvenc tantárgyai. 1953-ban övé lett lesiklásban a junior országos bajnoki cím, 1954-ben pedig megnyerte kard egyéniben a területi bajnokságot – az országos döntőre nem tudott elutazni, mert a patronáló Vörös Meteor sportegyesületnek anyagi erejéből nem futotta a részvétel támogatása.

1955-ben kitüntetéssel érettségizett s felvételt nyert a budapesti orvostudományi

egyetemre. Az 1956-os forradalom és szabadságharc az ő életébe is sorsdöntően beleszólt. Az eseményekben aktívan, tanúként vett részt, majd elhagyta a fővárost, később az egyetemet is. Úgy látta helyesnek, ha egy évig Csepelen fizikai munkát végez – majd végleg a pályamódosítás mellett döntött.

1959-ben felvették a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem bölcsészkarának angol-orosz szakára, a szótáríró, nemzetközileg is elismert Országgh László tanszékére. A professzor szigorú tanár volt, sokat követelt. Szabó Csaba nála rendre jelesen kollokvált – kedvenc tanítványa lett. Szakmai, emberi kapcsolatuk Országgh 1984-ben bekövetkezett haláláig tartott.

Harmadéves korában ismerte meg a néprajzi tanszéken tanuló Kovács Emesét – aki azért kezdte meg és folytatta tanulmányait Debrecenben, mert semmi reménye nem volt arra, hogy budapesti lévén a fővárosi egyetemre nyerjen felvételt, ugyanis édesapja az 1946/47-es Magyar Közösség elleni koncepciók során börtönbe került, politikai üldözötté lett, állását elvesztette, évekig fizikai munkával kereste kenyerét. Debrecenben, ahol a tanárok többsége egykori Eötvös kollégista volt, más volt a légkör. Az ismeretségből mindent elsöprő, egy életre szóló szerelem lett. 1962-ben összeházasodtak, és többek között Országgh László ajánlásával, elhagyva Debrecen, tanulmányaikat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatták, ahol Kovács Emese magyar-néprajz, férje pedig angol-orosz szakos tanári diplomát szerzett.

Első munkahelye az IBUSZ volt – itt hamarosan kiemelt idegenvezető lett, aki csoportjait a világ különböző országaiba, tájaira vitte, utaztatta. 1975-ben munkatársa baráti ajánlására a METESZ-hez került, majd néhány év múlva az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt (a mai MOL jogelődje) világbanki részlegéhez. Mindkét helyen nyelvtudására, kiemelten jó szervező készségére volt szükség – a nemzetközi kapcsolatok kiépítése, konferenciák szervezése, meledzselése volt a feladata.

Közben megszülettek gyermekei. Gergő 1966-ban, rá két évre Réka. Fia vegyészmérnöki, majd erdész diplomát szerzett, leánya az ELTE-n angol-olasz szakon végzett.

1990-ben az Antal kormány a külügyi szolgálatok újjászervezésével foglalkozott. Ekkor barátja, aki akkor a svájci követségünket vezette, a Külügyminisztérium figyelmébe ajánlotta őt. Feleségével együtt 1990-ben már Washingtonban voltak, ő lett a magyar külképviselő kulturális attaséja. Ám a kitűzést egy-két fontos esemény megelőzte. 1988 nyarán a pártfőtitkár-miniszterelnök Grósz Károly az USA-ba látogatott. Bertalan Imre egykori kényszer-emigráns pataki diák, lelkes, az Amerikai Magyar Református Egyesület elnöke, püspöke, Eugene Osterhaven, a Michigan állambeli Hope College egyetem akkor már nemzetközileg híres lelkes professzora, aki 1945-től magyar felesége révén Sárospatak szerelmese, a Kollégium támogatója – mindketten bejáratosak a Fehér Házba –, akik létrehozták a Friends of Sárospatak szervezetét, s tetemes összegeket gyűjtöttek össze azért, hogy reményeik szerint, ha a pataki iskola egyszer visszakerül a református egyház kezelésébe, azt támogathassák – nos, Grósz szavát vették, hogy a kormány vissza fogja adni Sárospatakot. S jött az üzenet Patakra: szervezzenek támogató alapítványt, hogy legyen hová átutalni a segítő dollárokat. Így jött létre az egyházkerülettel egyetértésben a budapesti baráti kör 1988. novemberi ülésén a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány (a továbbiakban SRKA, ill. Alapítvány), amelynek hivatalos jóváhagyása 1989 tavaszán történt meg. A 114 alapító tag egyike Szabó Csaba volt, akkor már aktív MDF-es aktivista. A Kollégium pedig 1990-ben újra az egyházé lett.

Washingtoni tevékenysége gyakorlatilag két területen lett jelentős. Szervezte a nagykövetség előadó estjeit, amelyekre neves hazai és külföldön élő előadóművészeket, irodalmárokat, ifjú politikusokat hívott meg. A washingtoni diplomáciai testületek kép-

viselői, kongresszusi tisztségviselők, kint élő magyarok találkozóhelye lett követségünk, ahol a vendégek lelkesedve fogadták a hazánk jó hírét vivő művészek fellépését, ifjú politikusok előadásait. Ezeken a találkozón sokat fotózott, a fényképek, az azokhoz fűzött megjegyzésekkel a család tulajdonában vannak. Kultúrtörténeti és igazgatástörténeti dokumentumok – feldolgozásuk a jövő feladata.

Kiérkezése után azonnal felvette a kapcsolatot a kint élő neves pataki diákokkal – természetesen Bertalan Imrével és Eugene Osterhavennel, majd Szathmáry Lajossal a világhírű chicagói Bakery Étterem milliomos tulajdonosával, volt pataki osztálytársával, Desidere Rothtal, a híressé lett nőgyógyással. Ezekből a kapcsolatokból később a Kollégium javára drága gyümölcsök születtek. Menedzselte a Friends of Sárospatak dollármillióinak az Alapítványhoz kerülését, Sárospatakon az úgynevezett Bertalan Ház átalakítását, Szathmáry Lajos szóbeli végakaratainak megfelelően több konténernyi tárgyi és könyvadomány megérkezését és átvételét a Kollégium Könyvtárába, a száz darabból álló nevezetes Kossuth gyűjtemény elhelyezését a pataki Rákóczi Múzeumban.

Amikor 1990 végén arról érkezett hír, hogy a Kollégium második világháborúban Budapesten eltűnt értékes könyvei, unicumai annyi félrevezető tagadás után mégiscsak feltehetően a Szovjetunióban, de visszaszerzésükre a magyar kormány nemigen lehet kezdeményező – ám az Egyesült Államok diplomáciája, kihasználva a peresztrojka kedvező légkörét, az ügy érdekében kezdeményezhet – Szabó Csaba több tárgyalás után elérte, hogy az országgyűlés külügyi bizottságának tagja, Hörcsik Richárd találkozhasson Tony Flynchcsel, a Kongresszus külügyi bizottságának elnökével, s a könyvek ügyét előadhassa. A diplomáciai csatározások elindultak, hosszú évekig tartottak, míg végül 2006-ban a könyvek jelentős része hazatalált.

A külügyi szolgálat négy évre szól, de jó munkája elismeréseként egy évvel meghosz-

szabbították. Hazatérése után azonnal bekapcsolódott az Alapítvány kuratóriumának munkájába. Kurátorként 2001-ig szolgált, majd a SRKA felügyelő bizottságának elnöke lett. Ezt a tisztséget haláláig betöltötte. Éveken át tagja volt a Kollégium Igazgató Tanácsának.

Az Alapítványon belül az egyedi alapítványok számát ő is gyarapította. Édesapja emlékére családjával együtt a diák sportolók és versenyek támogatására 1998-ban jelentős összeggel megalapította a *Mens Sana in Corpore Sano* alapítványt, majd az ő ösztönzésére hasonló céllal jött létre a volt osztálytársa nevét viselő Desider Roth Alapítvány. Kurátorsági ideje alatt menedzselte az ún. Bertalan Ház végső, az öregdiákok által mindig is igénybe vehető épület ismételt átalakítását, Bertalan Imre emlékének megörökítését, könyveinek kiadását, számos, az Alapítvány által támogatott könyv megjelenését, többek között a SRKA éves tevékenységéről szóló nyomtatott beszámolók kiadását. Amikor 1996-ban, az 1948-ban betiltott Pataki Diákok Országos Szövetsége utódként létrejött a PADISZ, a Pataki Diákok Szövetsége, első elnöke ő lett. Ezt a tiszttét 2000-ig töltötte be.

A Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete találkozóinak otthont adó Magyar Kultúra Alapítványt a kormányzat megszüntette. Átmeneti idő után Szabó Csaba kapcsolatai révén elérte, hogy a találkozónak és az Alapítványnak a belvárosi, Belgrád rakpart 21. szám alatt működő klub adjon otthont. Az összejöveteleken, folytatva az elhalálozott Pálóczy Bertalan áldozatos munkáját, ő fotózott, dokumentálta a történeteket.

1996-ban az Egyesült Államokból hazatérve Emese régi álmát sikerült megvalósítaniuk. Megtakarított pénzükből viszonylag igen kedvező áron Kulcsban telket, rajta a Dunára néző kis nyaralót vásároltak. A kertben néhány év alatt mintagazdaságot teremtett – elsősorban az unokák, Márton, Kristóf, Gáspár és Ambrus örömére. De a kulcsi ház a budapesti lakás mellett számos tágabb és

szűkebb baráti találkozó színtere lett. Vendégszeretetükre a náluk megjelentek sokáig fognak emlékezni.

A kiküldetés után, 1996-ban rövid ideig az akkor induló Károli Gáspár Református Egyetemen kapott állást, a nemzetközi kapcsolatok kiépítése, gondozása volt a feladata. Ibuszos ismeretsége révén meghívást kapott, illetve őt ajánlották az alapítványi Xantus János két tannyelvű Idegenforgalmi Gimnázium honismeretei, földrajzi óráinak ellátására. Óráit angol nyelven tartotta. Tanítványai rajongtak érte. Közben nyugdíjba ment, de tovább tanított. Tizennégy évig állt a katedrán. A tanítást akkor hagyta abba, amikor később végzetessé vált betegségének első tünetei jelentkeztek nála.

A tanítás mellett, de utána is feleségével együtt lelkesen dolgozott a SRKA javára, úgy, mint korábban – mindig mindent közösen csináltak. Két munkájára külön is büszke volt. A Kollégium Trianon utáni felívelő korszaka (1931–1952) tanárainak életrajzi kötete *Pataki tanáraink* címmel 2006-ban jelent meg. 2008-ban látott napvilágot *Pataki diákok az '56-os forradalomban* című gyűjteményes munkája, méltó emléket állítva a forradalomban résztvevőknek. Mindkét kötetet írta, szerkesztette, gondozta kiadásukat.

A gyilkos kór feleségét és őt is megtámadta – évekig hősiesen túrték a fájdalmakat, a kezeléseket. A családon és szűkebb baráti körön túl a kívülállók nemigen tudtak betegségeikről. Fegyelmezetten, nagy akarással tették a dolgukat szinte az utolsó perceig. Amikor rá kellett döbennie arra, hogy Emesének már csak napjai vannak hátra, az orvosok végleg lemondtak róla – hirtelen összetört. Június 29-én este könnyezve felhívott: „Nincs erőm hozzá, kérlek, értesítsd a fiúkat, hogy Emese elment.” – mondta, és letette a fogylót.

Ha az erős lélek, amely sokáig féken tudja tartani a test nyavalyáit, erejét veszti, akkor a kór minden erejével és gyorsan támad – akkor hiábavaló leánya áldozatos, mindkettőjüket éjjel-nappal ápoló, gondozó

munkája. 2017. július 5-én késő délután kölcsönös Isten áldjonnal, kézfogással köszöntünk el egymástól. Hajnalban, neve napján lelke elhagyta meggyötört testét, elindult, hogy megkeresse imádott hitvesét.

A Duna-parti ház, távol Budapesttől, az volt az a hely, ahová mindig visszatértek pihenni, erőt gyűjteni. Végakarataknak eleget téve Philemon és Baucis hamvait szűk családi körben, 2017. július 14-én református gyásztentisztelet keretében a kulcsi temetőben helyezték el örök nyugalomra.

Halmi Iván

Úti batyu Csabának

„Mert ahova te mégy, oda megyek”
(Ruth 1,16)

„Ki tudja merre, merre visz a végzet,
Göröngyös úton, sötét éjjelen.
Vezesd még egyszer győzelemre néped,
Csaba királyfi csillagösvényen.”

Egy ösvényen indultunk, Megyeren át.
Kari-bá örököse hátán mit vitt?
Elnök úr! Mért hagyta el a zongorát?
A *Kulcsot* se találjuk, ha nem vagy itt!

Batyudban pogácsa, bor, kis szalonna,
Meg egy jókora darab a szívünkéből.
Talán jobb is ez, mint a *fenti* manna.

Maradt ránk a parnasszusi kövekből...
Visszük – míg bírjuk – *iskolánk* zászlaját
A te nevedben is, tűzön-vízen át.

2017. 08. 10.

LAKATOS-FLEISZ Katalin

Gárdonyi keserédes hangja

Egy szövegben először a hangvétel érinti meg az olvasót. A kitartóan beszélő hang, amely továbbkísér az immár ismerőssé vált történetben. A hang több mint a téma, több mint a nézőpont. Több annál, hogy mi lát-szik, hogy a dolgok milyen szemszögből látszanak. Szempontot bármikor válthat egy szöveg – noha ez a játékszabály része – de a hang, jó esetben, ugyanaz marad.

A magyar irodalom bővelkedik erős, következetes hangú írókban. Ilyen erős, a stílus, az eredetiség védjegyét hordó hang Krúdy Gyuláé, de előbb Mikszáthé, Jókaié. S most ne a nagy, széles ívű, mesélő hanghordozásra figyeljünk, noha mindhárom író nagy elbeszélő. Inkább arra, ami jóval korábban, még a mese elkezdése előtt megjelenik. A hang közvetítő, médium jellegére, a mesélés mikéntjére.

Gárdonyi Géza mesélő hangja meg-fejthetetlen. Ott rezeg valami a szavak és a mondatok között, amit megérteni nem igazán tudunk. Hogy közölni akarnak valamit a történetek, hogy a sorok között keserédes élettudás lappang, amely kifejezésért ki-ált. Ne a komoly, kötelező olvasmányoknak számító történelmi regényeket lássuk meg először Gárdonyi életművében, amikor is az író „haptákba vágja magát” és mélyreható történelmi kutatások után letesz elének egy-egy komoly regényt. (Habár minden kutatás ide vagy oda, érezzük, hogy az író szívesen bolyong a múltban, s ebben elmúltságának romantikus íze a fontos.) Inkább az íróját

az emberi kapcsolatok szakértőjének mutató kisregényekről fűjjük le a port, már csak azért is, mert Gárdonyi intim lényé leginkább ebben a babérokra legkevésbé pályázó műfaj-ban remekel.

A *Te Berkenye* című kisregényének be-vezető mondatai között találjuk az alábbi pasz-szust: „Az egyik ablakfülkében kopottas vén úr ül. Szürke magyarzsinóros zekéjében vala-mi rég elmúlt kornak a visszamaradt figurá-ja. Mikor még magyar urak is éltek Pesten!” Ezt a néhány mondatot akár Krúdy is írhatta volna. De Krúdy szívesen cselezik az olva-sóval, nála mindig érezzük az iróniát. Ő kü-lönböző tükörképekből láttatja az alakokat, s előfordul, hogy ezek megsokszorozódnak. Most akkor melyik az igazi? – kérdezhetjük. Krúdy végtelen tüköruniverzum. Gárdonyi viszont mindent komolyan vesz, komolyan gondol. Nem tükörből láttat, hanem ablak-üvegen át. Előfordul, hogy az üvegen eső-cseppek peregnék – a kép elmosódó – de érezzük, ugyanaz az alak lenne akkor is, ha vakítóan sütné a nap. Gárdonyit nem a kép érdekli, hanem a testes, darabos ember.

Gárdonyi naiv hangja (vigyázat, a hang nem jelent életfelfogást!) az életet mélysége-sen komolyan vevő alkotó hang. Ami azért kissé mosolyra késztet, még ha elégedetten nyugtázó mosolyra is. De van a „nagy” írók-nak, a magasrendű irodalomnak olyan vonu-lata, amely ebből az életet komolyan vevő, azt fürkésző alapállásból származik. (Például ilyen Márai életműve.) Ez a típusú irodalom

sokkal inkább adózik a hagyománynak. A frivol, kísérletező kedv nem kenyere. Gárdonyi nőalakjainak libbenő tündérvoltát legfeljebb, ha az esendőségük csorbítja, de attól még vérbeli tündérek. És mennyire megható, ahogy a társadalmi határok szabta korlátok előtt fejet hajt! Kastélyban nevelkedő lány nem lehet a gazdag parasztfiú párja (*Te Berkenye*); a férjes vagy már elkötelezett asszony házasságtörő (*Ábel és Eszter*). De mégis, az erkölcsiség, a szabálykövetés palettáján milyen gazdag színkeverésre nyílik lehetőség! A kastélyban nevelkedő lány nem azért nem mehet hozzá Berkenyéhez, mert amaz alacsony származású – vagyoni szinten a pár valahol félúton találkozik: a fiúból ügyvéd lesz, a grófi család viszont elszegényedik –, hanem alapvetőbb korlát áll fenn. A gazdagság a kisregényben az élet apró örömeit élvezni tudás, a gyarapodásra, a „teliségre” való fogékonyság. A szegénység mindennek ellentéte. Közhelyes, moralizáló gondolatok ezek? Talán igen. De ahogy Tolsztoj is moralista, mégsem unalmas, mert moralizmusa étellel teli, Gárdonyi is az élet árnyalatait, pillanatokban változó színeit keveri. A *Szunyoghy miatyánkja* című kisregényben leitmotívumként vonul végig a romlásba döntő „fantázia”, amikor a mesélő didaktikus bölcsekedése kedvesen naiv („a nő a fantáziájával gondolkodik”, a reggel az ész ideje, az este a fantáziáé stb.), azonban a fantáziát illusztráló történet meggyőzi az olvasót minderről. Gárdonyinak ismét igaza van. És elhiszük neki azt is, hogy az esti, mélabús, „fantáziás” nő – a második feleség – épp képzelete miatt esendő, gyenge. Nem lehet olyan társ, mint a nappali, világosságot kedvelő, élet-teli nő.

Aztán itt van a test és a lélek megható különválasztása, amin a mai modern, sőt posztmodern ember csak mosolyogni tud. És aminek az *Égre néző lélek* bölcsekedéseiben – a füves könyv hagyományaihoz méltóan – hangot is adott. Alapkérdése a legáltalánosabb, legemberibb kérdés, ami csak lehet: az ember nem halhat meg csak úgy... Kell valamilyen célja, értelme legyen ennek a föl-

di életnek... És ha a test csak ruha, a lélek ruhája felfogás közvetlenül, bölcsekedésként kimondva már keveset mond a mai embernek, mindez a regényekben életszínekkel keverve új értelmet kap. S ezzel a testi és lelki szerelem különválasztása is hiteles lesz. Mert milyen világ az, ami az *Ábel és Eszter* „lelki” szerelmespárját körülveszi? Sem a jómódú polgári társadalom a maga szokásaival: ebéd, vacsorák, délutáni vecsernyék, séták, sem a garasoskodó, szívós fölfelé jutás, a polgári világba való törekvés nem az igazi élet. Merev társadalmi szokások korlátai itt is ott is. Nem csoda tehát, ha két érzékeny fiatal titokban találkozik, no nem azért, hogy a társadalmi korlátok ellenére egymáséi legyenek, hanem csak azért, hogy életük, lényük apró-cseprő titkait egymásnak elmondhassák. Hogy egymás lelkének egy-egy kis darabkáját érezzék. Semmi köze nincs ennek a kapcsolatnak a kitarított vágy, a beteljesületlen szerelem romantikus hagyományához. Annál sokkal földibb, sokkal józanabb.

Öröm az olvasónak, amikor a becsületes, egyenes Gárdonyi mintegy cinkosan kikacsint az olvasóra, az *Ida regényében* például. Lássuk, hogyan boldogul a szerzetesek nevelte lány a korántsem szerzetesi elvek szerint működő világban. Az állig begombolkozott lánynak apja házába hazatérve jómódú polgár életét, szokásait kell élnie, felelőtlenül költekeznie, ékszereket hordania. A pénzről fogalma sincs, mégis maga válik pénzzé, árucikké házasságában, és ebből a furcsa érdek-kapcsolatból kell valamilyen érzelmi szálat találnia férjéhez. Nem kis tétje van a regénynek. A szabályok, az élet, a morál elvei tehát nem eleve adottak, hanem maguk a szövegek találják meg, állítják fel őket.

Bár lehet, hogy Gárdonyi nem is akar túl sokat mondani. Az élettől fejbekölíntott ember csodálkozása váltakozik valamennyi szövegében. Talán csak annyit, hogy valahol az akácfák mögött lement a nap, de mi kiülünk a tornácra, és élünk tovább.

KOVÁTS Dániel

Zarándokúton

Kazinczy Ferenc nyomában

A Kazinczy Ferenc Társaság megalakulása óta törekszik arra, hogy névadója életútját és életművét a maga szerény eszközeivel feltárja, ismertté tegye. Ezért vállalkozunk írásainak kiadására s évkönyveinkben a róla szóló tanulmányok közzétételére. Számon tartjuk a Kazinczy emlékhelyeket és emlékjeleket, a nevét viselő iskolákat, a vele kapcsolatos anyanyelvi mozgalmakat. Sajátos színfoltja lett munkánknak az a kezdeményezés, hogy járjuk be azokat a helyeket, amelyeken Kazinczy is megfordult, amelyekről írásban is tudósított. 2007 májusában mikrobusszal ismételtük meg Kazinczynak 1816-ban lovas batáron megtett mintegy kétezer kilométeres partiumi és erdélyi útját, ahogyan az az *Erdélyi levelek* alapján megeleveníthető, 2009 őszén pedig – születésének 250. évfordulója tiszteletére – a rab Kazinczy nyomában indultunk zarándokútra. A *Fogságom naplója*, levelezése s más írásai szolgáltak alapul az útvonal megtervezéséhez. Szerény csapatral indultunk el, hogy kilenc nap alatt 3000 kilométernyi távolságot leküzdve, hazánkon kívül további öt mai állam – Szlovákia, Csehország, Németország, Ausztria és Ukrajna – területére lépve Alsóregmectől Munkácsig, sőt „második rabságában” Széphalomig kövessük Kazinczy útját.

Élményeinkről a *Széphalom* évkönyv lapjain beszámoló is született (Kováts Dániel: Zarándokút a fogságot szenvedő Kazinczy nyomában. Kemecei Balázs és Dobák Diána fényképeivel. = Széphalom, 19. kötet, 2009.

173–212. o.), majd az utunkon készült színes felvételekből 2010-ben kiállítást rendezett a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum. Ezt a képanyagot bemutatták 2016-ban Győrben a Kazinczy Ferenc Gimnáziumban, s jelenleg Széphalmon a Magyar Nyelv Múzeumában látható a sorozat válogatott anyaga. A megjelent élménybeszámoló s a kiállítások sikere, a megtapasztalt éreklődés arra ösztönözte a Kazinczy Ferenc Társaságot, hogy kísérletet tegyen a szöveg és a képek könyv alakban való közzétételére. Az összeállítás megtörtént, a kapott támogatások lehetővé tették a szándék megvalósulását. E helyütt is köszönet illeti a Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollégiumát, az Anyanyelvpolók Szövetségét és A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítványt.

A zarándokúton a feladat az volt: megérteni az író táji élményeit, érdeklődését, találkozásait, s szembeállítani az általa rögzített képet a mai valósággal. Ezúttal azonban a fogságot szenvedő, napjai egy részét vasba verve megélt Kazinczyra kell figyelniünk, aki nem maga választja meg útjai irányát s megállóhelyeit. Ő maga szellemesen érezte helyzetét, amikor a gödöllői erdőben három pataki diákkal találkozik, s megkérdezik tőle: „A tekintetes úr hová megyen?” A válasz jellemző: „Nem megyek én, hanem *menettetem*.” A kényszer úzi idegen tájakra. Míg börtönei helyszínére ér, alkalma van széttekinteni, hogy azután hónapokon át a bezártság testet s lelket ölő egyhangúságával küzdjön meg

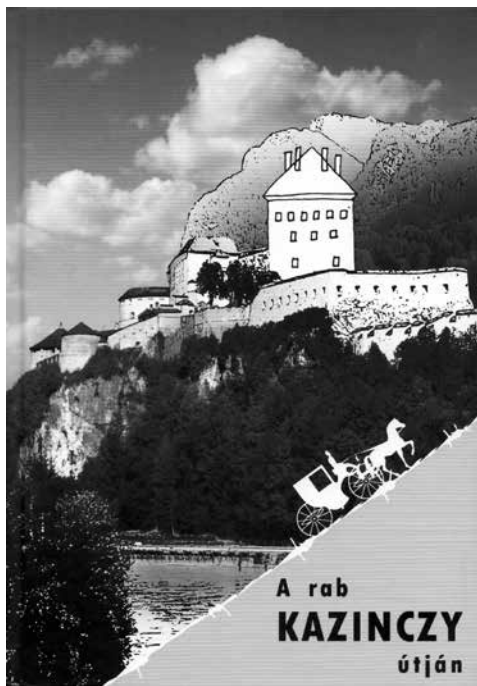

Budán, Brünnben, Obrovicban, Kufsteinben, Munkácson. Az állam foglyaival szigorúan bántak, a börtönök világa gyötrelmes világ. Kazinczy szellemi, lelki erejét azonban a legnehezebb körülmények között is megcsodálhatjuk; rabsága hat és fél esztendejének nyomon követése tanulságos élmény ma is.

De miért is kellett a szenvedések útjára indulnia? Az ellene emelt vád súlyos: felség-sértés és lázadás. A Martinovics Ignác nevéhez fűződő összeesküvés felgöngyölítése során került a gyanúsítottak, a letartóztatottak, az elítéltek közé.

Történelmi tanulmányainkból tudjuk, hogy I. Ferenc abszolutizmusa, cenzúrája, a magyar érdekek semmibevétele, a polgári átalakulás fékezése ellenállást váltott ki, létrejöttek olyan góccok, amelyekben – például a szabadkőművesek „páholyaiban” – szűkebb körben hangot adtak ellenvéleményüknek a változtatások hívei. Martinovics francia és magyar lapokban közölte kritikai észrevételeit, köréje csoportosult néhány híve. Két szervezet kialakítását kezdték meg, a célokat forradalmi kátékban fejtették ki. Sigray Jakab vezetésével formálódott a Reformátorok Társasága, amely egy nemesi köztársaság, valamint a jobbágyok jogegyenlőségének kivívását tűzte ki célul. A radikálisabb Szabadság és Egyenlőség Társaságát Hajnóczy József, Szentmarjay Ferenc és Laczkovics János vezette, ők forradalmi diktatórikus rendszer létrehozását tervezték. Besúgás révén a hatóságok tudomást szereztek a szervezkedésről, s Martinovics részletes beismerő vallomása nyomán 1794 decemberétől öt hónap alatt felgöngyölítették a később gúnyosan jakobinusnak nevezett mozgalmat. Hét vezetőjét kivégezték, 18 személyt ítélték bizonytalan idejű várfogságra, közöttük Kazinczy Ferencet.

A perben hozott ítélet szerint az író úgy hitte, „ezt a Társaságot a becsület szövetsége fűzi össze, hogy minden törvénytelenségtől teljesen ment, és hogy minden célja oda irányul, hogy a nemzetnek valami ösztönző nyújtassék”. Bírái mégis bűnösnek találták,

mert „a készülő bűn szörnyűségét és az ebből folyó veszélyes következményeket jól látta, mégis ezeket figyelembe nem véve, ennek a Társaságnak önmagát és hallgatását ünnepélyes ígérettel lekötötte, a reformátorok kátéját [...] magának leírta, [...] másnak is odaadta olvasás végett; ezeken felül az összeesküvést, melyet a már nála volt kátéval bizonyíthatott volna feljeleníteni elmulasztotta.” (Kazinczy Béla: A Kazinczi és alsó-redmeczi Kazinczy családnak II-ik korszakáról. Debrecen, 1910. 98–99. o.)

Az író több munkájában is megeleveníteti életének ezt a szomorú időszakát, noha – érthetően – ez a történet sokáig nem tűrte a nyilvánosságot. Amikor elhatározta, hogy korábbi jegyzetei alapján megírja *Fogságom naplója* című művét, akkor is csak arra gondolhatott, hogy gyermekei számára ad képet az elszenvedett próbatételekről. E munkája először 1931-ben jelent meg könyvként nyomtatásban (sajtó alá rendezte: Alszeghy Zsolt, Genius-Lantos Kiadó, Budapest), de a késői íróutódok körében feltűnő visszhangot

keltett. Kazinczy életének erről az időszakáról leveleiben, önéletrajzi írásaiban, köztük *Pályám emlékezete* című jelentős memoárjában is találunk utalásokat. Ezek alapján megrajzolható az út, amelyet 1794. december 14-e és 1801. június 28-a között megtett, s mi is aprólékosan megtervezhettük zárándokutunkat.

Ebben a könyvben párhuzamos útinaplót nyújtunk át az olvasónak. A fő fonalat a Kazinczy által elbeszélte világ bemutatása alkotja. Mi azonban a 21. századi tájat látjuk, abban keressük egy letűnt világ maradványait. S ha vannak is ábrázolásaink a 18. és 19. század fordulópontjának idejéből, kameráinkkal csak a most látható természeti és épített környezetet tudjuk megörökíteni. Látjuk, amit Kazinczy láthatott: a tájakat, a műemlékeket, ismerkedhetünk ezek történetével, de amit leírunk, nagyrészt rekonstrukció, bár minél teljesebb hitelességre törekszünk. Sajátos szerkesztésmódot igényelt hát a könyv megformálása: fel kell idéznünk Kazinczy szavait, melléjük kell tennünk helyszíni rajzait, s helyet kell adnunk a magunk leírásainak, képeinek. Így alakul ki az élmények látható és múltó ihletőiről olyan kép, amely értelmezhető a mai olvasó számára.

Közlendőnket oldalpárokba rendeztük. Balra, a páros oldalakra, Kazinczy vonatkozó szövegét helyeztük, ezt egészítik ki a mi tájékoztató jegyzeteink – az írásképpel egymástól világosan elkülönítve –, s ide építjük be az író rajzait. A páratlanokra kerülnek az utunk során készített fényképek, amelyekkel szeretnénk közelebb vinni könyvünk olvasóit a Kazinczy által látottakhoz, átéltekhez. Az utak, néhol az útvonalak is megváltoztak, ritkán lehet megtalálni az egykori postaállomásokat, fogadókat, ahol a rabok menete megállt, éjszakázott; az egykori várbörtönökből múzeumok, idegenforgalmi látványosságok lettek. De vannak kastélyok, templomok, kertek, képzőművészeti alkotások, amelyeket a mai látogató éppúgy megcsodálhat, mint Kazinczy Ferenc, aki a legreményte-

lenebb helyzetekben is meglátta, ami szép, ami érték, ami maradandó. Ez segítette át a nehéz éveken, ez adott erőt a kitaszítottság, a megbélyegzettség állapotában. A helyszíni széttekintés egyúttal közelebb vitt bennünket bizonyos utalások megértéséhez, művelődéstörténeti javak értékeléséhez.

Kérjük tehát a kedves Olvasót, tartson velünk a zárándokúton, amelynek során Kazinczy Ferenc szenvedésének, Golgotájának helyeit járjuk be ugyan, de föl-emelő élményekben is részesülünk.

(Kemecsei Balázs – Kováts Dániel: A rab Kazinczy útján. Párhuzamos útinapló. Fényképek: Kemecsei Balázs, Dobák Diána, Kováts Livia, Szigeti Sándor. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaiújhely, 2017. 208 o. ISBN 978-615-5784-00-2. Szerkesztőségünk a kötetet a Bevezető közlésével ajánlja az olvasók figyelmébe.)

BALÁZSI Károly

A közösségi művelődés ideje és rendje

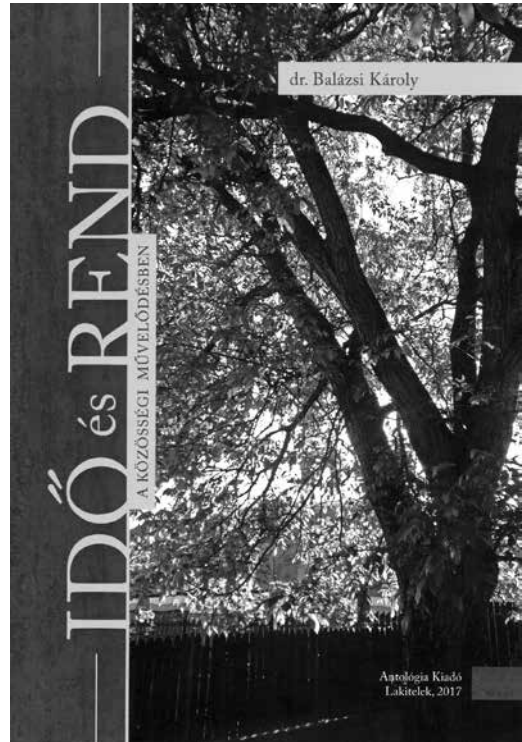

Ritka, mint a fekete holló, hogy valaki az elejétől a vége felé haladva rága át magát egy könyvön. Fekete hollót mondtam, mert rendszeres erdőkerülőként, vízen járóként még nekem sem volt szerencsém fehér hollóval találkozni az elmúlt száz évben. Urbánus lelkektől meg érjük be annyival, hogy a dolmányos varjút nem tévesztik össze a Hunyadiak címerállatával. Rendtartó olvasóként, így magam is a tartalomjegyzékkel és a bevezetővel kezdem forgatni a lapokat, s igyekszem mérlegelni, hogy a befektetett munka szolgálja-e majd fejlődésemet, mivel az élet rövid, az irodalom hosszú. Ha ezt a szerencsés kimenetelt nem is ígérhetem mindenkinek, azt jelenthetem, hogy én már elolvastam a két fedél közé eső összes részletet, így el tudom mondani, hogy a könyv miről szól, miről nem beszél, meg hogy miért pont ebben a formában kerül napvilágra.

Sommásan tekintve a tartalomra, benne három nagyobb témakört igyekszem körüljárni. A szakmatörténeti vázlatban arra tettem kísérletet, hogy mesterségünk eredetéről, koronként változó értelmezéséről és jelenlegi állapotáról fogalmazzak meg néhány gondolatot. Elunván a dicsőséges és hitvány királyokról, a vérben tocsogó háborúkról, tömeggyilkos hadvezérekről és cinkelt lapokkal kártyázó diplomatákról szóló történettudományi műveket, egy hivatásszerűen űzött szakma nevezetes névtelenjeit szeretném felragyogtatni. Az igaz embert lámpással kereső Diogenész, a csendháborító Naszreddin

Hodzsát és a szabadcsapatokat verbuváló *Bekepalit* invitálok asztalunkhoz, beszélgető partnerekként. Az eleven közösségi létformák színrelépésének és felbomlásának okait kutatom. A cselekvő közösségek története persze leginkább a művelődés történetébe ágyazottan, a kultúra közegében jeleníthető meg, abban a szellemvilágban, amely egyáltalán értelmet adhat evilági létünknek. Csak sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy az emberi lény törekvéseinek e fősodratú árama gyakran kerül kiszolgáltatott helyzetbe az úgynevezett nagypolitika mozgásirányának következtében. Ezért szemmel kell tartanunk a hagyományos történetírás főbb eseményeit is, noha azt a vadság korából ránk maradt tehertételként cipeljük magunkkal. Ezek az egymásra rétegződő szempontok aztán olykor egyenetlenné és eklektikusává teszik eszmefuttatásunkat, de fontosabb, hogy a jelenséget és a lényegyet igyekezzünk egymástól megkülönböztetni. Az meg már természetes, hogy az időben előre haladva, egyre részletezőbbek vagyunk, hiszen mi lehet számunkra fontosabb a mi időnkénél, múlandó életünk jelenidejénél. Házra és házra csak itt találhatunk.

A könyv második egysége szakmai fejezetekre tagolódik, a harmadik rész pedig egy nagy európai és magyar művelődéstörténeti mozgalommal, illetve annak intézményszerű formájával, a népfőiskolával foglalkozik. Amikor szakmáról beszélünk, akkor hagyományos értelemben népművelésre gon-

dolunk, amelynek elnevezése és folyamatos változásban leledző tartalma, előbb a közművelődés, majd a közösségi művelődés szó- és fogalomhasználati alakjában jelenik meg, beleértve egyéb leánykori neveket is (mint közösségfejlesztő, közösségszervező, kulturális menedzser stb.). Az erre vonatkozó teoretikus, történeti és gyakorlati közelítések egyaránt elkerülhetetlenek, mivel a pontosságra törekvő fogalmak, összefüggések és a gyakorlatban kipróbált példák talán hozzájárulhatnak szakmai identitásunk fejlesztéséhez, mesterségünk társadalmi presztízsének növeléséhez. A települések történetileg kialakult változatait, mozgásirányát és szerkezeti sajátosságait taglaló önálló fejezet lát-szólag így is kilóg a sorból, de ha komolyan gondoljuk, hogy a közösségfejlesztés egyben településfejlesztést, községfejlesztést is jelent, nem árt tanulmányozni a közösségek konkrét életterét is, az épített környezetet, annak intim és nyilvános tereivel együtt. A

metodikai egység egyes elemeit pedig tetszés szerint cserélhetjük, bővíthetjük, azokat fel-
lapozható példatárként hasznosíthatjuk.

A népfőiskolai harmadrész, a mozgalom hazai és európai történetének vázlatát adja, olyan terjedelemben, amely talán részét kell képezze szakmai műveltségünknek. Az intézményesülés jelenben és a belátható jövőben várható kiteljesülése miatt foglalkozunk bővebben a Lakiteleki Népfőiskolával és az-
zal a kormányzati jóváhagyást elnyert koncepcióval, amely a Kárpát-medencei hálózat kiépítését tervezte meg.

Végül a függelékben egy velem készült interjú olvashatnak azok, akik történetesen nemcsak arra kíváncsiak, hogy mit mond, hanem arra is, hogy ki mondja. Ez a közismert, bár vitatható szólásmód annyiban indokolt, hogy ismerős tájakat is különbözőképpen járunk be mindahányan. Csereszabatos optikáinknak különbözőzik a fókusz-távolsága, látószögünk pedig főképpen előéletünk által

determinált. De miért is tagadnánk a szubjektivitást? Sikereink, kudarcaink küzdőterét és szerelmünk tárgyát nem nézhetjük hidegen objektívalt tárgyilagossággal. Ez esetben pedig mindkét alapeset fennáll. A specifikum talán csak abban nyilvánul meg, hogy a szerző, szakmai életútja során – hol tudatos választás nyomán, hol kényszerűségtől hajtva – beleártotta magát a művelődési szféra majd minden változatába. Már csak ezért is vonakodik szétválasztani mindazt, ami egybetartozik.

Be kell vallanunk hiányosságainkat is. Írás közben érti meg az ember, hogy néhány dolgot csak nagyon bonyolultan-tapintatosan, nagyon körültekintően lehetne kifejezni. Ezeket jobb elfelejteni. Távolabbról nézvést lekerekednek a szögletek is. Más fontos tartalmak azért maradtak ki a könyvből, mert nem ismerjük őket kellő alapossággal. Sajnos vonatkozik ez sok nagyszerű kollégára is, akik áldozatos munkájukkal évek, évtizedek óta szolgálják megtartó közösségeiket. Mert útjaink nem keresztezték egymást, meg a szenzációt hajszoló média sem vetítette rájuk eszelősen cikázó reflektorait. Pedig ezt a szorgos derékhadat – fiatalokat és középkorúakat – illeti minden tisztelet. Nélkülük a világ egy tapodtat sem mozdulna előre. Ők a jövőndő fehérei. De nem sok szó esik a szakképzésről, az utánpótlás nevelésének kulcsfontosságú intézményeiről, a még kísérleti szakaszban lévő mesterképzésről sem, pedig (eltérő előjelű) tapasztalataink bőven vannak e tárgyban. E témakör nagyobb teret igényelne. És persze ott vannak a tiszteletbeli népművelők, akik hol papok, hol polgármesterek, vagy éppen méhészek, tanárok, kocsmárosok, informatikusok vagy mérnökök, netán közmunkára kényszerültek. Csak a köz ügyeibe való folytonos beavatkozás a közös nevezőjük. Mindannyian ismerünk ilyen csodabogarakat. Segítsük őket, álljunk ki értük, ha olykor nehezünkre esik is.

Nem az én tisztem véleményét nyilvánítani stíláriis kérdésekben, de a visszajelzések-ből érzékelem, van, akit szórakoztat, van, akit

irritál szövegformálásom rendje. Talán írhat-tam volna alázatosabban, szakszerűbben, tanárosan-terjengősen. De a nép nyelvén szólva: a kutyát is meg lehet tanítani egeret fogni, de a macskát könnyebb. Szándékaim szerint azért erősen törekedtem a könyv címében előlegezett idővel és renddel való gazdálkodásra. Időrend szerint követni az időtállóknak tartott történéseket és rendbe szedni az örökösen széthullani vágyó szála-kat. Hátha nem feslik szét mindig a törvény szövedéke.

(Balázs Károly: Idő és rend a közösségi művelődésben. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2017. 360 o. ISBN 978-615-5428-89-0. Szerkesztőségünk a kötetet a Bevezetés részletének közlésével ajánlja az olvasók figyelmébe. A könyv hozzáférhető a kiadóban: <http://nepfoiskola.lakitelek.hu>, illetve a NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft-nél: <http://kozosszegimuelodes.hu>)

Polcra való

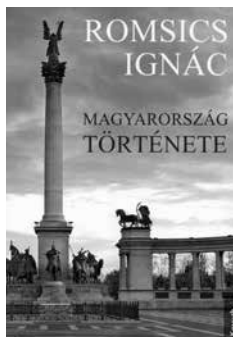
– főszerkesztői könyvajánlók –

„Szédítő a kötet igényessége. Nem tudnék megnevezni a mai magyar társadalmat érintő olyan fontos kérdést, amellyel a kötet ne foglalkozna mintaszerű interdiszciplinaritással.” – írja utószavában

Szelényi Iván. A 23 tanulmány szerzői – köztük ismert, vezető tudósok és fiatal, de nem kevésbé felkészült kutatók – az ország állapotának felmérését vállalták; az írások közös vonása a kritikai társadalomtudományi nézőpont. Hadd hívjam fel a figyelmet Tölgyessy Péter mértékadó helyzetértékelésére, Boda Zsolt demokratikus kultúrát definiáló téziseire, Szalai Ákosnak az államközpontú gondolkodásról írott esszéjére, Mellár Tamás gazdaságpolitikai alternatíváira, Urbán László bankrendszer elemzésére, Polónyi István oktatáspolitikai bírálatára, Kapitány Balázs és Spéder Zsolt demográfiai jövőképre, Lantos Gabriella komplett, új egészségbiztosítási rendszert vázoló tanulmányára. S akad még jó néhány téma: bürokrácia, korrupció, nyugdíjrendszer, energiaügy, bankrendszer, sajtószabadság stb. A könyv címlapja hajnali, ködös erdei sétányt ábrázol, az út végén felbukkanó fényvel. Vagy inkább alkonyt a lenyugvó nappal? Olvasás után eldönthető.

Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon. Szerkesztette: Jakab András – Urbán László. Osiris Kiadó, Budapest, 2017. 468 o. ISBN 978-963-276-286-9

A magyar történelem részletes bemutatásának legismertebb példái a „Hóman-Szekfű” (1928–32), a Molnár Erik szerkesztette két-kötetes (1964) és az akadémiai, csonkán maradt ún. „tízkötetes” (1976–89) művek. Egykötetes szintézis megírására kevesen vállalkoztak. E kategóriában 1945-től Mód Aladár és Molnár Erik, 1965 után húsz évig az Unger–Szabolcsi szerzőpáros több kiadást megért művei domináltak. A lista most Romsics Ignác munkájával bővült. Nem meglepő módon, hiszen e rendkívül termékeny történész elmúlt évtizedekben nyújtott teljesítménye számos előjelét adta ambíciózusságának. Elegendő csupán az általa írt *Magyarország története a XX. században* c. monográfiára (1999), a *Clió bűvöletében* c. magyar historiográfiai összefoglalására (2011) vagy a szerkesztésében megjelent, hat szerzős *Magyarország története* c. kézikönyvre (2007) utalni. Romsics igyekezett szembenézni múltunk vitatott vagy kényes kérdéseivel, ugyanakkor elfogultságtól mentes maradni. A tipográfiailag szépen kivitelezett, a fejezeteken belül lapszéli kiemelésekkel tagolt, közérthető és olvasmányos szöveg arányaiban megfelelően súlyozza az egyes korszakokat. Jegyzeteket csak az idézetekhez alkalmazott, a bibliográfia bőséges.

Romsics Ignác: Magyarország története. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017. 544 o. ISBN 978-963-09-9005-9

Csehszlovákia az első világháborút lezáró békerendszer elemeként 1918-ban született, s nem élte túl a „rövid” huszadik századot. Létének alig 75 esztendeje telítve volt történelmi fordulatokkal. Míg a Masaryk-féle köztársaság Közép-Európa legdemokratikusabb államának számított, az országot a szudétánémet válság, majd a második világháború teljesen szétzilálta. Az újrakezdés felcsillanó esélye tovatűnt, az 1948-as kommunista hatalomátvétel végleg eldöntötte sorsát. Ám a szovjet blokkon belül sem maradt nyugton. Az önmagát túlélő sztálinizmus 1968-ban radikálisan ellenkezőjébe billent, de jött a „normalizáció” a „testvéri” szocialista országok segítségével. Václav Havelt a „bársonyos forradalom” az elnöki székbe emelte, az akkor már Cseh és Szlovák Köztársaságnak nevezett képződmény 1992 végén mégis megszűnt. A kötet ezeket a folyamatokat és fordulatokat mutatja be válogatott dokumentumokkal, frappáns bevezetőkkal. Tudta-e, hogy Csehszlovákia Clevelandben és Pittsburghban fogant? Hogy az olimpiai futóbjának Emil Zátopek ellenzéki vezéralakká vált? S hogy Miloš Jakeš pártfőtítkárs is megtartotta a maga zavaros „Kádár-beszédét”? A 172 dokumentum között például ezek is elolvashatók.

Bencsik Péter: Csehszlovákia története dokumentumokban. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 520 o. ISBN 978-963-338-331-5

Aligha van rendhagyóbb katonai szolgálat a tábori lelkéssi hivatásnál. Az egyház és a *Biblia* tanítása a lelki és közösségi békéről szól, itt éppen ezek hiányoznak. A tábori püspök rendfokozata alapján a tábornoki kar tagja, ám létének értelme a háború civil dimenziójában érvényesül. Alárendeltjei ugyanebben a cipőben járnak, testközelből érzékelve az élet és a halál megszokhatatlan, mégis mindennapos, váltakozó eredményű összecsapását. Nem véletlenül volt első számú feladatuk a harctéri egyéni lelki gondozás. Demeter István az első világháború idején született a Jászságban. Egerben abszolválta a teológiát. Papi szolgálatát 1938-tól haláláig, 1977-ig Borsod, Heves, Szabolcs és Szolnok megyében látta el. A második világhéges alatt tartalékosként az ukrainai hadszíntérre vezényelték. Naplója az 1942. szeptember és 1943. október közötti bő egy évet fogja át, napi bejegyzésekkel, részletes eseményleírásokkal, olykor irodalmi igényű gondolatfutamokkal, miközben megőrizte humorát és kritikus szemléletét. Ízelítőt kapunk verseiből, nemkülönben saját fotóiból. A memoár első része 2014-ben látott napvilágot *Éveim*. Demeter István önéletríása címmel.

Éveim. Demeter István önéletríása, 2. rész. A tábori lelkész hadinaplója 1942–1943. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 2016. 176 o. ISBN 978-615-80595-0-3

Születésnapra kötetet kétféleképpen lehet készíteni. Vagy az ünnepeelt írásait gyűjtik alkalmi csokorba, vagy tisztelőinek publikációi jelennek meg. Nehéz eldönteni, melyik az elegánsabb megoldás. Hoppál Mihályt mindenestre a második verzióval köszöntötte huszonhat szerző, elsősorban néprajzkutatók. Ahogy a szerkesztők megfogalmazták: a „közvetítő” a vallási gyakorlatban megkerülhetetlen médium, mint pl. a sámánok, akiknek kutatása az ünnepeelt elsődleges szakterülete. Szakmai követői éppen ezt az átörökítő szándékot és hajlamot tisztelik benne, s ezt a kötet címében is kifejezésre juttatták. Hoppál Mihály ugyanis a tudományt közösségi tevékenységként műveli, hogy ahhoz más is hozzáérjen, s elvárja a hivatás szeretetét. A tanulmányok a *Sámánok nyomában* indulnak, a vallástudománnyal, a hagyományokkal és a hiedelmekkel teljesednek ki, majd folytatódnak a *Korok, jelek, kultúrák* és a *Mementók* között, végül *Hoppál Mihály nyomában* összegződnek. Ez utóbbi fejezetben e sorok írója bemutathatta a *Zempléni Múzsában* megjelent néprajzi témájú írásokat, annak kapcsán, hogy az ünnepeelt szerkesztőségünk megbecsült tanácsadója.

Közvetítő. Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára. Szerkesztette: Czövek Judit – Szulovszky János. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest, 2017. 340 o. ISBN 978-963-87696-7-1

Ismét egy téma, amelynek kielégeléséhez szükség volt a rendszerváltozás óta eltelt közel harminc évre. A cím plasztikus, hiszen a népfőiskola elsősorban alulról építkező, öntevékeny és önnevelést serkentő, ismeretterjesztő közművelődési forma. A fogalom Sárospatakon nem igényel magyarázatot, a pataki kollégium 1936-os kezdeményezését mindenki ismeri. A kötet az 1988-ban alakult hazai csúciszervre, a Magyar Népfőiskolai Társaságra fókuszálva tekinti át a mozgalom történetét. A bibliográfiai adatokban szereplő intézménynév tehát alcím, s nem kiadó. T. Kiss Tamás széles forrásbázison, az MNT iratanyagát feldolgozva, az előzmények vonatkozásában számos korábbi közleményt hasznosítva, történeti keretben kíséri végig a társaság fejlődését, harcait, eredményeit. Imponáló a nemzetközi összefüggések és kapcsolatok, projektek ismertetése. Dokumentumok és fotók vezetnek át a könyv második részéhez, amelyben Tibori Timea oral history-szerű interjúi olvashatók az MNT két meghatározó vezetőjével, Sz. Tóth Jánossal és Mihályfi Mártával. Igényes olvasmányt vehetünk kézbe, terjedelme indokolt, időszerűsége vitathatatlan, tartalma és üzenete tanulságos.

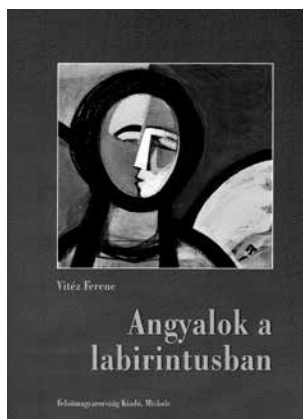
T. Kiss Tamás – Tibori Timea: Civil kurázi. Magyar Népfőiskolai Társaság, Bibó István Népfőiskolai Alapítvány, Kővágóörs, 2017. 472 o. ISBN 978-963-12-9924-3

Régóta hiányzott a könyvesboltokból az átfogó, népszerűsítő jelleggel megírt hazai színháztörténet. A máig befejezetlen akadémiai szintézis (*Magyar színháztörténet*) 1990 óta jelenik meg, első három kötete 1949-ig jutott el. Egykötetes verzió utoljára 1962-ben (!) látott napvilágot, Hont Ferenc szerkesztésében, közel tucatnyi kutató közös munkájaként. Ezzel szemben a most ismertetett könyv egyetlen szerző műve, és nem is rendszeres (azaz: intézményközpontú) színháztörténet, hanem a *színháztörténet* történetét meséli el. Sirató Ildikó vallja, hogy a színház a kultúránk része, személyes és közösségi életünk tükré. Nemcsak a legösszetettebb művészeti ág, de egyúttal társadalmi fórum is. Az első magyar nyelvű színházi előadástól (1790) napjainkig hosszú utat járunk be. Megismerkedünk a színházak fejlődésével, a drámairodalom kiteljesedésével, a szcenika, a beszéd- és mozgáskultúra, a színpadi tánc eszköztárának bővülésével, emellett műfaj- és eszmétörténeti áttekintést kapunk. Felbukkanak az egyes korszakok vezető színészei és rendezői. Szemléletesek az illusztrációk: plakátok, régi nyomatok, fotók, jelmez- és díszlettervek. A didaktikailag jól felépített mű a szakkifejezések szótárával zárul.

Siráto Ildikó: A magyar színháztörténet rövid története. Holnap Kiadó, Budapest, 2017. 272 o. ISBN 978-963-349-146-1

Írni és olvasni jó: számomra ez a fő üzenete Vitéz Ferenc munkáinak. Kitűnik belőlük a humán műveltség átütő ereje, a szavak társadalomformáló hatásába vetett hit. A kulcskérdés a műfaj, jelen esetben az igényes esszé. A mércét a nagy elődök, Montaigne és Macaulay, nálunk Cs. Szabó László és Németh László magasra tették. S éppen Vitéz Ferenc kötetei bizonyítják, hogy ezek a szintek elérhetők. A mű – mint már ismerttetett előzménye, az *Angyalkapuk és szövegjáratok* – a vizuális kultúrával és a szépirodalommal foglalkozik. A művészetelméleti megközelítésű cikkek mellett kiemelt helyen áll Holló László, felbukkan Aknay János, Bertha Zoltán, Józsa Judit, Váci András életműve, Comenius öröksége. Egyértelmű, hogy a szerző tartalmegnyitó beszédei nem csupán retorikai értelemben véve komoly teljesítmények. Az irodalomtörténeti rész az újraolvasások jegyében fogant. Kölcsey, Ady, Kiss Tamás és Ladányi Mihály lírája, Móricz prózája – széles ív a *Himnusz*tól a 20. század végéig. Az utolsó blokk a literatúra és az újságírás kapcsolatát vizsgálja Krúdy, Tamási Áron és Tóth Árpád életművét elemezve. A kötet igazolja, hogy értékes írások újraközlése képes minőségi többletet nyújtani.

Vitéz Ferenc: Angyalok a labirintusban. Irodalmi és művészeti tanulmányok, esszék. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2016. 380 o. ISBN 978-615-5354-24-3

Számunk szerzői

Balázs Károly dr. univ. 1945-ben született Bernecebarátiban. Szociológus, közösségfejlesztő, lapunk tanácsadó testületének tagja.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, kulturális menedzser, jogász, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi tanára, rektorhelyettes, lapunk alapító főszerkesztője.

Csák Gyöngyi 1950-ben született Kisvaszaron. Ny. pedagógus (Budapest).

Egey Tibor dr. univ. 1937-ben született Dunakesziben. Történész, levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának ny. igazgatója.

Farkas Gábor 1977-ben született Miskolcon. Költő, tanár, kritikus, szerkesztő.

Fazekas Zsuzsanna 1986-ban született Budapesten. Történész, újságíró, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Hajós Eszter 1990-ben született Budapesten. Prózaíró, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán végzett.

Halmi Iván 1934-ben született Budapesten. Ny. okleveles gépész- és építészmérnök, író, költő.

Harsányi László dr. univ. 1947-ben született Budapesten. Közgazdász, kultúrakutató, a Nemzeti Kulturális Alap volt elnöke.

Horváth Ferenc dr. techn. 1939-ben született Budapesten. Villamosmérnök, rádióhírközlési szakmérnök, az Informatikai és Hírközlési Minisztérium ny. fősztályvezetője.

Kováts Dániel dr. univ. 1929-ben született Abaújnádasdon. Irodalomtörténész, nyelvész, az egrri Eszterházy Károly Egyetem Sárospataki Comenius Campus ny. főiskolai tanára.

Lakatos-Fleisz Katalin PhD 1978-ban született Nagykárolyban. Irodalomtörténész (Kolozsvár).

Nagy Béla 1948-ban született Kolozsváron. Ny. okleveles gépészmérnök, helytörténész.

Pauljucsák Péter 1983-ban született Sátoraljaújhelyben. Költő.

Sándor Zsuzsa PhD 1953-ban született Nován. Festőművész, kommunikációkutató, az egrri Eszterházy Károly Egyetem Sárospataki Comenius Campus ny. egyetemi docense.

Seres Lili Hanna 1993-ban született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának irodalom- és kultúratudomány mesterszakos hallgatója.

Szeles Judit 1969-ben Csengeren. Költő, író, tanár (Svédország).

Szihalmi Csilla 1988-ban született Szegeden. Költő, kritikus.

Helyszín:

TIT

Stúdió Egyesület
Székháza,

1113 Budapest,
Zsombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu;

Tel.: 344-5000;

Honlap: www.tit.hu

A **TIT Stúdió Egyesület** (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Dr. Koncz Gábor igazgató.

Az épület lehetőségeinek megtekintése,
rendezvényi megállapodások:

Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.

E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

**„A legnagyobb boldogságom,
ha másnak tudást és örömet nyújthatok..”**

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok..”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

**SÁROSPATAKI
REFORMÁTUS
KOLLÉGIUM
ALAPÍTVÁNY**

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

Az Alapítvány folyamatosan nyújt támogatást:

- tanulmányi és szociális ösztöndíjakkal a gimnázium diákjai számára,
- pályázati lehetőségek révén a kollégium tanárainak a kiemelkedő munka elismeréseként,
- kulturális, sportprogramokhoz és iskolai rendezvényekhez.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- rendszeresen szervez továbbtanulást segítő mentornapot a gimnáziumban és vezetőképző hétvégét Sárospatakon,
- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavaszköszöntő és évzáró találkozót szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan – ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt.

A kuratórium elnöke: Bogdán Dániel.

Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.

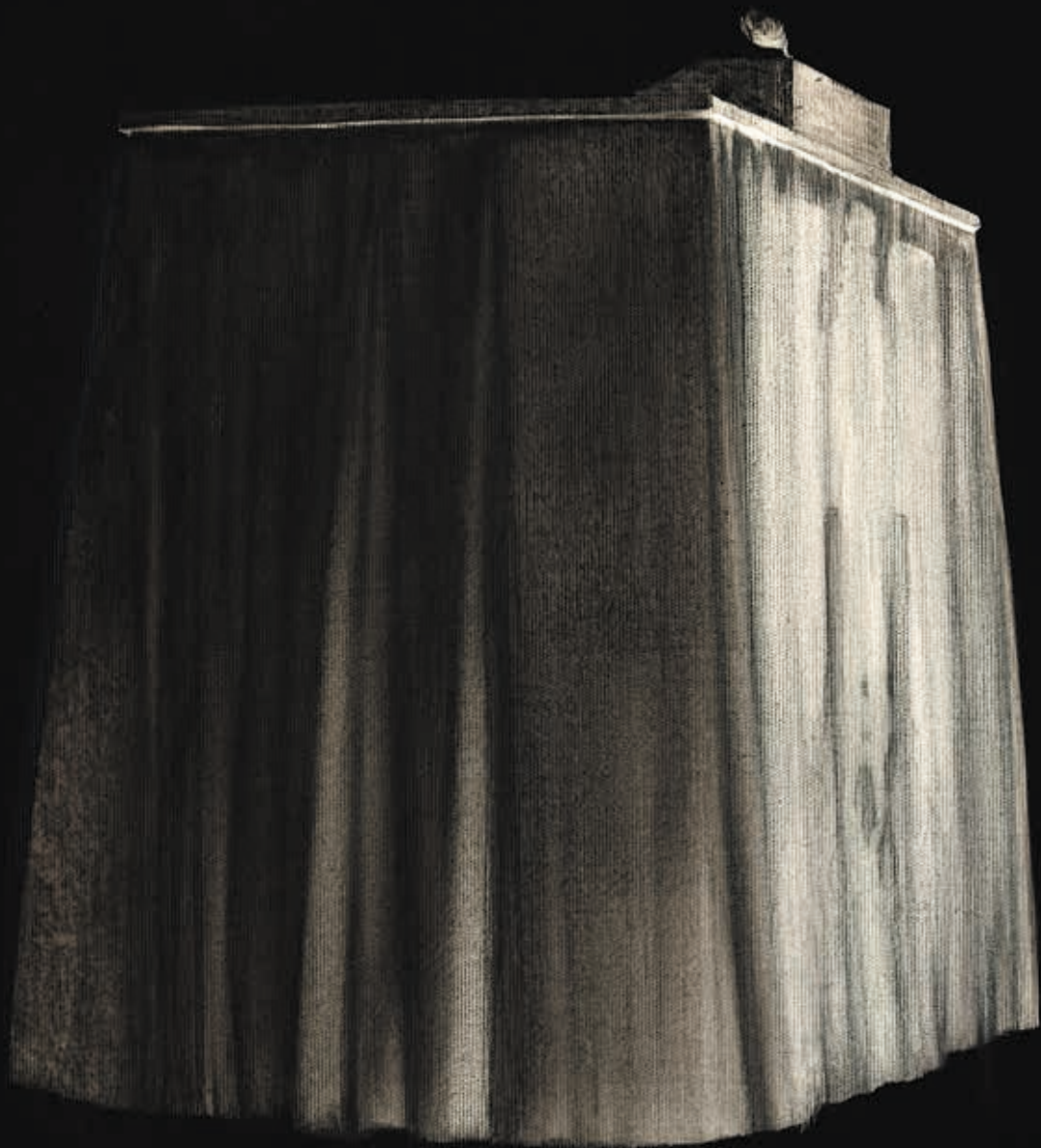
E-mail: info@patakidiak.hu. Honlap: www.patakidiak.hu.

Adószám: 19070520-1-05

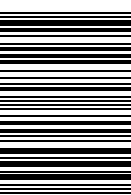
Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

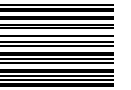
Vacsora előtt

9 771585 718000

18001

400 Ft

